

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΑΝΑ ΤΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ

I. Από τα εκκλησιαστικά δικαστήρια της πρωτοχριστιανικής περιόδου μέχρι τη θέσπιση των πρώτων Καταστατικών Χαρτών της Εκκλησίας (1852)

A. Βυζαντινή περίοδος (330-1453)

1. Γενικά. Η θεσμική, ιδεολογική και κοινωνική λειτουργία των εκκλησιαστικών κυρώσεων

199. Οι ανάγκες διατηρήσεως της ευταξίας και προστασίας της διοικητικής ενότητας του εκκλησιαστικού οργανισμού επέβαλαν, από τους πρώτους ήδη αιώνες της ιδρύσεως και λειτουργίας του, την πρόβλεψη ιδίων οργάνων, επιφορτισμένων με την άσκηση πειθαρχικής και δικαστικής φύσεως καθηκόντων επί των οικείων μελών, κληρικών ή λαϊκών.¹

Τα ειδικά αυτά όργανα εφάρμοζαν ένα ακραιφνώς εξεταστικό σύστημα κατά την οργάνωση και λειτουργία της εσωτερικής δικαστικής εξουσίας, ανέκαθεν δε αποκαλούνταν στις ιστορικοδικαιικές πηγές 'δικαστήρια', καθώς η έννοια της πειθαρχικής εξουσίας είναι χρονικά πολύ μεταγενέστερη. Τα εκκλησιαστικά δικαστήρια συνέρχονταν υπό ατομική ή συλλογική σύνθεση με σκοπό την αποκατάσταση της διασαλευθείσας εκκλησιαστικής τάξης, επιβάλλοντας ποικίλες μορφές κυρώσεων (*εκκλησιαστικά επιτίμια*) για παραβατικές πράξεις ή παραλείψεις των μελών της εκκλησίας, οι οποίες κρίνονταν αντίθετες προς τις εσωτερικές επιτακτικές ή απαγορευτικές διατάξεις. Ως σημαντικότερο και συνηθέστερο από τα εκκλησιαστικά επιτίμια θεωρούνταν διαχρονικά ο *αφορισμός*.²

¹ Σύμφωνα με την αρχαία και καθιερωμένη εκκλησιαστική παράδοση, το σύνολο των εξουσιών - συμπεριλαμβανομένης της πειθαρχικής - παραχωρήθηκε μέσω του θεσμού της 'αποστολικής διαδοχής' στους επισκόπους, ως συνεχιστές του έργου των αποστόλων, μαθητών του Ιησού Χριστού. Αντί πολλών, βλ. τα κλασικά έργα του **Τρωιάνου**, *Η εκκλησιαστική δικονομία μέχρι του θανάτου του Ιουστινιανού* (1964) και *Η εκκλησιαστική διαδικασία μεταξύ 565 και 1204'* (1966). Για το θεσμό της αποστολικής διαδοχής, βλ. **Παπαγεωργίου**, *Εκκλησιαστικό Δίκαιο* (32019) 199.

² Ο όρος *επιτίμιο* χρησιμοποιείται εδώ με τη γενική σημασία της εκκλησιαστικής κυρώσεως που επιβαλλόταν στους πιστούς ως συνέπεια μίας συμπεριφοράς τους αντίθετης προς τα εκκλησιαστικά θέσμια. Στην ευρύτερη έννοια των επιτιμίων εντάσσεται και ο αφορισμός, υπό τις δύο βασικές του μορφές: την απλούστερη, που επιφέρει τον πρόσκαιρο αποκλεισμό του πιστού κυρίως από τη συμμετοχή στη θεία ευχαριστία (*μικρός αφορισμός*), και τη σοβαρότερη η οποία συνεπάγεται την ολοκληρωτική αποκοπή (αποβολή) του τιμωρημένου από το σώμα της εκκλησίας, με στέρηση της ιδιότητας του μέλους (*μέγας αφορισμός ή ανάθεμα*). Εκτενέστερα:

Από τον 4ο αιώνα και μετά, η εκκλησιαστική νομοθεσία εξειδικεύει σταδιακά τις προϋποθέσεις και τα χρονικά πλαίσια επιμέτρησης των παντοειδών εκκλησιαστικών κυρώσεων, δημοσιεύοντας ακόμη και χρηστικές για τους κληρικούς *συλλογές επιτιμίων*.³ Η ενέργεια ωστόσο αυτή, ατυχώς ουδέποτε εξελίχθηκε ώστε να προσλάβει και τον χαρακτήρα μίας συστηματικής κωδικοποίησης, με τη σημερινή έννοια του όρου, που θα έβαζε τάξη στην ανοργάνωτη σωρεία των εκκλησιαστικών κανόνων.

200. Ως γνωστόν, κατά τη βυζαντινή περίοδο του ιστορικού βίου της εκκλησίας (330-1453), αν και σημειώνεται ευρύτατη κοινωνική διάδοση της οικείας διδασκαλίας, ταυτόχρονα, όμως, η ιδεολογική και η γενικότερη θεσμική ταυτότητα του εκκλησιαστικού οργανισμού διαμορφώνεται και εν τέλει σφραγίζεται ανεξίτηλα από την καταλυτική πολιτική επιρροή της τότε αυτοκρατορίας. Από πλευράς διάρθρωσης, μορφολογικής δομής αλλά και εσωτερικής λειτουργίας, ο εκκλησιαστικός οργανισμός εξελίχθηκε μεν σε έναν ισχυρό και ορισμένως αυτοδιοίκητο θεσμό, πλην όμως με έντονα κρατικά χαρακτηριστικά, γεγονός που είχε ως συνέπεια πλείστα όσα οργανωτικά ή διοικητικά ζητήματά του να ρυθμίζονται απευθείας με διατάξεις της αυτοκρατορικής πολιτειακής νομοθεσίας.

Υπό αυτές τις συνθήκες, το εκκλησιαστικό δίκαιο αποτελούσε επί αιώνες αντικείμενο ενός ζωντανού πολιτειακού ενδιαφέροντος,⁴ λόγος για τον οποίο αυτοκράτορες και δημόσιοι φορείς ή λειτουργοί του βυζαντινού κράτους απέβησαν συστηματικοί αρωγοί στην εμπέδωση και εξάπλωση της εκκλησιαστικής πολιτικής ιδεολογίας.⁵ Ο υψηλότετος βαθμός θρησκευτικής ομοιογένειας που χαρακτήριζε τη βυζαντινή κοινωνία, της οποίας, ως γνωστόν, το ευρύτερο ηθικό σύστημα αξιών

Παναγιωτάκος, Το Ποινικόν Δίκαιον της Εκκλησίας (1962/2000) 321, *passim*. **Μίλας**, Το Εκκλησιαστικόν Δίκαιον της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας (1906/1970), 707 επ.· **Ράλλης**, Το Ποινικόν Δίκαιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας (1907/1998) 135 επ.· **Ράμμος**, Στοιχεία Ελληνικού Εκκλησιαστικού Δικαίου (1947) 97 επ.· **Μιχαηλάρης**, Αφορισμός. Η προσαρμογή μιας ποινής στις αναγκαιότητες της Τουρκοκρατίας (1997)· **Ηλιού**, 'Συγχωροχάρτια' (1983) 35-84, 3 (1985) 3-44.

³ Η σχετική νοοτροπία γνώρισε την καθιέρωσή της στην ακραία περιπτώσιολογία που εισήγαγαν οι κανόνες του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιωάννη Νηστευτή (6ος αι.), **Ράλλης / Ποτλής**, Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων (1852-1859 / 1992), τόμ. Δ', 432 επ. Σύμφωνα με τον Χρ. **Γιανναρά** (Η ελευθερία του ήθους, Αθήνα 2011, 18 επ.), το γεγονός οδήγησε σε μία 'εκνομίκευση' των εκκλησιαστικών πραγμάτων.

⁴ Πρβλ. **Σ. Τρωιάνος**, 'Θεσπίζομεν, τοίνυν, τάξιν νόμων επέχειν τους αγίους εκκλησιαστικούς κανόνας...', Βυζαντινά 13 (1985) 1191-1200. Όπως ήδη σημείωσα στο Πρώτο Κεφάλαιο, επειδή οι λεγόμενοι 'ιεροί κανόνες' (πρβλ. ά. 3 § 1 Συντ.) αποκτούσαν πραγματική ισχύ μόνον μετά από πολιτειακή συναίνεση και έγκριση, είναι ορθότερο να ονομάζονται 'εκκλησιαστικοί κανόνες' ή 'εκκλησιαστικές διατάξεις'.

⁵ **St. Runciman**, Η βυζαντινή θεοκρατία, Αθήνα 1982· **Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ**, Η πολιτική ιδεολογία της βυζαντινής αυτοκρατορίας, Αθήνα 1988· **ίδια**, Γιατί το Βυζάντιο, Αθήνα 2009 (ιδίως Μέρος III: Κράτος και Εκκλησία, 141-170)· **Τ. Κιουσοπούλου**, Βασιλεύς ή Οικονόμος; Πολιτική εξουσία και ιδεολογία πριν την Άλωση, Αθήνα 2007, ιδίως 217 επ.· **Hans-Georg Beck**, Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη βυζαντινή αυτοκρατορία, τόμ. I-II, Αθήνα 2004· **Τρωιάνος / Βελισσαροπούλου-Καράκωστα**, Ιστορία Δικαίου (42010) 128 επ.

συνέπιπτε σχεδόν απόλυτα με αυτό του χριστιανισμού, είχε ως αποτέλεσμα ο κάθε άνθρωπος της εποχής να κατανοείται σχεδόν αυτονόητα και ως πιστό μέλος της εκκλησίας – γεγονός που αύξανε κατακόρυφα την ευρύτερη επιρροή της τελευταίας.

201. Μέσα στα ιστορικά, ιδεολογικά, κοινωνικά και θεσμικά αυτά δεδομένα, το επιτίμιο ειδικά του μεγάλου αφορισμού απέκτησε μία ιδιάζουσα και εκτεταμένη κοινωνική βαρύτητα σε σχέση με την περιορισμένη απήχηση που είχε κατά την πρωτοχριστιανική περίοδο, όταν η εκκλησία δεν αποτελούσε παρά μία ακόμη, μεταξύ πολλών άλλων, θρησκευτική μειονότητα, ενώ οι θεσμοί της δεν είχαν γνωρίσει τη μεταγενέστερη αποκρυστάλλωση.

Από τη μεσοβυζαντινή ωστόσο περίοδο και μετά, ο ‘αφορισμένος’ ή ‘αναθεματισμένος’ βίωνε μία όχι απλώς προσωπική, αλλ’ εξαιρετικά οδυνηρή, με την ευρύτερη κοινωνική έννοια, απόρριψη: ο αφορισμός δεν συνιστούσε πλέον ένα απλό επιτίμιο πνευματικής συμμόρφωσης, με ισχύ μέσα στα στενά όρια της τοπικής χριστιανικής κοινότητας, αλλά μία δυσεπανόρθωτη κοινωνικο-ηθική σπίλωση του επιτιμηθέντος προσώπου, με ισχυρή επιρροή και συνέπειες απροσμέτρητες για τον ίδιο και την οικογένειά του, οδηγώντας στην κοινωνική απομόνωση ή και εκ των πραγμάτων αποβολή του αφορισμένου από τον κοινοτικό βίο των υπόλοιπων κοινωνιών.

Όπως είναι ευνόητο, υπό τα ανωτέρω δεδομένα ειδικά ο μεγάλος αφορισμός προσέλαβε επιπλέον σαφή πολιτικά χαρακτηριστικά, που ευνόησαν την περαιτέρω συμπόρευση και πολυεπίπεδη ιδεολογική και θεσμική συνεργασία μεταξύ εκκλησιαστικής και πολιτικής εξουσίας. Ο αφορισμός τελικά απέκτησε ποινικό χαρακτήρα και εργαλειοποιήθηκε είτε για την ατιμωτική στοχοποίηση πολιτικών αντιπάλων, είτε τον περιορισμό της ελευθερίας της έκφρασης - ειδικά μάλιστα όταν με την τελευταία θίγονταν θεολογικά δόγματα ή καθιερωμένες εκκλησιαστικές πρακτικές.⁶ Σε τούτο συνέδραμε επιπρόσθετα το γεγονός ότι η ποινή του αφορισμού μπορούσε να επιβληθεί ακόμη και σε αόριστο αριθμό ατόμων ή για απροσδιόριστο χρονικό διάστημα - πολύ συχνά μάλιστα και ισοβίως.⁷

Στη δραστική ισχυροποίηση της πολιτικής, πλέον, επιρροής του αφορισμού συνέτεινε ότι η άρση του προϋπέθετε αναγκαίως την ‘ειλικρινή μετάνοια’ του τιμωρημένου, ήτοι τον ταπεινωτικό του πειθαναγκασμό σε συμμόρφωση, προκειμένου να τού επιτραπεί η έξοδος από την ασφυκτική κοινωνική απομόνωση

⁶ Ως προς το ζήτημα αυτό, ιδιαίτερα εμφανής ήταν η χρήση του αφορισμού κατά τους δύο πρόσφατους αιώνες (20ό-21ο) με στόχο τον περιορισμό της ελευθερίας της έκφρασης - ειδικά όταν με την τελευταία θίγονταν θεολογικά δόγματα ή καθιερωμένες εκκλησιαστικές πρακτικές. Εκτενέστερη εξέταση στο ζήτημα αυτό επιχειρούμε πιο κάτω.

⁷ Όπως προέβλεπαν οι εκκλησιαστικοί κανόνες 13ος Α' Οικουμενικής Συνόδου, 32ος Αποστόλων, 16ος Αγκύρας, 4ος, 5ος και 7ος Γρηγορίου Νύσσης, **Ράλλης / Ποτλής**, Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων (1852-1859 / 1992), τόμ. Β', passim.

και η επιστροφή στην κοινότητα και ομαλότητα του προηγούμενου βίου του.⁸

Καθίσταται βεβαίως αντιληπτό, ότι η ραγδαία αποεκκλησιαστικοποίηση και ευρύτατη 'απομάγευση' που γνώρισε ο κόσμος κατά τους πρόσφατους αιώνες, απομείωσε δραστικά την παλαιότερη κοινωνική επιρροή του αφορισμού, αλλά και τις επαχθείς κοινωνικές του συνέπειες. Η τυποποιημένη και αφηρημένη έννοια του μεγάλου αφορισμού, όπως πλέον σήμερα κατανοείται – με επιπτώσεις απλώς ενδοεκκλησιαστικές - αποκρύπτει ωστόσο τις ανωτέρω οδυνηρές συνέπειες που η επιβολή του επέφερε επί αιώνες σε άτομα ή τοπικές κοινωνίες.

202. Κατά την ίδια μακράιωνη χρονική περίοδο, το σύστημα οργάνωσης και απονομής της εκκλησιαστικής δικαιοσύνης προσοικειώθηκε πολυάριθμα στοιχεία της αντίστοιχης πολιτειακής, στην οποία μάλιστα και σε μεγάλο βαθμό εντάχθηκε οργανικά. Υπογραμμίζεται ότι *ουδέποτε η οργάνωση απονομής της εκκλησιαστικής δικαιοσύνης απέκτησε 'δογματικά' χαρακτηριστικά, τέτοια που να θεωρούνται 'αναλλοίωτα', αλλά μετέφερε στο εσωτερικό της εκκλησίας υιοθετώντας, με κάποιες ελάχιστες προσαρμογές, θεσμούς οι οποίοι είχαν παραχθεί από την εκάστοτε εγκοσμιοκρατική πολιτειακή δικαιοσύνη.*

Στο πλαίσιο αυτό εμφανίζεται από πλευράς εκκλησιαστικών ποινών σε ευρεία χρήση για κληρικούς ή μοναχούς και η στέρηση της προσωπικής ελευθερίας, υπό μία μορφή φυλάκισης, όπως ισχύει και σήμερα ως *σωματικός περιορισμός*,⁹ ενώ παράλληλα τυποποιούνται ως εκκλησιαστικά αδικήματα η αποστασία,¹⁰ η αίρεση,¹¹

⁸ Έτσι κατανοείται και η αφόρητη προσωπική (ψυχολογική), οικογενειακή, κοινωνική ή και επαγγελματική πίεση που ωθούσε τους πιστούς σε πολλαπλά αιτήματα ανάκλησης της επιβολής της ποινής του αφορισμού με τα *συγχωροχάρτια*, η έκδοση των οποίων εμφανίζεται στην πρακτική της Ανατολικής Εκκλησίας από τον 15ο αιώνα και μετά, με ραγδαία αυξανόμενη συχνότητα: **Ηλιού**, 'Συγχωροχάρτια', *passim*. Πρόκειται για γραπτές βεβαιώσεις αφέσεως των αμαρτιών, οι οποίες παρέχονταν ατομικά στους πιστούς και εγγυώνταν τη σωτηρία της ψυχής τους. Η χορήγησή τους, που αφορούσε και την 'αποκατάσταση' των τεθνεώτων, προϋπέθετε απαραίτητως την καταβολή χρηματικού αντιτίμου, γεγονός που είχε οδηγήσει στη διαμόρφωση ενός σημαντικού κύκλου σχετικής εκκλησιαστικής παρα-οικονομικής δραστηριότητας. Όπως ο Ηλιού παρατηρεί (23), η έκδοσή τους συνιστούσε μία πρακτική η οποία ακριβώς επειδή ήταν τόσο γενικευμένη και ενσωματωμένη στην καθιερωμένη κουλτούρα του συνόλου των εκπροσώπων του εκκλησιαστικού οργανισμού, δεν άφηνε πολλά περιθώρια αμφισβητήσεων σε όσους σκέπτονταν να αντιδράσουν.

⁹ Όρους και τρόπο έκτισης της ποινής αυτής, σε ειδικώς διαμορφωμένο χώρο μίας μονής ή σε ειδικό σωφρονιστήριο, βλ. στο Κεφάλαιο Τρίτο του παρόντος. Πρβλ. και τις συναφείς εκτενείς παρατηρήσεις μας στο Πρώτο Κεφάλαιο.

¹⁰ Λεπτομέρειες βλ. στο Τρίτο Κεφάλαιο του παρόντος. Υπογραμμίζεται ότι κατά τη μακράιωνη (330-1453) βυζαντινή περίοδο, η εν λόγω συμπεριφορά είχε τυποποιηθεί και ως έγκλημα του κοινού ποινικού δικαίου, που τιμωρούσε η ίδια η πολιτεία με εξοντωτικές ποινές, ακόμη και με καταδίκη σε θάνατο: **Σ. Τρωιάνος**, Ο 'Ποινάλιος' του Εκλογαδίου. Συμβολή εις την ιστορίαν της εξελίξεως του ποινικού δικαίου από του Corpus Juris Civilis μέχρι των Βασιλικών, *Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte* 6, Φραγκφούρτη-Αθήνα 1980, 6 επ.: **Ίδιος**, 'Τα περί την θρησκείαν εγκλήματα εις τα νομοθετικά κείμενα των μέσων βυζαντινών χρόνων', Δίπτυχα 1 (1979) 172 επ. Σήμερα, η αλλαγή θρησκευάτος αποτελεί, ως γνωστόν, συνταγματικά προστατευόμενη εκδήλωση της ελευθερίας της θρησκευτικής συνειδήσεως (ά. 13 Συντ., 9 ΕΣΔΑ). Τυχόν επιβολή εκκλησιαστικής ποινής για τον ανωτέρω λόγο, έχει απλώς διαπιστωτικό

το σχίσμα και η παρασυναγωγή,¹² τα μεταξύ τους συναφή παραπτώματα της συνωμοσίας, φατρίας και τυρείας, όπως και η σιμωνία¹³ ή ιεροσυλία.¹⁴

2. Οργάνωση των εκκλησιαστικών δικαστηρίων. Αρμοδιότητα εκδίκασης υποθέσεων εκκλησιαστικού, αστικού και ποινικού δικαίου (*audientia episcopalis*)

203. Η εξαιρετικά εκτεταμένη δικαιοδοσία των εκκλησιαστικών δικαστικών οργάνων της βυζαντινής περιόδου, κάλυπτε ακόμη και πεδία που σήμερα ανήκουν αυτονόητα στην αποκλειστική αρμοδιότητα της πολιτειακής ποινικής ή αστικής δικαιοσύνης. Τέτοια αποτελούσαν, για παράδειγμα, η επίλυση ιδιωτικών διαφορών στο πλαίσιο ασκήσεως της επισκοπικής δικαιοδοσίας (*audientia episcopalis*) ή η συμμετοχή στην απονομή της κοινής ποινικής δικαιοσύνης, με άσκηση συγκεκριμένων αρμοδιοτήτων.¹⁵ Υπό τις συνθήκες αυτές, η διάκριση μεταξύ εκκλησιαστικών και κρατικών δικαιοδοτικών οργάνων δεν ήταν πάντοτε σαφής, ακόμη και κατά την μεταγενέστερη περίοδο της τουρκοκρατίας.

204. Σύμφωνα με τις ιστορικοδικαιικές πηγές, τα εκκλησιαστικά δικαιοδοτικά όργανα των πρώτων αιώνων δέχθηκαν, ως προς τον τρόπο οργάνωσης και δικονομικής λειτουργίας τους, τη βαθειά επίδραση των δικονομικών θεσμών που

χαρακτήρα: **Παπαγεωργίου**, Εκκλησιαστικό Δίκαιο (32019) 120 επ.

¹¹ Εκκλησιαστικοί κανόνες 7ος Γ' Οικουμενικής Συνόδου και 1ος Πενθέκτης Συνόδου. Τους πρώτους αιώνες 'αίρεση' αποτελούσε η οποιαδήποτε - ακόμη και σε επουσιώδες σημείο - διαφοροποίηση από την καθιερωμένη ορθόδοξη δογματική διδασκαλία. Αργότερα όμως, όταν σταθεροποιήθηκαν τα αρχικώς ρευστά όρια μεταξύ αιρέσεως και σχίσματος και διαμορφώθηκε η έννοια του 'σχίσματος πίστεως', περιορίστηκε η αίρεση στα παραπάνω πλαίσια. Στο Βυζάντιο η αίρεση αποτελούσε, όπως και η αποστασία, σοβαρό αδίκημα και του κοινού ποινικού δικαίου, **Eu. Μαντζουνέας**, Τα αδικήματα της αίρεσης και του σχίσματος κατά τους οκτώ πρώτους αιώνες, Αθήναι 1977. Βλ. και Κεφάλαιο Τρίτο του παρόντος.

¹² Εκκλησιαστικοί κανόνες 31ος Αποστόλων, 5ος Αντιοχείας, 13ος, 14ος και 15ος Πρωτοδευτέρας Συνόδου.

¹³ Βλ. Κεφάλαιο Τρίτο. Η σιμωνία αποτελούσε ανέκαθεν φαινόμενο ιδιαίτερα συχνό όχι μόνον στον ελλαδικό αλλά και στον ευρύτερο εκκλησιαστικό χώρο. Η ονομασία του αδικήματος οφείλεται στο βιβλικό περιστατικό των Πράξεων των Αποστόλων (κεφ. 8, στίχ. 9-25), σχετικά με την προσπάθεια χρηματικής εξαγοράς της ιερατικής εξουσίας των Αποστόλων από τον Σίμωνα τον Μάγο.

¹⁴ Εκκλησιαστικοί κανόνες 72-73ος Αποστόλων και 10ος Πρωτοδευτέρας Συνόδου: **Μίλας**, Το Εκκλησιαστικόν Δίκαιον της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας (1906/1970) 704· **Παναγιωτάκος**, Το Ποινικόν Δίκαιον της Εκκλησίας (1962/2000) 638 επ.

¹⁵ **Χριστοφιλόπουλος**, 'Η δικαιοδοσία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων επί ιδιωτικών διαφορών κατά την βυζαντινήν περίοδον', 192 επ.· **Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου**, 'Τα βυζαντινά δικαστήρια κατά τους αιώνες ι'-ια'', Δίπτυχα 4 (1986-1987) 163-177· **Τρωιάνος**, Η εκκλησιαστική δικονομία μέχρι του θανάτου του Ιουστινιανού (1964) 8 επ., με μνεία πολιτειακής νομοθεσίας της περιόδου που απέδιδε διαιτητικό χαρακτήρα στην αρμοδιότητα του επισκόπου ή του εκκλησιαστικού δικαστηρίου ως προς την επίλυση των αγόμενων ενώπιόν τους ιδιωτικής φύσεως διαφορών· **Π. Γουναρίδης**, 'Όρκος και αφορισμός στα βυζαντινά δικαστήρια', Σύμμεικτα 7 (1987) 41-57.

προέβλεπε το κοινό ρωμαϊκό ποινικό δίκαιο.¹⁶ Παράλληλα, όμως, η εκκλησιολογία που διαμορφώθηκε υπό την επιρροή της αρχής του επισκοποκεντρισμού, επέδρασε καίρια και στον τρόπο στελέχωσης και συγκεντρωτικής λειτουργίας των εκκλησιαστικών δικαστηρίων.

Κατ' αποτέλεσμα, αυτά οργανώθηκαν με τόσο ασφυκτικό τρόπο γύρω από το πρόσωπο και τις απόλυτες εξουσίες του επισκόπου ή των επισκοπικών συνόδων, ώστε να *θεωρείται έκτοτε αδιανόητη κάθε σκέψη για απονομή της εκκλησιαστικής δικαιοσύνης κατά τρόπο ανεξάρτητο της προσωποπαγούς αυτής εξουσίας και, άρα, με τρόπο θεσμικά αμερόληπτο, όπως όμως κατανοούμε σήμερα την δικαιοδοτική λειτουργία σύμφωνα με τις αρχές της δίκαιης δίκης (fair trial).*

Σημαντική μερίδα των θεολογικά, κυρίως, σκεπτόμενων αποδίδει με κάποια ευκολία την επισκοποκεντρική οργάνωση της εκκλησίας και της οικείας δικαιοσύνης σε περίπλοκες δογματικές και εκκλησιολογικές αρχές, με 'βιβλική θεμελίωση'.¹⁷

Πολύ φοβούμαι ότι τα πράγματα πρέπει να κατανοηθούν με αντίληψη και κριτήρια πολύ πιο πεζά και ρεαλιστικά: *ο συγκεντρωτικός τρόπος οργάνωσης του συνόλου των εκκλησιαστικών εξουσιών γύρω από το πρόσωπο ενός επισκόπου, σφραγίστηκε καθοριστικά από το πνεύμα των μαγικοθρησκευτικών αντιλήψεων των προνεωτερικών κοινωνιών.* Οφειλόταν στην πραγματικότητα σε μία ενδοεκκλησιαστική νομή εξουσιών, όπως αυτή άρχισε να διαμορφώνεται τους πρώτους δύο αιώνες, αποκρυσταλλώθηκε δε, κατά το μάλλον ή ήττον, μέχρι τη μεσοβυζαντινή περίοδο. Έτσι, *ο αυταρχικός τρόπος νομής εξουσιών, όπως ήταν γενικότερα καθιερωμένος την περίοδο εκείνη, περιελάμβανε και την απόλυτα συγκεντρωτική οργάνωση της εκκλησιαστικής δικαιοσύνης.*

Ατυχώς, η θεώρηση αυτή - παρά τους αιώνες που μεσολάβησαν και τις κοσμογονικές αλλαγές που έλαβαν χώρα, ως προς την πολιτειακή δικαιοδοτική λειτουργία - δεν γνώρισε μέχρι τις μέρες μας ουσιώδη δικονομική μεταρρύθμιση στο χώρο της εκκλησίας. Κάποιες μηδαμινές και όλως εμβληματικού χαρακτήρα αλλαγές, οι οποίες, όπως θα διαπιστώσουμε, επηνέχθησαν με πρόδηλη απροθυμία, πρέπει μάλλον να κατανοούνται ως οι ελάχιστες δυνατές 'παραχωρήσεις' του όλου θεσμικού συστήματος, προκειμένου να διασωθεί το μείζον και να μην καταρρεύσει συνολικά το οικοδόμημα της δικαστικής νομής εξουσιών.

Άλλωστε, σε αυτό ακριβώς το καθοριστικό ζήτημα, που απασχολεί διαχρονικά

¹⁶ **Σ. Τρωιάνος**, Εισηγήσεις Βυζαντινού Δικαίου, Αθήνα 2014 (ιδίως 225-268: Κεφάλαιο VIII: Δικονομικά θέματα).

¹⁷ Ως η πλέον δημοφιλής μεταξύ των θεολογούντων έκφραση των αντιλήψεων αυτών, θεωρείται το κλασικό πλέον έργο του **Ιωάννη Ζηζιούλα** (μητροπολίτη Περγάμου), Η ενότης εν τη θεία ευχαριστία και τω επισκόπω κατά τους τρεις πρώτους αιώνες, Αθήναι 1970. Στην πραγματικότητα, η υπερεκτιμημένη μεταξύ των ίδιων κύκλων αυτή μονογραφία, δεν κάνει άλλο από το να αποδίδει σε κάποιες ιστορικές πηγές, εντελώς στοιχειώδεις και αμφίβολης ιστορικής αξιοπιστίας, προερχόμενες από την πολύ πρώιμη περίοδο του χριστιανισμού, τις προερμηνευτικές επιλογές του συγγραφέα της.

και μέχρι σήμερα την ορθόδοξη εκκλησία, είναι αφιερωμένο το παρόν έργο.

205. Η διάρθρωση συνεπώς των εκκλησιαστικών δικαστηρίων εντάχθηκε στην ευρύτερη θεσμική αντίληψη συγκεντρωτικής και συχνά αυταρχικής λειτουργίας όλου του εκκλησιαστικού οργανισμού.

Πιο συγκεκριμένα, είναι γνωστό ότι, μετά την αναδιοργάνωση του ρωμαϊκού κράτους και την υποδιαίρεση των πολιτικών επαρχιών σε νέες διοικητικές ενότητες (4ος αι.), οι αντίστοιχες εκκλησιαστικές περιφέρειες ονομάστηκαν μητροπόλεις, έχοντας ως κέντρο την οικεία πολιτική πρωτεύουσα (μητρόπολη). Η εκκλησία απλώς μιμήθηκε τη διοικητική υποδιαίρεση της πολιτείας, στη δε πυραμιδική ιεραρχία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων προηγήθηκαν τα τοπικά επισκοπικά – οργανωμένα γύρω από την απόλυτη ‘αυθεντία’ του επιχώριου επισκόπου - και έπονταν, στον επόμενο βαθμό κρίσης, τα μητροπολιτικά (ή επαρχιακά συνοδικά) δικαστήρια. Με την ολοκλήρωση της διάρθρωσης των εκκλησιαστικών διοικητικών δομών, στα ανωτέρω εκκλησιαστικά δικαιοδοτικά όργανα προστέθηκαν και τα αντίστοιχα πατριαρχικά.¹⁸

206. Με κριτήριο την περιοδικότητα του χρόνου λειτουργίας τους, τα εκκλησιαστικά δικαστήρια των βυζαντινών αιώνων θα μπορούσαν να διακριθούν σε *τακτικά*, εφόσον ήταν δυνατή η σύγκληση και συνεδρίασή τους σε τακτά χρονικά διαστήματα, και σε *έκτακτα*. Στην τελευταία περίπτωση τέτοια δικαστήρια θεωρούνται οι εκκλησιαστικές σύνοδοι (οικουμενικές ή τοπικές), εφόσον αυτές, όταν και εφόσον (εκτάκτως) συγκαλούνταν, ασκούσαν και δικαστική αρμοδιότητα επί ορισμένων ευρύτερου χαρακτήρα για το εκκλησιαστικό πολίτευμα υποθέσεων.

Τα πρώτα εκκλησιαστικά δικαστήρια διακρίνονταν σε *πρωτοβάθμια*, *δευτεροβάθμια* και *τριτοβάθμια*, αν ήταν επιτρεπτή η άσκηση και δεύτερης εφέσεως. Πρωτοβάθμια ήταν τα επισκοπικά δικαστήρια, ενώ τα υπόλοιπα δίκασαν κατά περίπτωση ως δικαστήρια πρώτου ή δεύτερου βαθμού.

Σύμφωνα με την ανωτέρω αδρομερή οργάνωση, διαρθρώθηκαν και λειτούργησαν σε γενικές γραμμές τα δικαιοδοτικά όργανα της εκκλησίας σε όλη τη βυζαντινή αλλά και μεταβυζαντινή περίοδο.

B. Μεταβυζαντινή περίοδος (1453-1821)

1. Η προσαρμογή της λειτουργίας των εκκλησιαστικών δικαστηρίων στις νέες συνθήκες

¹⁸ Χαρακτηριστικά ως προς τούτο θεωρούνται ακόμη και σήμερα τα κάπως παλαιά έργα του **Βλάσιου Φειδά**, Προϋποθέσεις διαμορφώσεως του θεσμού της πενταρχίας των πατριαρχών. Επίδρασις των πρεσβείων τιμής και του δικαίου των χειροτονιών επί της εξελίξεως της εκκλησιαστικής διοικήσεως άχρι και της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου (451), Αθήναι 1956, και, Ο θεσμός της πενταρχίας των πατριαρχών, τόμ. II: Ιστορικοκανονικά προβλήματα περί την λειτουργίαν του θεσμού (451-553), Αθήναι 1970. Πολύ φοβούμαι ότι η θεολογική βιβλιογραφία αποφεύγει παγίως να αγγίξει με ρεαλισμό και χωρίς φοβίες ή αναστολές τα πραγματικά πολιτικοκοινωνικά και πολιτειακά θεμέλια της διαχρονικής διαμόρφωσης του εκκλησιαστικού οργανωτικού οικοδομήματος, αρκούμενη σε αναμάσηση των ίδιων ξεπερασμένων απόψεων.

207. Η ηγεσία της ορθόδοξης εκκλησίας όχι μόνον προσαρμόσθηκε χωρίς ιδιαίτερες, είναι αλήθεια, δυσκολίες στη νέα πολιτική πραγματικότητα που διαμόρφωσε ο οθωμανικός ζυγός, αλλά ανέλαβε επιπλέον και έναν αναβαθμισμένο, σε σχέση με την προηγούμενη βυζαντινή περίοδο, ενοποιητικό ρόλο πειθαναγκασμού των πιστών της στη νέα πολιτική πραγματικότητα.¹⁹ Είναι γνωστό ότι ο Μωάμεθ Β΄ ο Πορθητής, συνεκτιμώντας τη θρησκευτική, κυρίως όμως την πολιτική κατάσταση, όπως είχε πλέον διαμορφωθεί κατά την Άλωση (1453), παραχώρησε στον ανθενωτικό πατριάρχη Γεννάδιο Σχολάριο μία σειρά γενναιόδωρων προνομίων αυτοδιοικήσεως του κλήρου και συνολικά της ορθόδοξης εκκλησίας, υπό τον όρο της πλήρους αφοσίωσής της στο νέο πολιτικό καθεστώς.

Βάσει αυτών, οι ορθόδοξοι ποιμένες, ως συνεχιστές της βυζαντινής ιδεολογικής και πολιτικής κληρονομιάς, θεωρούνταν πλέον εκπρόσωποι και εντολοδόχοι της κεντρικής οθωμανικής εξουσίας αλλά και υπεύθυνοι διαμεσολαβητές αυτής έναντι του υπάκουου ποιμνίου τους.²⁰ Για τον ίδιο λόγο, θεωρούνταν από το σουλτάνο ως υπόλογοι και εγγυητές της νομιμοφροσύνης των ορθόδοξων υπηκόων και, συνεπώς, χρήσιμοι για τη σταθερότητα και διεισδυτικότητα στα χριστιανικά κοινωνικά στρώματα της οθωμανικής επικράτειας.²¹

Η εφαρμογή των νέων μέτρων έθεσε το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας του εκκλησιαστικού οργανισμού ως ενταγμένου στον γιγαντιαίο οθωμανικό διοικητικό μηχανισμό, με σκοπό την αρμονικότερη συνεργασία υπό το καθεστώς της νέας δικαιοσύνης πραγματικότητας.

Τα θεσμικά προνόμια, αφορώντας την εσωτερική αυτοδιοίκηση της εκκλησίας, επεκτείνονταν και στη λειτουργία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων, αναγνωρίζοντας σε αυτά αρμοδιότητες εκδίκασης υποθέσεων όχι μόνον αμιγώς εκκλησιαστικού αλλά και αστικού - ιδίως οικογενειακού ή κληρονομικού - δικαίου.²²

¹⁹ Για το ρόλο της εκκλησίας κατά την τουρκοκρατία ως κύριου συνεκτικού θεσμού των ορθόδοξων, αντί πολλών βλ. προχειρώς **N. Σβορώνος**, Το ελληνικό έθνος. Γένεση και διαμόρφωση του νέου ελληνισμού, Αθήνα 2004, 15 επ.

²⁰ **K. Άμαντος**, 'Οι προνομιακοί ορισμοί του μουσουλμανισμού υπέρ των χριστιανών', Ελληνικά 9 (1936) 103-166· **Πανταζόπουλος**, 'Εκκλησία και δίκαιον εις την χερσόνησον του Αίμου επί τουρκοκρατίας' (1960-1963) 685 επ.· **Ίδιος**, «Τα 'προνόμια' ως πολιτιστικός παράγων εις τας σχέσεις χριστιανών-μουσουλμάνων», ΕΕΣχΝομΕπΘεσ 9 (1975) 815-896. Προσφάτως, **D. Brewer**, Ελλάδα 1453-1821. Οι άγνωστοι αιώνες, Αθήνα 2018, ιδίως 164-1890 ('Η Εκκλησία').

²¹ Όπως γλαφυρά παρατηρείται, υπό τα νέα δεδομένα η διοικούσα εκκλησία εμφανιζόταν πλέον ως διαμεσολαβήτρια μεταξύ του οθωμανικού κράτους και των πιστών της, «φιλοτεχνώντας την πολιτική της 'οικονομίας των πραγμάτων'», **Θ. Βερέμης / I. Κολιόπουλος**, Η σύγχρονη Ελλάδα από το 1821 μέχρι σήμερα, Αθήνα 2006, 35. Πρβλ. **Θ. Βερέμης / Γ. Κολιόπουλος / I. Μιχαηλίδης**, 1821. Η δημιουργία ενός έθνους-κράτους, Αθήνα 2018, 284-285, κατά τους οποίους δεν επρόκειτο για 'συνεργασία' της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας με το οθωμανικό καθεστώς - όρος που εν προκειμένω κρίνεται ανεπαρκής - αλλά για 'ουσιαστική συμμετοχή της Εκκλησίας στην άσκηση της εξουσίας, με την ιδιότητα βέβαια του υποδεέστερου μετόχου, αλλά οπωσδήποτε συμμετοχή'.

²² Υποθέσεις ποινικής φύσεως αποτέλεσαν, προϊόντος του χρόνου και με την ανοχή των

208. Η αρμοδιότητα των εκκλησιαστικών δικαστηρίων αφενός μεν τώρα διευρύνθηκε ακόμη περισσότερο, σε σχέση με την προηγούμενη βυζαντινή περίοδο,²³ ενώ παράλληλα προσαρμόσθηκε, ενισχύθηκε αλλά και εργαλειοποιήθηκε στον ύψιστο βαθμό η επιτιμητική-κυρωτική εξουσία που ασκούσε επί αιώνες ο εκκλησιαστικός οργανισμός.

Το εκκλησιαστικό δίκαιο υπεισήλθε ως ένα βαθμό στο δημόσιο δίκαιο της εποχής, καθώς εκδίδονται πλέον χιλιάδες δικαστικές ή μη πατριαρχικές πράξεις, οι οποίες κατασφαλίζονται με την απειλή του αφορισμού, ώστε να καθίστανται σεβαστές και εκτελεστές. Παράλληλα, αναρίθμητες υποθέσεις σε κάθε εκκλησιαστική περιφέρεια χρησιμοποιούν χωρίς φραγμό τα επιτίμια - και δη τον αφορισμό - ως δικονομικό εκτελεστό μέσο ή ως κατασταλτική απειλή κατά οποιουδήποτε ήθελε στραφεί εναντίον της εκκλησιαστικής ή πολιτειακής εξουσίας.²⁴

209. Ειδικότερα, κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο η επιτιμητική πολιτική της

οθωμανικών αρχών, αντικείμενο της δικαστικής εξουσίας και των τοπικών κοινοτικών οργάνων, βλ. **Μ. Τουρτόγλου**, 'Η συμβολή στη μελέτη της ποινικής δικαιοσύνης κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο', σε: **Λ. Κοτσαλής / Δ. Κιούπης**, Ιστορία του ποινικού δικαίου και των ποινικών θεσμών, Ποινικά 71, Αθήνα-Κομοτηνή 2007, 81 επ. Στην εξέλιξη συνέτειναν και οι παρατηρούμενες ποινικές αυθαιρεσίες των οθωμανικών δικαστικών αρχών, όπως μαθαίνουμε, πλην άλλων, και από τους σχολιαστές του ευρύτατου σε χρήση κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας έργου του εκκλησιαστικού δικαίου **Αγαπίου ιερομονάχου και Νικοδήμου μοναχού**, υπό τον γενικό τίτλο *Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηός, τῆς Μίας, Ἀγίας, Καθολικῆς τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησίας, ἣτοι ἅπαντες οἱ ἱεροὶ καὶ θεῖοι κανόνες τῶν ἁγίων πανευφῆμων Ἀποστόλων τῶν ἁγίων Οἰκουμενικῶν καὶ Τοπικῶν Συνόδων καὶ τῶν κατὰ μέρος θείων πατέρων, ἑλληνιστί μὲν χάριν ἀξιοπιστίας, ἐκτιθέμενοι διὰ δὲ τῆς καθ' ἡμᾶς κοινοτέρας διαλέκτου πρὸς κατάληψιν τῶν ἀπλουστέρων ἐρμηνευόμενοι*, Λειψία 1800, 27, υποσημ. 1.

²³ Η αναγνώριση της δικαστικής εξουσίας της εκκλησίας επί των χριστιανών ραγιάδων ως προς τα ζητήματα όχι μόνον αμιγώς πνευματικής φύσεως αλλά και ως προς τις αστικές υποθέσεις του οικογενειακού ή κληρονομικού δικαίου, πολιτικοποίησε ακόμη περισσότερο το ρόλο της εκκλησίας, σε μία περίοδο που οι ηγέτιδες δυνάμεις του έθνους, τα υπολείμματα της βυζαντινής αριστοκρατίας καθώς και τα κατά τόπους όργανα της κοινοτικής αυτοδιοίκησης συνδέονται στενά μαζί της: **Ν. Σβορώνος**, Το ελληνικό έθνος. Γένεση και διαμόρφωση του νέου ελληνισμού, Αθήνα 2004, 83-84.

²⁴ Για την εξελικτική διαμόρφωση του αφορισμού και του περιεχομένου του βλ. τις καθιερωμένες μελέτες: **Π. Μιχαηλάρης**, Αφορισμός. Η προσαρμογή μιας ποινής στις αναγκαιότητες της Τουρκοκρατίας, ΕΙΕ/ΚΝΕ, 'Θεσμοί και Ιδεολογία στη νεοελληνική κοινωνία 60', Αθήνα 1997 (εδώ σ. 66): **Ίδιος**, Η πραγματεία του Χρυσάνθου Ιεροσολύμων 'Περί Αφορισμού', Αθήνα 2002· **Ίδιος**, 'Χρυσάνθος Νοταράς: Η θέση του για τον αφορισμό των αρχόντων', Νεοελληνική παιδεία και κοινωνία, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου αφιερωμένου στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά, Αθήνα 1995, 43-50. Πρβλ.: **Αριάδνη Γερούκη**, 'Ο φόβος του αφορισμού', Τα Ιστορικά 5 (1988) 53-68· **Ίδια**, 'Συλλογικές νοοτροπίες και ιστορία του δικαίου. Οι αφορισμοί στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα (1675-1797). Μεθοδολογικές προσεγγίσεις', Πρακτικά ΙΒ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 1992, 169-175)· **Ίδια**, 'Η συμβολική λειτουργία της ποινής. Οι εθελοντικοί αφορισμοί των θυμάτων της συκοφαντίας στη βενετοκρατούμενη Κέρκυρα', Πρακτικά ΙΔ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 1994, 215-227· **Μ. Μπατιστάτος**, 'Η ποινή του αφορισμού στην Κεφαλονιά κατά την περίοδο της αγγλοκρατίας', Πρακτικά Ε' Διεθνούς Πανιόνιου Συνεδρίου, τόμ. 3, Αργοστόλι 1991, 331-339· **Δ. Αποστολόπουλος**, 'Ορθόδοξοι τρόποι καταναγκασμού. Ο αφορισμός ενός Ρόδου άρχοντα τον 17ο αιώνα', Ρόδος 2400: Διεθνές Συνέδριο 1993, Ρόδος 1994, 47-53.

εκκλησίας, ως πνευματικής ηγήτορας των ορθόδοξων χριστιανών, διαμεσολαβήτριας και υπεύθυνης έναντι της Υψηλής Πύλης για τη νομιμοφροσύνη τους, προσέλαβε ένα ευκρινέστερο δικονομικό χαρακτήρα, λειτουργώντας προς τρεις κυρίως κατευθύνσεις:

(α) Κατ' αρχάς, αυξάνεται ραγδαία η έκδοση από τις κεντρικές ή τοπικές εκκλησιαστικές αρχές εγγράφων με επιτιμητικό περιεχόμενο, επιβάλλοντας αφορισμό σε βάρος γνωστών ή αγνώστων προσώπων, μετά από αιτήματα πιστών που επεδίωκαν τη συνέτιση των πρώτων, αν θεωρούσαν ότι είχαν αδικηθεί από ενέργειές τους.

(β) Ακόμη, οι αποφάσεις των εκκλησιαστικών δικαστηρίων της ίδιας περιόδου επιστεγάζουν τις καταληκτικές τους κρίσεις με την επίκληση αφορισμού σε βάρος όσων δεν θα τις σέβονταν, ως μία μορφή περιαφής εκτελεστήριου τύπου.²⁵

(γ) Τέλος, υπό την προληπτική επίκληση της επιβολής επιτιμίων συντάσσονταν μαρτυρικές καταθέσεις ως προς το ακριβές περιεχόμενο καταρτισμένων διαιτησιών, επί διενέξεων και συμφωνιών εμπορικού ή εταιρικού χαρακτήρα, αφού μία μαρτυρία ενισχυμένη υπό τον φόβο ενός επιτιμίου θεωρούνταν κατά τεκμήριο ως ειλικρινέστερη αλλά και αποτελεσματικότερη.

2. Οι αφορισμοί των Μεθόδιου Ανθρακίτη και Χριστόδουλου Παμπλέκη

210. Η προληπτική ή κατασταλτική, απλώς επαπειλή ή και πραγματική επιβολή πνευματικών επιτιμίων ή μεγάλου αφορισμού, καθίσταται πλέον ο κύριος μοχλός ασκήσεως της ευρύτερης εκκλησιαστικής πολιτικής, στην οποία εντάσσεται και ο στενός (κάποτε και ασφυκτικός!) ιδεολογικός έλεγχος των ορθόδοξων πληθυσμών της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Όταν κριθεί σκόπιμο, ο αφορισμός χρησιμεύει και ως μέσο απηνούς διωγμού των νεοφανών ιδεών του Διαφωτισμού, όπως ενδεικτικά συνέβη στις εμφατικές περιπτώσεις των Μεθόδιου Ανθρακίτη (1660-1736) και Χριστόδουλου Παμπλέκη (1733-1793).

211. Ο πρώτος - λόγιος κληρικός, φιλόσοφος και μαθηματικός, εκ των πρωτεργατών του νεοελληνικού διαφωτισμού - αναθεματίζεται το 1721 (*Καθαίρεις διεξοδική του κακοΜεθοδίου, του όντος από την επαρχίαν Αχρίδος, δια τα μιανρά και ασεβείας γέμοντα συγγράμματα αυτού*), κατηγορούμενος ότι εμπνέεται από τις απόψεις του Γάλλου, επίσης κληρικού και φιλοσόφου, Nicolas Malebranche (1638-1715).

²⁵ Γενικότερα, 'η αρά και ο αφορισμός θα χρησιμοποιηθούν ως αόριστη απειλή από όσους θέλουν να εξασφαλίσουν την κατοχή ενός αντικειμένου ή περιουσιακού στοιχείου, την δωρεά τους προς κάποιο θρησκευτικό ίδρυμα, την διαθήκη τους, την τήρηση των όρων κάποιου συμβολαίου. Ο αφορισμός θα χρησιμοποιηθεί ως δικονομικό μέσο στη θέση του όρκου ή και μαζί με αυτόν, προκειμένου να διασφαλισθεί το κύρος μίας μαρτυρίας, να διαπιστωθεί αν ο καταθέτων μπορεί να εξασφαλίσει το κύρος της κατάθεσής του δεχόμενος αφορισμό': **Μιχαηλάρης**, Αφορισμός. Η προσαρμογή μιας ποινής στις αναγκαιότητες της Τουρκοκρατίας (1997) 75.

Ο Ανθρακίτης δεν δίστασε να κρίνει με ευθύτητα και αυστηρότητα τη δημόσια συμπεριφορά του κλήρου, αποδοκιμάζοντας μεταξύ άλλων την *καταχρηστική επιβολή επιτιμίων – κατά κανόνα γενομένης έναντι αμοιβής – ένα φαινόμενο που στις μέρες του είχε ήδη προσλάβει ανεξέλεγκτες διαστάσεις*.

Αντιδρώντας η πατριαρχική σύνοδος, καλεί σε απολογία τον Μεθόδιο Ανθρακίτη, διατάζει να καούν τα φιλοσοφικά του δοκίμια και τού απαγορεύει προσωρινά τη διδασκαλία.²⁶

212. Ως ανάλογη μπορεί να θεωρηθεί η περίπτωση του λόγιου μοναχού Χριστόδουλου Παμπλέκη, μαθητή του Ευγένιου Βούλγαρη, ο οποίος μετανάστευσε στην Ευρώπη επιδιόδομος στην καλλιέργεια της φιλοσοφίας, της θεολογίας και των θετικών επιστημών. Η οξεία κριτική του, τόσο ως προς την κρατούσα στις μέρες του μεταφυσική, όσο και ως προς τις ιδιοτελείς μαγικοθρησκευτικές πρακτικές των κληρικών, με εκμετάλλευση σωρείας αδαών πιστών, επέφερε τον μετά θάνατο αφορισμό του από τον πατριάρχη Νεόφυτο Ζ' (1793).²⁷

213. Περί τα μέσα του 18ου αι. αναθεματίζεται ο ελευθεροτεκτονισμός, που είχε εισχωρήσει στις ελληνόφωνες περιοχές ως την Κωνσταντινούπολη.²⁸ Την ίδια περίπου εποχή εκδίδεται από το πατριαρχικό τυπογραφείο η περίφημη 'Πατρική Διδασκαλία' (1798), καταδικάζοντας ευθέως, ως γνωστόν, τα απελευθερωτικά κινήματα και προπαγανδίζοντας την υποταγή στη νόμιμη εξουσία των σουλτάνων, με τρόπο που αναδείκνυε για μία ακόμη φορά την ηγετική τάξη της εκκλησίας ως ιδεολογικό πυλώνα και εκπρόσωπο των πλέον συντηρητικών και αντιδραστικών κύκλων μεταξύ των νεοελλήνων.²⁹

214. Κατ' αποτέλεσμα, η πιο πάνω *εκκλησιαστική πολιτική συλλογικής διαχείρισης του μεταφυσικού φόβου για την εξυπηρέτηση ίδιων πολιτικών και οικονομικών σκοπών, προσέλαβε έναν μαζικό και καταχρηστικό χαρακτήρα,³⁰ καλλιεργώντας έτι περαιτέρω την ανορθολογική νοοτροπία των πιστών. Μία φοβική νοοτροπία που -*

²⁶ **Β. Μπόμπου-Σταμάτη**, 'Ο Μεθόδιος Ανθρακίτης και τα Τετράδια', Ελληνικά (1995) 111-127· **Α. Αγγέλου**, 'Η δίκη του Μεθοδίου Ανθρακίτη (όπως την αφηγείται ο ίδιος)', Αφιέρωμα εις την 'Ηπειρον. Εις μνήμην Χρίστου Σούλη (1892-1951), Αθήναι 1956, 168-182· **Δ. Χατζής**, 'Το κείμενο της ομολογίας του Μεθοδίου Ανθρακίτη', Ελληνικά 17 (1962) 296-306.

²⁷ Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι το κείμενο του αφορισμού αναθεμάτιζε, εκτός από τον ίδιο τον συγγραφέα, τόσο τους πιθανούς αναγνώστες του, όσο και τον ιερέα που έφαλλε στη νεκρώσιμη ακολουθία του Παμπλέκη (!). Βλ. **Π. Κονδύλης**, 'Ο Ψαλίδας, ο Παμπλέκης και η θεία Αποκάλυψη', Ηπειρωτικά Χρονικά 24 (1982) 249-266· **Φ. Ηλιού**, 'Η σιωπή για τον Χριστόδουλο Παμπλέκη', Τα Ιστορικά 4 (1985) 387-404· **Π. Νούτσος**, 'Χριστόδουλος ο εξ Ακαρνανίας και Encyclopédie', Ο Ερανιστής 17 (1981) 13-24.

²⁸ **Ν. Σβορώνος**, Το ελληνικό έθνος. Γένεση και διαμόρφωση του νέου ελληνισμού, Αθήνα 2004, 103 επ.

²⁹ **Ανθίμου Πατριάρχου Ιεροσολύμων**, Διδασκαλία Πατρική, Πατριαρχικόν Τυπογραφείον Κωνσταντινουπόλεως 1798.

³⁰ **Π. Μιχαηλάρης**, «'Απλώς και ως έτυχε αφοριστικά να μη δίδονται', Μυτιλήνη 1779», Ο Ερανιστής 24 (2003) 111-123.

με τον ένα ή άλλο τρόπο - φθάνει μέχρι τις μέρες μας, ιδίως μέσω της δικαστικής ή εξώδικης χρήσεως του θρησκευτικού όρκου και της μεταφυσικής 'ουράνιας' τιμωρίας που επισείεται σε τυχόν ανειλικρίνεια του ορκιζόμενου.³¹

Γ. Από τα επαναστατικά Τοπικά Πολιτεύματα (1821) μέχρι τη θέσπιση των πρώτων Καταστατικών Χαρτών της Εκκλησίας (Νόμοι Σ' και ΣΑ'/1852)

1. Εισαγωγικά

215. Με τη συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους και τη σταδιακή οργάνωση της πολιτειακής δικαιοσύνης, το φαινόμενο της επί αιώνες ανεξέλεγκτης κοινωνικής εργαλειοποίησης των εκκλησιαστικών επιτιμιών και της ευρύτατης δικαιοδοσίας των εκκλησιαστικών δικαστηρίων, *αρχίζει σταδιακά αλλά δραστικά να περιορίζεται στα αυστηρώς θρησκευτικά πλαίσια*. Υπό την επίδραση των φιλοσοφικών και κοσμοθεωρητικών προταγμάτων του Διαφωτισμού³² και του νεοελληνικού συνταγματισμού,³³ ασκείται ήδη από πολλές πλευρές έντονη κριτική σε βάρος των καθιερωμένων δικαστικών πρακτικών της εκκλησίας, που κατέτειναν, όπως σημειώθηκε, στην καλλιέργεια φοβικών ανακλαστικών ενός μεγάλου μέρους των ορθόδοξων πιστών, υπό την απροσδιόριστη απειλή της επέλευσης ενός 'μεταφυσικού κακού'.

Γενικότερα άλλωστε ο 19ος αι. αποδεικνύεται κοσμογονικός για την ελληνική πραγματικότητα, η οποία αναζητώντας σαφή προσανατολισμό στη θεσμική και ιδεολογική της ταυτότητα, κινείται αμφίθυμα μεταξύ των δύο πόλων της γνωστής διελευστικής 'δυτικής και εγχώριος πολιτισμός'. Όπως είναι λογικό, από τη διαρκή αυτή κρίση ταυτότητας επηρεάζεται βαθιά και ο εκκλησιαστικός οργανισμός κατά την αναζήτηση του νέου πολύπλευρου ρόλου του στο πλαίσιο του νεότευκτου ελληνικού κράτους.

216. Η ελληνική κοινωνία διατηρεί και κατά την περίοδο αυτή αδρά τα αγροτικά

³¹ **C. Papageorgiou**, 'Zum religiösen Eid in Griechenland', Österreichisches Archiv für Recht und Religion, Institut für Rechtsphilosophie, Religions und Kulturrecht Rechtswissenschaftliche Fakultät der Universität Wien, 372-379. Βλ. τις εύστοχες παρατηρήσεις του **Κ. Δεσποτόπουλου**, 'Περί όρκου', ΝΔικ 18 (1962) 530-534.

³² Ενδεικτικά: **Κιούπης**, 'Η επίδραση του Διαφωτισμού στο ποινικό δίκαιο' (2007) 93 επ.: **D. Brewer**, Ελλάδα 1453-1821. Οι άγνωστοι αιώνες, Αθήνα 2021, 307-341 ('Οι Έλληνες και ο Διαφωτισμός', 'Η εναντίωση στον Διαφωτισμό'): **Π. Κιτρομηλίδης**, Νεοελληνικός διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες, Αθήνα 1996, passim: **Κ. Δημαράς**, «Η ιδεολογική υποδομή του νέου ελληνικού κράτους», ΙΕΕ, τόμ. ΙΓ', Αθήνα 1977, 458 επ.: **Σβορώνος**, *supr.*, 103 επ.

³³ **Κ. Χρυσόγονος**, Πολιτειολογία. Το κράτος ως μορφή οργάνωσης των ανθρώπινων κοινωνιών (2020), ιδίως 329 επ.: **Π. Κιτρομηλίδης**, 'Οι καταβολές του ελληνικού συνταγματισμού', 30 χρόνια από το Σύνταγμα του 1975-Τα ελληνικά Συντάγματα από τον Ρήγα έως σήμερα (2004) 15-24: **Αλιβιζάτος**, 'Τα συντάγματα του Αγώνα ως απαρχή του νεοελληνικού συνταγματισμού' (2004) 14 επ. Εύστοχες ωστόσο παρατηρήσεις αναφορικά με τον 'απορρυθμισμένο συνταγματισμό' της εποχής μας βλ. στο πρόσφατο και πρωτοποριακό έργο του **Κ. Γιαννακόπουλου**, Ο νεοφεουδαρχικός συνταγματισμός (2022) passim, ιδίως 13 επ..

χαρακτηριστικά και τη βαθειά προνεωτερική νοοτροπία της προηγούμενης περιόδου, τόσο στον καθημερινό βίο, όσο και γενικότερα στις κοσμοθεωρητικές της αντιλήψεις. Παράλληλα, όμως, γίνεται υποδοχέας μίας ολοένα και περισσότερο διευρυνόμενης ιδεολογικής επιρροής των δυνάμεων του αστικού μετασχηματισμού της εποχής.³⁴ Η επίδραση αυτή, η οποία όπως σημειώθηκε είχε αρχίσει πολύ πριν ακόμη την ελληνική επανάσταση, γαλούχησε βαθμιαία την ελληνική κοινωνία και τους θεσμικούς εκφραστές του νεότευκτου κράτους με τις αρχές της εκκοσμίκευσης και της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων, οι οποίες στον ευρωπαϊκό χώρο έβαιναν ήδη προς μία ωρίμανση.³⁵

Το ευπαιδευτο μέρος της εθνικής αστικής τάξης καθώς και μία πολυάριθμη ομάδα διανοουμένων, με έδρα είτε το νεοπαγές ελληνικό κράτος είτε τις διάφορες εστίες του παροικιακού ελληνισμού, βρίσκονται σε συνεχή επαφή με τα επίκαιρα ιδεολογικά ρεύματα της Δύσης, εισάγοντας τις νεωτερικές πνευματικές αναζητήσεις στα απελευθερωμένα ελληνικά εδάφη. Ταυτόχρονα, μεγάλες πολιτικές αλλαγές ελαύνονται εξαιτίας και της παρατηρούμενης, από τον 18ο αιώνα και μετά, αφύπνισης της εθνικής συνείδησης διαφόρων λαών των Βαλκανίων και του ευρύτερου ευρωπαϊκού χώρου.

Η πνευματική πορεία απομάγευσης του κόσμου και υποχώρησης της λαϊκής, κυρίως, πίστης στα θαύματα και το υπερφυσικό, εξαπλώνονται ολοένα και περισσότερο, καθώς η παρακμή της φεουδαρχίας σε συνδυασμό με την αστική οικονομική ανάπτυξη και εκβιομηχάνιση, ως εκδηλώσεις σύμφυτες με τη νεωτερική κοινωνία, θεωρούνταν φαινόμενα ασύμβατα με τις παραδοσιακές παραστάσεις ερμηνείας του κόσμου, που είχαν καθιερώσει τα παλαιά μεγάλα θρησκευόμενα.

Η πρόσκαιρη έξαρση ορισμένων χιλιαστικού χαρακτήρα περιστασιακών κινημάτων δεν ανέστρεψε το ισχυρό ρεύμα αμφισβήτησης και προϊούσας αποδυνάμωσης των δικτύων επιρροής που διέθεταν από αιώνες πριν οι οργανωμένες εκκλησίες.³⁶ Η αντίδραση των τελευταίων στις επερχόμενες αλλαγές προσέλαβε συχνά έναν μάλλον σπασμωδικό χαρακτήρα επιβολής εκκλησιαστικών δικαστικών κυρώσεων παρά διαλόγου ή προσαρμοστικής ανοχής, όπως διαφάνηκε

³⁴ Θεώρηση σε παγκόσμιο επίπεδο των κοινωνικών, πολιτικών, οικονομικών και ιδεολογικών διεργασιών των νεωτερικών αιώνων, αντί πολλών βλ. σε **Bayly**, Η γέννηση του νεωτερικού κόσμου 1780-1914. Παγκόσμιες διασυνδέσεις και συγκρίσεις (2013), ιδίως 337 επ.

³⁵ **Β. Φίλιας**, 'Κοινωνικές δομές στην Ελλάδα του 19ου αιώνα', **Δ. Τσαούσης** (επιμ.), 'Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα, Αθήνα 21998, 11 επ. Στο ίδιο βλ. **Π. Κιτρομηλίδης**, 'Ιδεολογικά ρεύματα και πολιτικά αιτήματα: προοπτικές από τον ελληνικό 19ο αιώνα', 23 επ. Όπως παρατηρείται, οι Σπ. Ζαμπέλιος (1852) και Κ. Παπαρρηγόπουλος (1853) επιχειρούν την ένταξη της βυζαντινής περιόδου ως αναπόσπαστου μέρους της όλης ιστορικής εξελικτικής πορείας του ελληνισμού, προκειμένου να διασφαλίσουν τη διαχρονική ενότητά του μέχρι τον 19ο αιώνα, όταν ιδρύθηκε το νεοελληνικό κράτος. Ο Παπαρρηγόπουλος, μάλιστα, θεωρεί την προσφορά του Βυζαντίου σημαντικότερη, γιατί τότε 'ενοποιήθηκε πολιτικά' ο ελληνισμός, βλ. **Ν. Σβορώνος**, 'Κράτος και έθνος στην Ελλάδα: 1821-1912', **Δ. Τσαούσης** (επιμ.), Ελληνισμός - ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας, Αθήνα 4 2001, 61.

³⁶ **Bayly**, Η γέννηση του νεωτερικού κόσμου 1780-1914. Παγκόσμιες διασυνδέσεις και συγκρίσεις (2013), 390 επ.

με τον αφορισμό των επιφανών εκπροσώπων του νεοελληνικού διαφωτισμού Μεθόδιου Ανθρακίτη και Χριστόδουλου Παμπλέκη, που ήδη εξετάσαμε.

217. Μέσα στο ζοφερό αυτό πνευματικό κλίμα που προηγήθηκε της ελληνικής εθνεγερσίας, δεν πρέπει να ξενίζει η έκδοση αφορισμού και κατά του επαναστατικού αγώνα των Ελλήνων - μία ενέργεια που παρέμεινε έκτοτε ένα ανεξάλειπτο και επονείδιστο στίγμα για την πολιτική του οικουμενικού πατριαρχείου.

Ως γνωστόν, στις 23 Μαρτίου 1821 ο πατριάρχης Γρηγόριος Ε' και άλλοι 22 ιεράρχες του θρόνου συνήλθαν ως **εκκλησιαστικό δικαστήριο και υπέγραψαν το έγγραφο του σχετικού αφορισμού πάνω στην αγία τράπεζα, το πραγματικά αποτρόπαιο περιεχόμενο του οποίου ανέγνωσαν στη συνέχεια προς το ευρύ εκκλησίασμα**. Αντίγραφα του αφορισμού στάλθηκαν αμέσως προς όλες τις κατευθύνσεις με επίσημους εκκλησιαστικούς εξάρχους (απεσταλμένους), ενώ το κείμενό του δημοσιεύτηκε στο περιοδικό της Βιέννης 'Λόγιος Ερμής'.

Είναι γνωστή και παλαιά η διαμάχη γύρω από το ζήτημα των αμφιλεγόμενων πολιτικών ή εκκλησιαστικών κινήτρων και σκοπιμοτήτων που εξυπηρετούσε ο πατριαρχικός αφορισμός της ελληνικής επανάστασης. Εκείνο όμως που νομίζουμε ότι δεν μπορεί να αμφισβητηθεί, είναι ότι αυτό καθαυτό το επίμαχο κείμενο εξέφραζε σαφώς την πάγια ιδεολογική εχθρότητα της εκκλησίας απέναντι σε κάθε νεωτερική ιδέα και ατομική, συλλογική ή εθνική πράξη, εφόσον η τελευταία κατέτεινε σε ελευθεροποιοί ανατροπή της όποιας καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων.

Σε κάθε περίπτωση, το κείμενο του ανωτέρω πατριαρχικού αφορισμού βρισκόταν σε απόλυτη ιδεολογικοπολιτική σύμπνοια με την προηγηθείσα προπαγανδιστική *Πατρική Διδασκαλία* (1798), που ήδη αναφέραμε. Ας σημειωθεί ότι ο φρικώδους περιεχομένου αυτός αφορισμός, μεταξύ άλλων, χαρακτήριζε στα ηπιότερα σημεία τους επαναστάτες σαν 'αχάριστους' έναντι των 'ευεργεσιών' του σουλτάνου και διακατεχόμενους από 'πνεύμα κακοποιόν και αποστατικόν'.³⁷

³⁷ Ιδού ορισμένα εκτενή δείγματα του πατριαρχικού αφορισμού, που μεταξύ άλλων αναφέρεται απαξιωτικά και στην ηρωική μορφή του Αλέξανδρου Υψηλάντη (1792-1828): «*Ἡ πρώτη βάσις τῆς ἠθικῆς εἶναι ἡ πρὸς τοὺς εὐεργετοῦντας εὐγνωμοσύνη, εἶναι δὲ ἡλίου λαμπρότερον ὅτι ὅστις εὐεργετούμενος ἀχαριστεῖ εἶναι ὁ κάκιστος τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὴν τὴν κακίαν βλέπομεν πολλαχοῦ στηλιτευομένην καὶ παρὰ τῶν ἱερῶν γραφῶν καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀσυγχώρητον, καθὼς ἔχομεν τό παράδειγμα τοῦ Ἰούδα. Ὅταν δὲ ἡ ἀχαριστία ἦναι συνωδευμένη καὶ μέ πνεῦμα κακοποιόν καὶ αποστατικόν ἐναντίον τῆς κοινῆς ἡμῶν εὐεργετιδος καὶ τροφοῦ, κραταιᾶς καὶ ἀητήτου βασιλείας, τότε ἐμφαίνει καὶ τρόπον ἀντίθεον, ἐπειδὴ οὐκ ἐστὶ, φησί, βασιλεία καὶ ἐξουσία εἰμὴ ὑπὸ Θεοῦ τεταγμένη ὅθεν καὶ πᾶς ὁ ἀντιπατόμενος αὐτῇ τῇ θεόθεν ἐφ' ἡμᾶς τεταγμένη κραταιᾶ βασιλεία, τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκε. ... Καὶ τὰ δύο ταῦτα οὐσιώδη καὶ βάσιμα ἠθικά καὶ θρησκευτικά χρέη κατεπάτησαν μέ ἀπαραδειγμάτιστον θρασύτητα καὶ ἀλαζονείαν ὅ,τε προδιορισθεῖς τῆς Μολδαυίας ἡγεμῶν ὡς μὴ ὠφειλε, Μιχαήλ, καὶ ὁ τοῦ γνωστοῦ ἀγνώμονος καὶ φυγάδος Ὑψηλάντου ἀγνώμων υἱός Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης. Εἰς ὅλους τοὺς ὁμογενεῖς μας εἶναι γνωστά τὰ ἄπειρα ἑλέη, ὅσα ἡ ἀέναος τῆς ἐφ' ἡμᾶς τεταγμένης κραταιᾶς βασιλείας πηγὴ ἐξέχεεν εἰς τὸν κακόβουλον αὐτόν Μιχαήλ· ἀπὸ μικροῦ καὶ εὐτελοῦς τὸν ἀνύψωσεν εἰς βαθμούς καὶ μεγαλεῖα, ἀπὸ ἀδόξου καὶ ἀσήμου τὸν προήγαγεν εἰς δόξας καὶ τιμὰς, τὸν ἐπλούτισε, τὸν περιέθαλψε, τέλος πάντων τὸν ἐτίμησε καὶ μέ τὸν λαμπρότατον τῆς ἡγεμονίας αὐτῆς θρόνον καὶ τὸν κατέστησεν ἄρχοντα λαῶν. Αὐτός ὁμως, φύσει κακόβουλος ὢν, ἐφάνη τέρας ἔμψυχον ἀχαριστίας καὶ συνεφώνησε μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, υἱοῦ τοῦ*

218. Υπογραμμίζεται ότι το σύνολο των ελληνικών συνταγματικών κειμένων, τόσο της επαναστατικής,³⁸ όσο και της μετέπειτα περιόδου, περιείχαν διατάξεις που αναγνώριζαν με επίσημη διατύπωση την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία ως 'επικρατούσα' στη χώρα μας. Τα ίδια ωστόσο κείμενα, διαπνεόμενα από το φιλελεύθερο πνεύμα της εποχής, προέβλεπαν με ομοίως πανηγυρικό τρόπο την κατοχύρωση και προστασία της ανεξιθρησκείας, αναγνωρίζοντας ως ελεύθερη την τέλεση της λατρείας των μη ορθόδοξων δογμάτων ή θρησκευμάτων, υπό την εγγύηση των κρατικών αρχών.³⁹

*δραπέτου και φυγάδος εκείνου Ύψηλάντου, ὅστις παραλαβὼν μερικοὺς ὁμοίους τοῦ βοηθοῦ ἐτόλμησε νὰ ἔλθῃ αἴφνης εἰς τὴν Μολδαυίαν, καὶ ἀμφότεροι ἀπονενομημένοι ἐπίσης, ἀλαζόνες καὶ δοξομανεῖς, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ματαιόφρονες, ἐκήρυξαν τοῦ γένους ἐλευθερίαν καὶ μέ τὴν φωνὴν αὐτὴν ἐφείλκυσαν πολλοὺς τῶν ἐκεῖ κακοήθεις καὶ ἀνοήτους, διασπείραντες καὶ ἀποστόλους εἰς διάφορα μέρη διὰ νὰ ἐξαπατήσωσι καὶ νὰ ἐφελκύνωσιν εἰς τὸν ἴδιον τῆς ἀπωλείας κρημνὸν καὶ ἄλλους πολλοὺς τῶν ὁμογενῶν μας. ... νὰ γενῆτε ἐδραῖοι καὶ ἀμετακίνητοι ἐπὶ τοῦ κέντρου τοῦ ρεαγιαλικίου, καὶ ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας σας νὰ διαφυλλάττετε τὴν πίστιν καὶ κάθε ὑποταγὴν καὶ εὐπειθειαν εἰς αὐτὴν τὴν θεόθεν ἐφ' ἡμᾶς τεταγμένην κραταιὰν καὶ ἀήτητον βασιλείαν, καὶ νὰ ἀποδεικνύετε ἐντελῶς μέ ὅλα τὰ πραγματικὰ τῆς εἰλικρινείας σημεῖα, καθότι ἡ μετ' εὐχαριστίας καὶ εἰλικρινείας ὑποταγὴ χαρακτηρίζει καὶ τὴν πρὸς Θεὸν ἀγάπην καὶ πίστιν, καὶ τὴν πρὸς τὰς θείας αὐτοῦ ἐντολὰς καὶ τὰς ὑπαγορεύσεις τῶν θείων νόμων καὶ ἱερῶν κανόνων ὑπακοήν, καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς καρδίας ἡμῶν διὰ τ' ἄπειρα ἐλέη, ὅπου ἀπολαμβάνομεν παρὰ τῆς βασιλικῆς φιλανθρωπίας. Ἄδίκως καὶ παραλόγως, καθὼς ἀπροκριματίστως ταῦτα πάντα διεσάλπισεν ἡ κραταιὰ καὶ ἀήτητος βασιλεία διὰ τοῦ ἐκδοθέντος καὶ ἐπ' ἀκροᾶσει κοινῆ ἡμῶν ἀναγνωσθέντος ὑψηλοῦ βασιλικοῦ προσκυνητοῦ ὀρισμοῦ. Ἐκείνους δὲ τοὺς ἀσεβεῖς πρωταιτίους καὶ ἀπονενομημένους φυγάδας καὶ ἀποστάτας ὀλεθρίους νὰ τοὺς μισήτε καὶ νὰ τοὺς ἀποστρέψετε καὶ διανοίᾳ καὶ λόγῳ, καθότι καὶ ἡ ἐκκλησία καὶ τὸ γένος τοὺς ἔχει μεμισημένους, καὶ ἐπισωρεύει κατ' αὐτῶν τὰς παλαμναιοτάτας καὶ φρικωδεστάτας ἀράς, ὡς μέλη σεσηπῶτα, τοὺς ἔχει ἀποκεκομμένους τῆς καθαρᾶς καὶ ὑγιαίνουσας χριστιανικῆς ὀλομελείας, ὡς παραβᾶται δὲ τῶν θείων νόμων καὶ κανονικῶν διατάξεων, ὡς καταφρονηταὶ τοῦ ἱεροῦ χρήματος τῆς πρὸς τοὺς εὐεργέτας εὐγνωμοσύνης καὶ εὐχαριστίας, ὡς ἐναντίοι ἠθικῶν καὶ πολιτικῶν ὄρων, ὡς τὴν ἀπώλειαν τῶν ἀθῶων καὶ ἀνευθύνων ὁμογενῶν μας ἀσυνειδήτως τεκταινόμενοι, ἀφωρισμένοι ὑπάρχειεν καὶ κατηραμένοι καὶ ἀσυγχώρητοι, καὶ μετὰ θάνατον ἄλυτοι, καὶ τῷ αἰώνιῳ ὑπόδικοι ἀναθέματι, καὶ αὐτοί, καὶ ὅσοι τοῖς ἔχουσιν αὐτῶν κατηκολούθησαν τοῦ λοιποῦ, ἂν μὴ θελήσωσιν ἐννοῆσαι τὴν ἀρπαγὴν καὶ ἀπάτην, καὶ ἐπιστραφῆναι τε καὶ βαδίσαι τὴν εὐθειαν τῆς σωτηρίας ὁδόν, ἂν δὲν ἀναλάβωσιν, ὃ ἐστί, τὸν ἐντελῆ χαρακτήρα τοῦ ρεαγιαδικοῦ αὐτῶν ἐπαγγέλματος». Βλ. καὶ Π. **Ενεπεκίδης**, Αλέξανδρος Ύψηλάντης. Η αιχμαλωσία του εις την Αυστριαν (1821-1828), Αθήνα 1969.*

³⁸ Τα τρία κυριότερα Τοπικά Πολιτεύματα ήταν η *Νομική Διάταξις της Ανατολικῆς Χέρσου Ελλάδος*, ο *Οργανισμός της Γερουσίας της Δυτικῆς Χέρσου Ελλάδος* και ο *Οργανισμός της Πελοποννησιακῆς Γερουσίας* (1821). Ειδικότερα, το ἄ. 26 του πρώτου εκ των ανωτέρω κειμένου ὀρίζε ότι: 'Ἄν και ὅλας τὰς θρησκείας και γλώσσας δέχεται ἡ Ελλάς, και τὰς τελετὰς και χρῆσιν αὐτῶν κατ' οὐδὲνα τρόπον δεν ἐμποδίζει, τὴν Ανατολικὴν ὁμως τοῦ Χριστοῦ Εκκλησίαν, και τὴν σημερινὴν γλῶσσαν μόνως αναγνωρίζει ως επικρατούσας θρησκείαν και γλῶσσαν τῆς Ελλάδος'. Τη διάταξη αὐτή υιοθέτησαν με τρόπο σχεδόν πανομοιότυπο ὅλα τα ἐπόμενα επαναστατικά συντάγματα.

³⁹ Αναφερόμαστε κυρίως στα συνταγματικά κείμενα της *Επιδαύρου (Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος: 1822)*, του *Ἄστρους (Νόμος της Επιδαύρου: 1823)*, της *Τροιζήνας (Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος: 1827)* καθώς και στα *Συντάγματα των ετών 1844, 1864, 1911, 1925, 1927, 1952* ὅπως και στο *ισχύον σήμερα (1975)*. Ειδικότερα, στο *Σύνταγμα της Επιδαύρου* προηγείται η *ἐπίκληση «της Αγίας και Αδαιρέτου Τριάδος»* και προβλέπεται ὅτι *επικρατούσα θρησκεία είναι «η της Ανατολικῆς Ορθόδοξου του Χριστοῦ Εκκλησίας»*, παράλληλα ὁμως ἡ

Τέλος, θεμελιώδεις αρχές δικαιοπολιτικού χαρακτήρα αναφορικά με τις εγγυήσεις της προσωπικής ελευθερίας ειδικά κατά την ποινική διαδικασία, εμπνευσμένες από ευρωπαϊκά συντάγματα και διακηρύξεις, περιελήφθησαν στα ελληνικά συνταγματικά κείμενα της περιόδου, ασκώντας βαθιά επίδραση στην ποινική νομοθέτηση των επόμενων δεκαετιών, όπως αναλυτικά θα διαπιστώσουμε πιο κάτω.

2. Δραστικός περιορισμός και κρατική εποπτεία της εκκλησιαστικής δικαστικής εξουσίας

219. Ο πατριαρχικός αφορισμός του εθνικοαπελευθερωτικού ελληνικού αγώνα και του Αλέξανδρου Υψηλάντη προσωπικά, όχι μόνον κατέστησε ακόμη βαθύτερη την προϋπάρχουσα διάχυτη καχυποψία των επαναστατημένων Ελλήνων για τον πολιτικό και εθνικό ρόλο του οικουμενικού θρόνου - η έδρα του οποίου, ως μην παραβλέπεται, ότι βρισκόταν στην πρωτεύουσα του εμπόλεμου εχθρού – αλλά και παρείχε αργότερα την αναγκαία δικαιολογία στο τριμελές συμβούλιο της Αντιβασιλείας του Όθωνα να κηρύξει την ανεξαρτητοποίηση της ελλαδικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Πρωτεργάτης της ρηξικέλευθης ενέργειας υπήρξε το μέλος της Αντιβασιλείας, και αρμόδιος επί εκκλησιαστικών και εκπαιδευτικών θεμάτων, Λουδοβίκος φον Μάουρερ (Georg Ludwig von Maurer, 1790-1872), καθηγητής της Νομικής Σχολής του Μονάχου.⁴⁰

220. Ο Μάουρερ υποστήριζε παγίως, από προσωπική πεποίθηση που οφειλόταν προφανώς στην προτεσταντική θρησκευτική του αγωγή, την εφαρμογή μίας αυστηρής πολιτειοκρατικής εκδοχής των σχέσεων μεταξύ κράτους και εκκλησίας, που έθετε την τελευταία υπό αυστηρό έλεγχο και την καθιστούσε οργανική προέκταση, υπό διοικητική και πολιτική έννοια, της εκάστοτε πολιτειακής βούλησης.⁴¹ Σε συνεργασία με σημαίνοντες εκκλησιαστικούς και πολιτικούς

πολιτεία οφείλει να ανέχεται «πάσαν άλλην θρησκείαν... αι τελεταί και ιεροπραγίαι» της οποίας «εκτελούνται ακωλύτως» (Τίτλος Α', Τμήμα Α'). Τα πλήρη κείμενά τους βλ. σε **Μαυριάς / Παντελής**, Συνταγματικά κείμενα, τόμ. Α' (⁴ 2007) passim· **Ζώης / Λασθιωτάκη / Γιαννόπουλος**, Η ιστορική εξέλιξη των διατάξεων του Συντάγματος (²2003) passim· **Αλ. Σβώλος**, 'Τα πρώτα ελληνικά πολιτεύματα και η επίδρασις της γαλλικής επανάστασεως', ΕΕΝ 2 (1935) 737-739· **Αλιβιζάτος**, Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία (1800-2010), ιδίως 33-72: «Ο νεοελληνικός διαφωτισμός και τα Συντάγματα του Αγώνα»· **Π. Κιτρομηλίδης**, Νεοελληνικός διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες (1996) passim. Για το όλο ιδεολογικό και κοινωνικό κλίμα της εποχής, βλ. και το κλασικό έργο της **Έλλης Σκοπετεά**, Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880), Αθήνα 1988.

⁴⁰ **Πετρόπουλος / Κουμαριανού**, 'Η περίοδος της βασιλείας του Όθωνος (1833-1862)', 8-105· **Ch. Frazee**, Ορθόδοξος Εκκλησία και ελληνική ανεξαρτησία (1821-1852), Αθήνα 2005, 119-160.

⁴¹ **Γκ. Α. Μάουρερ**, Ο ελληνικός λαός. Δημόσιο, ιδιωτικό και εκκλησιαστικό δίκαιο από την έναρξη του αγώνα για την ανεξαρτησία έως την 31η Ιουλίου 1834, (μετάφρ. *Όλγα Ρομπάκη*), τόμ. Α'-Β', εισαγωγή-επιμέλεια *Τάσος Βουρνάς*), Αθήνα 2007· **Ν. Πανταζόπουλος**, 'Georg Ludwig von Maurer. Η προς ευρωπαϊκά πρότυπα ολοκληρωτική στροφή της νεοελληνικής νομοθεσίας', Αντιχάρισμα στον Ν. Πανταζόπουλο, τεύχ. Δ', ΕΕΣΧΝΟΕ ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη

παράγοντες, αλλά και με την ολόθυμη συναίνεση σημαντικής μερίδας της ελλαδικής εκκλησιαστικής ιεραρχίας, εκπόνησε το περιώνυμο Βασιλικό Διάταγμα της 23.7./4.8.1833, υπό τον τίτλο 'Διακήρυξις περί της ανεξαρτησίας της Ελληνικής Εκκλησίας',⁴² που θεωρείται ο πρώτος Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας της Ελλάδος. Σε εφαρμογή του, η 'Ελληνική Εκκλησία' ανακηρυσσόταν 'αυτοκέφαλη' και διοικητικά ανεξάρτητη 'από πάσης άλλης εξουσίας', διατηρώντας απλώς δογματική ενότητα με το οικουμενικό πατριαρχείο και τις λοιπές ορθόδοξες εκκλησίες.

Ας σημειωθεί ότι, παρά τον ανωτέρω ρητορικό τίτλο, η ρητή διάταξη του άρθ. 9 της Διακήρυξης καθιστούσε σαφές ότι καμία απόφαση της Συνόδου δεν θα μπορούσε να εκτελεσθεί χωρίς κυβερνητική έγκριση (: *Εις όλα τα εντός της Εκκλησίας ενεργεί η Σύνοδος ανεξαρτήτως από πάσης κοσμικής επεμβάσεως. Επειδή όμως εις την υπερτάτην εξουσίαν του Κράτους ανήκει η κυριαρχική εποπτεία ... πριν ζητηθή η έγκρισις της Κυβερνήσεως δεν ημπορεί να κοινοποιηθή ουδέ να εκτελεσθή καμμία συνοδική απόφασις*). Η κρατική διοίκηση των εκκλησιαστικών πραγμάτων ασκούσαν από το 'Μινιστέριον (Υπουργείο) της Θρησκείας', οι δε σχετικές αρμοδιότητες είχαν ήδη από το 1829 περιέλθει στην υπηρεσία του Υπουργείου υπό την ονομασία 'Γραμματεία επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Παιδείας'.

221. Ως υπεύθυνη για την ανώτατη εκκλησιαστική εξουσία τοποθετήθηκε μία ιδιόμορφη πενταμελής 'σύνοδος αρχιερέων', τα μέλη της οποίας διορίζονταν απευθείας από την κυβέρνηση με ετήσια θητεία και με απεριόριστη δυνατότητα επαναδιορισμού. Η παράδοση αυτή μορφή εκκλησιαστικής συνόδου τελούσε 'υπό την κυριαρχίαν του Βασιλέως' Όθωνα - ο οποίος, ας μην λησμονείται, ότι ανήκε στο πλήρωμα της ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας...⁴³ Ως εκπρόσωπός του στις συνοδικές εργασίες παρίστατο υποχρεωτικά ο 'βασιλικός επίτροπος',⁴⁴ ενώ ουδεμία συνοδική απόφαση ίσχυε αν δεν επικυρωνόταν από την κυβέρνηση.

1986, 281-429.

⁴² ΕτΚ 23/1.8.1833. Πρβλ. **Τζωρτζάτος**, Οι βασικοί θεσμοί διοικήσεως της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ελλάδος μετά ιστορικής ανασκοπήσεως (1977) 75 επ. Αναλυτικότερα: **Χαρίκλεια Δημακοπούλου**, 'Νεώτερα στοιχεία περί της ανακηρύξεως της Ελληνικής Εκκλησίας ως Αυτοκεφάλου κατά το 1833', Μνημοσύνη 12 (1991-1993) 209 επ.

⁴³ Ως προς το ζήτημα αυτό, που είχε προκαλέσει σοβαρό διχασμό στην κοινή γνώμη της εποχής, σημείωνε ο **N. I. Σαρίπολος**, Πραγματεία του Συνταγματικού Δικαίου, τόμ. Α', Αθήνησι 21874, 260 (§ 189): 'Άλλ' έχει όντως και έν γένει πολιτικήν σπουδαιότητα ή ταυτότης τής θρησκείας του Βασιλέως μετά του μεγίστου μέρους του λαού έφ' ου άνάσσει; Πάντως ναί: έστι γάρ αύτη τό ίσχυρότατον πρόσ συγκράτησιν τής έθνικής ένότητος στοιχείον, όσάκις δέ τουτο, είτε παρεγνώρισθη, είτε και πρόσ σκοπόν παρεβιάσθη, μυρία δυστυχήματα έπισυνέβησαν εις τε τούς κυβερνωμένους λαούς και εις τούς έτεροδόξους βασιλείς αυτών'.

⁴⁴ 'Ούτω διά του παρά τή 'Ι. Συνόδω βασιλικού έπιτρόπου ένασκεί ή πολιτεία τό τής έπιτηρήσεως επί των πνευματικά άποφάσεων τής Έκκλησίας δικαίωμα, ίνα μή υπό τό κάλυμμα τής θρησκείας και τόν μανδύαν του δόγματος ή Έκκλησία άναμιχθῆ τοίς κοσμικοίς καθ' ύπερβασιν των έαυτής καθηκόντων': **Σαρίπολος**, 388-389 (§ 294).

Όπως είναι αμέσως προφανές, με τον τρόπο αυτό καθιερωνόταν μία μορφή ασφυκτικού κρατικού ελέγχου της διοικούσας εκκλησίας,⁴⁵ αφού η τελευταία υποβιβάζονταν σε υποχρεωτικά πειθήνιο όργανο των εκάστοτε πολιτειακών αποφάσεων.⁴⁶

222. Υπό το πολιτειακό καθεστώς της ίδιας περιόδου συρρικνώθηκε αποφασιστικά η εξουσιαστική αυθεντία των ηγητόρων της εκκλησίας, όπως αυτή εκδηλωνόταν κατά τους παρελθόντες αιώνες με 'πνευματικά' όπλα τα διάφορα επιτίμια, ιδίως μάλιστα τον μεγάλο αφορισμό.⁴⁷ Και τούτο διότι η ανεξέλεγκτη επιβολή εκκλησιαστικών κυρώσεων,⁴⁸ όπως οι ανωτέρω, προξενούσε σοβαρά

⁴⁵ Όπως χαρακτηριστικά παρατηρείται: 'Αν υπήρξε ποτέ μία Εκκλησία χωρίς κανένα κύρος και σε πλήρη εξάρτηση από την Πολιτεία, αυτό έγινε στην Εκκλησία της Ελλάδος, με το Διάταγμα της βαυαρικής Αντιβασιλείας', **Fraze**, Ορθόδοξος Εκκλησία και ελληνική ανεξαρτησία (2005) 149, αναλυτικότερα 161-213. Πρβλ. **Marie-Paule Masson-Vincourt**, Ο Παύλος Καλλιγιάς (1814-1896) και η ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, Αθήνα 2009, 236 όπου παρατηρείται ότι η πολιτική της Αντιβασιλείας, κατά τον Π. Καλλιγιά, απέβλεπε στο να καταστήσει την εκκλησία ένα είδος δημοσιούπαλληλικού σωματείου, σε πλήρη αντίθεση με την οικεία εκκλησιαστική παράδοση. Με το προαναφερθέν Διάταγμα του 1833, καθιερώθηκε στην Ελλάδα το σύστημα της 'νόμω κρατούσας πολιτείας', όπως σημείωνε ο **Χ. Παπαστάθης**, Εκκλησιαστικό Δίκαιο, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2007, 46· πρβλ. **Μακρίδης**, 'Η Ορθόδοξη Εκκλησία κατά τον 20ό αιώνα: ιστορικοκοινωνιολογική επισκόπηση' (2011) 859 επ. Πρβλ. το περιεχόμενο της Συνοδικής Εγκυκλίου 1507/16.3.1898 με τον εύγλωττο τίτλο: 'Περί ανεγέρσεως ιερού ναού εν τῷ τόπῳ τῆς ἀποπείρας κατὰ τῆς ζωῆς του Βασιλέως', **Γιαννόπουλος**, Συλλογή των Εγκυκλίων της Ι. Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, από του 1833 μέχρι του 1901 (1901) 433-434.

⁴⁶ Δεν έλειπαν ωστόσο οι υπερασπιστές αυτής της σχέσης. Κατά τον **Σαρίπολο**, Πραγματεία του Συνταγματικού Δικαίου, 38 (§ 294): 'έξ ενός μὲν τὴν Ἐκκλησίαν μὴ δυνηθῆναι ποτε ἀποτάξασθαι τῇ πολιτικῇ ὑπεροχῇ τοῦ Βασιλέως, ἀντιποιομένην κοσμικῆς ἀρχῆς δικαιώματα, ἀφ' ἑτέρου δέ, διατηρεῖν πλήρη τὴν ἐνδοτέραν αὐτῆς περὶ τὰ πνευματικὰ ἀνεξαρτησίαν καὶ διατελεῖν ἀπηλλαγμένην πάσης ἐξωτερικῆς ἐπεμβάσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας'. Για την κρίσιμη αυτήν περίοδο βλ. ιδίως: **Διαμαντούρος**, Οι απαρχές της συγκρότησης του σύγχρονου κράτους στην Ελλάδα (2006) 790, ο οποίος χαρακτηριστικά παρατηρεί ότι: 'Οι καταχρήσεις και η διαφθορά που υπήρχαν στην ελληνική εκκλησία πριν από τον απελευθερωτικό αγώνα υπέσκαψαν αναπόφευκτα το κύρος της εκκλησίας και, πάνω απ' όλα, την ικανότητά της να αντιμετωπίσει τις νέες ιδέες που είχαν εισαγάγει οι εκσυγχρονιστές στην Ελλάδα. Αν και διατήρησε αναντίρρητα την επιρροή της στον βαθιά παραδοσιακό πληθυσμό για πολύ καιρό, η εκκλησία είδε την επίδρασή της στην ελληνική κοινωνία να μειώνεται ραγδαία στη διάρκεια του αγώνα, και ποτέ δεν την ανέκτησε'. **Petropoulos**, Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1985) passim· **Ph. Sherrard**, Δοκίμια για τον νέο ελληνισμό, Αθήνα 1971, 294-323· **Fraze**, *supr.*, 97 επ.· **Σπ. Τρωιάνος / Χαρίκλεια Δημακοπούλου**, Εκκλησία και Πολιτεία. Οι σχέσεις τους κατά τον 19ο αιώνα (1833-1852), Αθήνα-Κομοτηνή 1999, 86 επ. και passim.

⁴⁷ **Κ. Δυοβουνιώτης**, Περί αφορισμού κατά το Εκκλησιαστικόν Δίκαιον της Ανατολικής Εκκλησίας, Αθήνα 1916· **Κ. Τριανταφυλλόπουλος**, 'Το ανάθεμα εν τω νεωτέρω ελληνικῷ δικαίῳ', Νοελληνική Επιθεώρησις 1 (1917) 232-237.

⁴⁸ Εύγλωττη εν προκειμένῳ είναι η Συνοδική Εγκύκλιος 1779/28.9.1834, 'περὶ επιτιμίων', που αξίζει να παρατεθεί ολόκληρη: 'Ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν ἐπισκόπων παραβαίνουσι τὰ χρέη των, μὴ προσέχοντες εἰς τὴν ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν αὐτῶν. Ἐπειδὴ ὡς ἐκ τούτου ἐπεμβαίνουσι εἰς καθήκοντα τῆς δικαστικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς. Ἐπειδὴ καταχρῶμενοι τὸ ἱε' ἄρθρον τῶν περὶ ἀφορισμοῦ πρὸς αὐτοὺς δεδομένων ὁδηγιῶν, ἐκδίδουσιν αὐτὸν ἀδιαφόρως ἐπὶ ἀπλαῖς αἰτήσεσιν ἰδιωτῶν καὶ εἰς ὑποθέσεις δικαστικὰς, καὶ μάλιστα δεδικασμένας παρὰ τοῦ ἀνήκοντος

προβλήματα, αφενός μεν στην προσπάθεια του Μάουρερ και της Αντιβασιλείας να οργανώσουν μία συντεταγμένη πολιτειακή δικαιοσύνη, αφετέρου δε στις σχέσεις του κράτους με την εκκλησία, η οποία όφειλε πλέον να προσαρμοσθεί στις νέες πολιτειακές συνθήκες νομιμότητας του ρόλου της. Άλλωστε, τα μέλη της Αντιβασιλείας διακατέχονταν από μία έντονη καχυποψία για την ιδεολογική δύναμη και επιρροή που ήταν μαθημένος να ασκεί, από αιώνες πριν, ο ορθόδοξος κλήρος στα διάφορα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας.

223. Αξίζει εν προκειμένω να παραθέσουμε τα όσα χαρακτηριστικά επεσήμαινε, ειδικά για το φαινόμενο της καταχρηστικής επιβολής αφορισμών, κληρικολαϊκή επιτροπή που συγκροτήθηκε με εντολή της πολιτείας (Ναύπλιο, 7/19.6.1833) και υπό την προεδρία του Σπ. Τρικούπη, προκειμένου να εξετάσει τα εκκλησιαστικά πράγματα, υποβάλλοντας προτάσεις για τη βελτίωσή τους:

... ένσφενδονίζετο καταχρηστικῶς (ο αφορισμός) καί δι' αὐτά τὰ ἐλάχιστα πταισμάτα, καί πολλάκις ἐπὶ ἀπλή ὑποψία, καί ἡ τιμὴ τῆς ἀγορᾶς τοῦ ἦτον εὐκόλος καί ἀπροσδιόριστος... Τῶν ἀφορισμῶν συνέπεια ἀφευκτος ἦσαν τὰ συγχωροχάρτια ἢ ἀφειήρια ἔγγραφα τοῦ Πατριάρχου καί τῆς Συνόδου. Ὁ ἀφωρισμένος ἔχων τὴν τύψιν τῆς συνειδήσεώς αἰωνίως ἐπικειμένην ὡς ἀκοίμητον ἐρινύα, ἔπρεπε θᾶπτον ἢ βράδιον νά κατορθώσῃ δηλονότι ν' ἀγοράσῃ τὴν ἀφεσίμ του, καί τούτου πάλιν ὁ προσδιορισμός τῆς τιμῆς ἔμενεν εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Ἀρχιερέως. Ἄν ὁ θάνατος ἐν τοσοῦτῳ προελάμβανεν τὸν ἀφωρισμένον, ἡ φροντίς τῆς συγχωρήσεώς του ἦτο εἰς βάρους τῶν συγγενῶν του.⁴⁹

224. Μέσα στις νέες αυτές συνθήκες, δεν πρέπει να ξενίζει η θέσπιση των διατάξεων των:

(α) **Ἄρθρου 18 του αναφερθέντος Δ/τος του 1833** για την 'ανεξαρτησία' της ελληνικής Εκκλησίας, που εξαίρεσε από το εύρος που απολάμβανε η μέχρι τότε δικαστική δικαιοδοσία της, πλην άλλων, και τις αστικές υποθέσεις κληρονομικού ή

*δικαστηρίου. Θέλουσα ἡ Σύνοδος νά περιορίσῃ ἕκαστον τούτων εἰς τὰ χρέη του, νά παρεμποδίσῃ πᾶσαν κατάχρησιν καί νά διατηρήσῃ τὴν ἀπαιτουμένην μεταξύ τῆς ἐκκλησιαστικῆς, τῆς πολιτικῆς καί δικαστικῆς ἀρχῆς ἀρμονίαν καί εὐταξίαν. Διατάττει: (α) Πᾶς ἐπίσκοπος νά μὴ ἐπεμβαίη οὔτε εἰς δικαστικά οὔτε εἰς πολιτικά πράγματα, (β) Νά μὴν ἐκδίδῃ ἀφορισμοῦ ἔγγραφο, ἐάν πρότερον δέν συνεννοηθῇ περὶ τούτου μετὰ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς κατὰ τὸ ἐν τῷ ἀπὸ 26 Ἀπριλίου (8 Μαΐου) 1833 Βασιλικῷ Διατάγματι 7 ἄρθρον τῶν πρὸς τοὺς Νομάρχας καθηκόντων, καί ἐάν δέν προσκληθῇ προηγουμένως ἀπὸ τοῦ ἀνήκοντος δικαστηρίου. (γ) Ὁ ἀφορισμός νά μὴν ἐκδίδεται, εἰμὴ ἐν κατεπειγούσῃ ἀνάγκῃ καί εἰς ἐξακριβωσιν τῆς ἀληθείας σημαντικῆς τινος κλοπῆς ἢ ἄλλων σημαντικῶν ὑποθέσεων κατὰ τὸ 1ε' ἄρθρον τῶν πρὸς ὑμᾶς δεδομένων παρὰ τῆς Συνόδου ὁδηγιῶν. (δ) Ὁ ἀφορισμός νά μὴν ἀναφέρῃ ποτέ ὄνομα, ἀλλὰ πάντοτε νά γίνηται ἀφηρημένως καί ἀπολύτως: **Γιαννόπουλος**, Συλλογὴ τῶν Εγκυκλίων τῆς Ι. Συνόδου τῆς Εκκλησίας τῆς Ελλάδος, ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι τοῦ 1901 (1901) 254-255.*

⁴⁹ Ἔκθεσις περιεκτικῆ τῆς ἐνεστώσης καταστάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καί τῶν ἐντὸς τοῦ Βασιλείου Μοναστηρίων, ἐφ' ἧ καί Σχέδιον Διοργανισμοῦ, ἀφορῶντος τὴν βελτίωσιν τῶν Ἐκκλησιαστικῶν, παρὰ τῆς ἐπὶ τούτῳ διορισθείσης Ἐπιτροπῆς διὰ τοῦ ἀπὸ 15/27ης Μαρτίου 1833 Βασιλικῷ Διατάγματος: **Θ. Στράγκας**, Εκκλησίας Ελλάδος Ιστορία εκ πηγῶν ἀφευδῶν, τόμ. Α', Αθήναι 1969, 24-55.

εμπράγματος δικαίου. Παράλληλα, ομοίως εξαιρέθηκαν και οι *‘Διατάξεις και αποφάσεις περί όλων των πολιτικών πράξεων των εκ του κλήρου, όσαι δηλ. ημπορούν να θεωρηθούν ως αστυνομικών διατάξεων παραβάσεις και ως πολιτικά πταίσματα ή εγκλήματα’*.

(β) **Άρθρου 5 του μεταγενέστερου Δ/τος της 1/27.8.1833**, ‘περί του τρόπου των εργασιών της Συνόδου’ (ΕτΚ 26 της 15/27.8.1833), που εισήγαγε ως απαραίτητη την κρατική επικύρωση ακόμη και των πλέον ελαφρών ποινών τις οποίες είχε τη δυνατότητα να επιβάλλει ως δικαστήριο η Σύνοδος, ορίζοντας ειδικότερα ότι:

Καθ’ όσον ανάγεται εις τήν έκτέλεσιν τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου, δίδεται ἡ ἐπικύρωσις:

α’. Παρά τοῦ Βασιλικοῦ Ἐπιτρόπου, ὅταν πρόκειται λόγος περί ποινῆς ἀσημάντων σφαλμάτων περί τήν πειθαρχίαν, π.χ. περί ἀπλῶν ἐπιπλήξεων, χρηματικῶν προστίμων κατωτέρων τῶν 50 δραχμῶν ἢ περί σωματικοῦ περιορισμοῦ, διαρκοῦντος ὀλιγώτερον τῶν 3 ἡμερῶν,

β’. Παρά τῆς ἐπί τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματείας διά σημαντικώτερας πειθαρχικῆς ποινάς, διά χρηματικά πρόστιμα 50-500 δρχ., διά σωματικόν περιορισμόν ἀπό 3 ἡμερῶν μέχρις 6 ἐβδομάδων, διά προσωρινήν παῦσιν χρεῶν, μή ὑπερβαίνουσας τάς 6 ἐβδομάδας, δι’ ἐκκλησιαστικά μή δημόσια ἐπιτίμια, καί τέλος

γ’. Παρά τοῦ ἰδίου Βασιλέως, δι’ ὅλας τάς ἀνωτέρας ποινάς δηλ. διά παῦσεις χρεῶν ὑπερβαίνουσας τάς 6 ἐβδομάδας, διά καθαιρέσεις, δι’ ἐκπτώσεις τοῦ ὑπουργήματος, διά δημόσια ἐπιτίμια καί ἄλλας δημοσίας ποινάς, ἀναγομένης εἰς τήν τιμῆν τοῦ τιμωρουμένου, δι’ ἀφορισμούς, χρηματικά πρόστιμα, ὑπερβαίνοντα τάς 500 δρχ., καί διά σωματικόν περιορισμόν ἐπέκεινα τῶν 6 ἐβδομάδων.

225. Αξίζει εδῶ να υπογραμμισθεῖ ότι, πέραν των άλλων, οι ανωτέρω διατάξεις προβλέπουν για πρώτη φορά την επιβολή ως ποινών και ‘προστίμων’ - κάτι άγνωστο στους ιερούς κανόνες. Το γεγονός σηματοδοτεῖ την εξαλλοίωση της φύσεως των μέχρι τότε επιβαλλόμενων εκκλησιαστικῶν ποινῶν: από αμιγῶς πνευματικῶν χαρακτήρα, αρχίζουν πλέον και αποκτοῦν μία οιονεί αστυνομική φύση, πλησιάζοντας προς αυτές που επιβάλλονταν από τα κρατικά ὄργανα. Το γεγονός δεν πρέπει να προκαλεῖ απορίες, δεδομένου ότι, με τα μέτρα που ἔλαβε η Αντιβασιλεία του Ὁθωνα, η ἴδια η ελλαδική εκκλησία μετατρεπόταν σταδιακά σε προέκταση του κρατικῶν οργανισμοῦ,⁵⁰ με σαφεῖς συνέπειες και στους προσανατολισμούς της εκκλησιαστικῆς δικαιοσύνης.

3. Πρώτες θεσμικές προσπάθειες για την οργάνωση της ποινικῆς

⁵⁰ Σε άμεση συσχέτιση με ὅσα πιο πάνω αναφέρθηκαν, υπογραμμίζεται ότι το ‘πνευματικῶν ὄπλο’ του αφορισμοῦ χρησιμοποιήθηκε μέσω της εκκλησίας και από το οθωνικό κράτος για την καταπολέμηση, πλην άλλων ποινικῶν ἀδικημάτων, και της ευρύτατα τότε διαδεδομένης ληστείας, βλ. Γ. Κολιόπουλος, Ληστές. Η κεντρική Ελλάδα στα μέσα του 19ου αἰῶνα, Αθήνα 1979.

δικαιοσύνης: *Απάνθισμα των Εγκληματικών (1823) και Εγκληματική Διαδικασία (1829).*

226. Κρίσιμη για τη μελέτη της εκκλησιαστικής ποινικής δικαιοσύνης του 19ου αιώνα είναι η συνοπτική, έστω, εξέταση της εξελίξεως της αντίστοιχης κοινής ποινικής, της οποίας η πρώτη αποτελούσε υποσύνολο, δεχόμενη έντονα τις επιδράσεις ως προς την οργάνωσή της. Ειδικότερα, το Σύνταγμα της Επιδαύρου, που υιοθέτησε η Α' Εθνοσυνέλευση (1822), προέβλεπε με τα άρθ. 97-98 τη σύνταξη νομοθετικών κωδίκων και την υποβολή τους προς έγκριση στο βουλευτικό και εκτελεστικό σώμα. Μέχρι τότε θα ίσχυαν, όπως όριζε, οι *Νόμοι των αιμνήστων Χριστιανών αυτοκρατόρων της Ελλάδος*,⁵¹ δεδομένου ότι το βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο, όπως μάλιστα είχε κωδικοποιηθεί στην ευσύννοπτη *Εξάβιβλο* του βυζαντινού θεσσαλονικέως δικαστή Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου,⁵² εφαρμοζόταν ήδη από τα εκκλησιαστικά ή άλλα τοπικά δικαστήρια επί τουρκοκρατίας.⁵³

Όπως παρατηρείται, αν και αυτή η επαναλαμβανόμενη στα πρώτα συντάγματα 'οδηγία' απηχούσε τον πόθο των Ελλήνων για συνέχιση της βυζαντινής παράδοσης, ωστόσο, ως προς τον ποινικό τομέα αποδείχθηκε στην πορεία δύσκολα συμβιβάσιμη με τις φιλελεύθερες ιδέες και επιδράσεις των ξένων κωδίκων και έργων κορυφαίων νομομαθών του Διαφωτισμού, όπως αυτές είχαν κυκλοφορήσει και μεταφυτευθεί στην ελληνική νομική σκέψη ήδη από τον Ρήγα Φεραίο αλλά και μέσω διακεκριμένων λογίων Ελλήνων της διασποράς.⁵⁴

227. Εν όψει των ανωτέρω προβλέψεων, μία από τις πρώτες πράξεις της Β' Εθνοσυνέλευσης του Άστρους (1823) είχε ως θέμα τη συγκρότηση εννεαμελούς νομοπαρασκευαστικής επιτροπής, με σκοπό '*νά έκθέση τά κυριώτερα τών εγκληματικών έκ τοῦ προχείρου, έρανιζομένη από τούς νόμους τών ήμετέρων άιμνήστων βυζαντινών αυτοκρατόρων*'.

Είναι χαρακτηριστικό ότι εκ των 9 συνολικά μελών της επιτροπής, 5 ήταν οι κληρικοί: Νεόφυτος Μεταξάς, επίσκοπος Ταλαντίου (Αταλάντης) και μετέπειτα

⁵¹ **A. Μάμουκας**, Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος. Ήτοι, συλλογή των περί την αναγεννησμένην Ελλάδα συνταχθέντων πολιτευμάτων, νόμων και άλλων επισήμων πράξεων από του 1821 μέχρι του 1832, Πειραιάς 1839, 67· **Πανταζόπουλος**, 'Το διά της Επαναστάσεως του 1821 θεσπισθέν δίκαιον και οι έλληνες νομικοί' (1986) 24 επ. Πρβλ. 'Οργανισμός Πελοποννησιακής Γερουσίας' (Άργος, 1.12.1821), Κεφάλαιον Γ', Άρθρον λα': "Άχρι τοῦ διοργανισμοῦ τών τακτικῶν νόμων θέλουσιν έχειν τό κύρος οί σωζόμενοι νόμοι τών χριστιανῶν Βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως'.

⁵² Κριτική του έκδοση βλ. σε **Κ. Πισάκης** (επιμ.), Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου: Πρόχειρον Νόμων ή Εξάβιβλος, Αθήναι 1971. Πρβλ. **Σ. Τρωιάνος**, «Από την 'Εξάβιβλο' στα 'Βασιλικά'», Αφιέρωμα στον Ανδρέα Γαζή, Αθήνα-Κομοτηνή 1994, 781-800.

⁵³ **M. Τουρτόγλου**, 'Περί της ποινικής δικαιοσύνης επί τουρκοκρατίας και μετ' αυτήν μέχρι και του Καποδιστρίου, βυζαντινά τινές επιδράσεις επί το εφαρμοσθέν δίκαιον', ΕΚΕΙΕΔ Ακαδημίας Αθηνών 15 (1968) εν Αθήναις 1972, 28· **Ίδιος**, 'Το βυζαντινό δίκαιο και η επίδρασή του στο ποινικό δίκαιο των μετεπαναστατικών χρόνων', ΕΚΕΙΕΔ Ακαδημίας Αθηνών 35 (2001) 8 επ.

⁵⁴ **Μπενάκη-Ψαρούδα**, «Εγγυήσεις 'δικαιής δίκης' και δικαιώματα του κατηγορουμένου στην 'Ποινική Δικονομία' του 1834» (2019) 20.

Μητροπολίτης Αθηνών· Διονύσιος Παρδαλός, επίσκοπος Ρέοντος και Πραστού (Κυνουρίας)· ιερομόναχος Βενιαμίν Λέσβιος, επιφανής εκπρόσωπος του νεοελληνικού διαφωτισμού· ο λόγιος ιερομόναχος Γεράσιμος Παπαδόπουλος, και ο ιεροδιάκονος Γρηγόριος Κωνσταντάς, επίσης σημαντικός εκπρόσωπος του νεοελληνικού διαφωτισμού. Στα υπόλοιπα μέλη συγκαταλέγονταν οι δύο προεστοί Πανούτζος Νοταράς, που εκλέχθηκε πρόεδρος της επιτροπής, και Ιωάννης Ζαΐμης.

Η επιλογή κληρικών και μοναχών σε μια νομοπαρασκευαστική επιτροπή για την οργάνωση της ποινικής δικαιοσύνης, είναι βεβαίως ενδεικτική της ισχύος των παραδοσιακών αντιλήψεων, σύμφωνα με τις οποίες η κοινωνική ηθική συνέπιπτε σε μεγάλο βαθμό με την ορθόδοξη χριστιανική.

228. Το σχέδιο της ανωτέρω επιτροπής που υποβλήθηκε προς έγκριση στη Β' Εθνοσυνέλευση, είχε τον τίτλο *Περί Αμαρτημάτων και Ποινών*, μετά όμως από επεξεργασία έλαβε την επωνυμία *Απάνθισμα των Εγκληματικών της Δευτέρας των Ελλήνων Εθνικής Συνελεύσεως* (17.4.1823) και αποτέλεσε το πρώτο ποινικό νομοθέτημα του ελληνικού κράτους.⁵⁵ Με το προδρομικό αυτό κανονιστικό κείμενο κατεβλήθη προσπάθεια να εξυπηρετηθούν οι πιο άμεσες και πρακτικές ποινικές ανάγκες του κράτους. Ωστόσο, αυτό έγινε με μάλλον εμπειρικό τρόπο και χωρίς αξιώσεις δογματικής και επιστημονικής επάρκειας - παρά βεβαίως την εμφανή επιρροή που άσκησε στο Απάνθισμα το κλασικό έργο *Περί εγκλημάτων και ποινών* (*Dei delitti e delle pene*, 1764) του Ιταλού φιλοσόφου και επιφανούς οπαδού του Διαφωτισμού Τσέζαρε Μπεκαρία (*Cesare di Beccaria*, 1738-1794).⁵⁶

Το Απάνθισμα καθιστά σαφή την πρόθεση των Ελλήνων επαναστατών να υιοθετήσουν και αφομοιώσουν το ευρωπαϊκό θεσμικό κεκτημένο και στο χώρο της ποινικής δικαιοσύνης, αποδίδοντας προτεραιότητα σε στόχους όπως ήταν η οικοδόμηση ενός κράτους δικαίου, ο περιορισμός της αυτοδικίας και η αναγόρευση της πρόληψης και αποτροπής των εγκλημάτων σε πρωταρχικούς σκοπούς του ποινικού δικαίου, αντί της ανταπόδοσης.⁵⁷ Είναι ακόμη γεγονός ότι, ναι μεν το Απάνθισμα δεν αντιτίθετο στους φιλελεύθερους ορισμούς των συνταγμάτων, ωστόσο όχι μόνον δεν περιείχε γενικό μέρος, όπως έχουν τα νεωτερικά ποινικά

⁵⁵ **Δ. Μιράσγετζης**, Η ελληνική ποινική νομοθεσία κατά τα έτη 1822-1834, Αθήναι 1934, 7· **Γ. Δημακόπουλος**, 'Ο Κώδιξ των Νόμων της Ελληνικής Επαναστάσεως (1822-1828)', Ακαδημία Αθηνών 1966, 48.

⁵⁶ Ήδη βλ. **Τσέζαρε Μπεκαρία**, Περί αδικημάτων και ποινών (*Dei delitti e delle pene*), μετάφρ. *Αδαμάντιου Κοραή*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1988.

⁵⁷ **Μανωλεδάκης**, 'Ιδεολογικοπολιτικοί προσανατολισμοί του ελληνικού ποινικού δικαίου κατά την ιστορική του εξέλιξη' (1986) 11 επ.· **G. Geib**, Παρουσίαση της κατάστασης του δικαίου στην Ελλάδα στη διάρκεια της τουρκοκρατίας και ως τον ερχομό του βασιλιά Όθωνα του Α', ελληνική μετάφραση, εισαγωγή, επιμέλεια: *Ίρις Αυδή-Καλκάνη*, πρόλογος: *N. Πανταζόπουλος*, Αθήνα 2008, 164-165· **Γεωργάκης**, 'Ιδεοπολιτικοί ορίζοντες του σύγχρονου ποινικού δικαίου (1991) 170 επ.· **N. Δημητράτος**, 'Η ιστορική εξέλιξη της νομοθεσίας του ουσιαστικού ποινικού δικαίου στη νεώτερη Ελλάδα. Από το Απάνθισμα των Εγκληματικών στον Ποινικό Κώδικα', ΝοΒ 61 (2013) 346 επ.· **N. Κουράκης**, Η ποινική καταστολή μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος, Αθήνα-Κομοτηνή 1997, 170.

νομοθετήματα, αλλά και παρουσίαζε πλείστες όσες άλλες σημαντικές μεθοδολογικές και δομικές ελλείψεις.⁵⁸ Προς άμβλυνση λοιπόν των μειονεκτημάτων αυτών, κρίθηκε απαραίτητη η επαναφορά σε ισχύ των ποινικών νόμων των βυζαντινών αυτοκρατόρων.⁵⁹

Το Απάνθισμα αποδείχθηκε τελικώς ένα βραχύβιο νομοθέτημα: μετά από ένδεκα περίπου έτη, και συγκεκριμένα στις 19.4.1834, τέθηκε σε ισχύ ο Ποινικός Νόμος των Βαυαρών.

229. Με το Ν. ΙΓ'/1822, 'Διάταξις των Δικαστηρίων'⁶⁰ (από το 1825: 'Οργανισμός των Ελληνικών Δικαστηρίων') συγκροτήθηκαν τα πρώτα δικαστήρια του ελληνικού κράτους, που όμως αντιμετώπισαν σοβαρά οργανωτικά προβλήματα κατά τη δικονομική τους λειτουργία.⁶¹ Ως προσπάθεια υπέρβασης των θεσμικών αυτών δυσλειτουργιών, μέσω της αναβαθμίσεως του δικαιοπλαστικού έργου του δικαστή, πρέπει να θεωρείται η ψήφιση του Ν. ΙΘ'/1828, 'Διοργανισμός των Δικαστηρίων'. Με τις διατάξεις του τελευταίου υπογραμμίστηκε η σημασία που είχε για το έργο του δικαστή η προσφυγή στις αρχές της *επιείκειας* και του *ορθού λόγου* κατά τον σχηματισμό της οικείας δικανικής κρίσης, διατυπώθηκαν ωστόσο εύλογες επιφυλάξεις ότι το αρκούντως ασαφές και αόριστο περιεχόμενο των ίδιων νομικών όρων, μπορούσε να εγκυμονεί κινδύνους για μείζονες αυθαιρεσίες.⁶²

230. Ποινικό νομοθέτημα με αρκούντως πιο φιλελεύθερο πνεύμα και ουσιωδέστερες εγγυήσεις υπέρ των δικαιωμάτων των κατηγορουμένων, αποτέλεσε το Ψήφισμα Λ'/6.5.1829, 'Εγκληματική Διαδικασία', που εισήχθη επί Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια, αλλά με συντάκτη τον επιφανή νομομαθή και αρεοπαγίτη δικαστή Χριστόδουλο Κλονάρη (1788-1849).⁶³ Όπως παρατηρείται, με το νομοθέτημα αυτό παγιώνεται ο προσανατολισμός προς τη γαλλική ποινική

⁵⁸ **Μ. Τουρτόγλου**, 'Η συμβολή στη μελέτη της ποινικής δικαιοσύνης κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο', σε: **Κοτσαλής / Κιούπης** (2007) 87-88· **Ίδιος**, 'Το βυζαντινό δίκαιο και η επίδρασή του στο ποινικό δίκαιο των μετεπαναστατικών χρόνων' (2001) 209.

⁵⁹ Όπως το ίδιο το Απάνθισμα διευκρίνιζε: "Όσα δέ τῶν ἐγκλημάτων δέν ἐμπεριέχονται εἰς τό παρόν ... νά κρίνονται κατά τὰ Βασιλικά, ὡσαύτως δέ καί κατά τοὺς ἐκδιδομένους ἀπό τήν διοίκησιν νόμους", πρβλ. **Τουρτόγλου**, 'Η συμβολή στη μελέτη της ποινικής δικαιοσύνης κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο', *supra*., 88.

⁶⁰ **Ι. Βισβίζης**, Η πολιτική δικαιοσύνη κατά την ελληνικήν επανάστασιν μέχρι του Καποδιστρίου, μετ' ανεκδότων εγγράφων, Αθήναι 1941, 309-317.

⁶¹ Ενδεικτικά: **Μ. Τουρτόγλου**, «Τα πρώτα εν Ελλάδι ακυρωτικά δικαστήρια», ΕΚΕΙΕΔ 10, Ακαδημία Αθηνών 1966, 9 επ.

⁶² Ως προς αυτό βλ. **Τουρτόγλου**, 'Η επιείκεια κατά την απονομή ποινικής δικαιοσύνης επί Καποδίστρια' (2008) 153 επ.· **Ίδιος**, «Περί της αρχής 'έγκλημα δεν υπάρχει ουδέ ποινή επιβάλλεται άνευ νόμου'» (2004) 148-149· **Λυδία Παπαρρήγα-Αρτεμιάδη**, «Η έννοια του 'ορθού λόγου' στο νεοελληνικό νομικό βίο. Ρυθμιστής ή καταλύτης;», Ττ Ν. Κλαμαρή, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2016, 871 επ.

⁶³ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος φ. 36/11.5.1829, και **Α. Μάμουκας**, Τα κατά την Αναγέννησιν της Ελλάδος, τόμ. ΙΑ', Αθήναι 1852, 519-545. Πρβλ. **Σ. Ορφανουδάκης**, Χριστόδουλος Κλονάρης. Από το ορεινό Λιασκοβίτσι Ζαγορίου στη δίνη της εθνεγερσίας, Κρήτη 2015.

δικονομία - η οποία άλλωστε επηρέασε και την ποινική δικονομία του Μάουρερ (1834).

4. Ποινικός Νόμος και Ποινική Δικονομία του Μάουρερ (1834): οι ειδικές προβλέψεις για τα θρησκευόμενα

231. Νομοθετικοί καρποί της εργώδους προσπάθειας του Μάουρερ για τη διοργάνωση των ποινικών δικαστηρίων και, γενικότερα, την ανόρθωση της δυσλειτουργούσας ελληνικής ποινικής δικαιοσύνης⁶⁴ ήταν, μεταξύ άλλων, ο *Ποινικός Νόμος*⁶⁵ και η *Ποινική Δικονομία*, κώδικες που αμφότεροι είδαν το φως της δημοσιότητας το έτος 1834.⁶⁶ Ο πρώτος συντάχθηκε βάσει του τότε ισχύοντος βαυαρικού ποινικού κώδικα (1813) - έργο του κορυφαίου γερμανού νομομαθούς Anselm v. Feuerbach (1775-1833),⁶⁷ ο οποίος εφάρμοσε με συνέπεια στο χώρο του ποινικού δικαίου τις φιλελεύθερες κρατικοδικαιικές αρχές του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης - η δε δικονομία σύμφωνα κυρίως με τα γαλλικά πρότυπα.⁶⁸ Την ίδια εποχή, στην Ευρώπη παρατηρείται ένα ισχυρό ρεύμα παραγωγής κωδικοποιητικών έργων, με περιεχόμενο που διαπνέεται από τη δυναμική κίνηση των νεωτερικών ιδεών.

232. Με το γενικό μέρος του εν λόγω Ποινικού Νόμου τα εγκλήματα τριχοτομούνται σε κακουργήματα, πλημμελήματα και πταίσματα, ενώ παράλληλα αντιμετωπίζονται και πολυάριθμα σημαντικά ζητήματα όπως: η ακριβής και με πληρότητα περιγραφή της ποινικής υποστάσεως του εγκλήματος· ο αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της ενέργειας του υποκειμένου και του εγκληματικού αποτελέσματος· η ικανότητα προς καταλογισμό και οι λόγοι αποκλεισμού της (ανηλικότητα, κωφαλαλία, ψυχική νόσος, διατάραξη συνείδησης κ.ά.)· οι διάφορες μορφές υπαιτιότητας (δόλος, αμέλεια) και οι όροι συνδρομής τους· η απόπειρα και οι μορφές συμμετοχής· οι λόγοι άρσεως του άδικου (προσταγή, συναίνεση του παθόντος, άμυνα, κατάσταση ανάγκης).⁶⁹ Οι

⁶⁴ **Κ. Κυριακόπουλος**, 'Περί του Γεωργίου Μάουρερ και του εν Ελλάδι νομοθετικού έργου αυτού», Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου Δικηγορικών Συλλόγων του Κράτους, εν Αθήναις 1927, 275 επ.· **Ν. Πανταζόπουλος**, 'Georg Ludwig von Maurer. Η προς ευρωπαϊκά πρότυπα ολοκληρωτική στροφή της νεοελληνικής νομοθεσίας', Αντιχάρισμα στον Ν. Πανταζόπουλο, τεύχ. Δ', ΕΕΣΧΝΟΕ ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1986, 281-429.

⁶⁵ Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος: φ. 3 της 10/23.1.1834 (Παράρτημα).

⁶⁶ Βασιλικόν Τυπογραφείον: φ. 16 της 5.5.1834 (Παράρτημα).

⁶⁷ Αναλυτικότερα: **Θ. Σάμιος**, «Ο Ποινικός Νόμος του 1833: οι ιστορικές και 'πνευματικές' βάσεις του και ταυτοχρόνως μία προσπάθεια σκιαγράφησης της δογματικής, αντεγκληματικής, νομοτεχνικής και γλωσσικής φυσιογνωμίας του», σε: **Κοτσαλής / Κιούπης**, Ιστορία του ποινικού δικαίου και των ποινικών θεσμών, 120 επ., 149 επ.· **Δημητράτος**, 'Η ιστορική εξέλιξη της νομοθεσίας του ουσιαστικού ποινικού δικαίου στη νεώτερη Ελλάδα. Από το Απάνθισμα των Εγκληματικών στον Ποινικό Κώδικα' (2013) 346 επ.

⁶⁸ Εκτενώς: **Μπενάκη-Ψαρούδα**, «Εγγυήσεις 'δίκαιης δίκης' και δικαιώματα του κατηγορουμένου στην 'Ποινική Δικονομία' του 1834» (2019) 30 επ.

⁶⁹ Ο Ποινικός Νόμος προέβη, μεταξύ άλλων, και σε θεσμοθέτηση της περιπτώσεων υπέρβασης

ποινές διακρίνονται σε κύριες (εγκληματικές, επανορθωτικές, αστυνομικές) και παρεπόμενες, ενώ προβλέπονται και λόγοι άρσης του αξιόποινου (: έμπρακτη μετάνοια, μη υποβολή εγκλήσεως ή παραίτηση από αυτήν, δεδικασμένο, θάνατος του υπαιτίου και παραγραφή).

233. Η Ποινική Δικονομία του Μάουρερ αποτέλεσε, όπως γίνεται ομόφωνα αποδεκτό, ένα από τα 'επιστημονικότερα' κωδικοποιητικά έργα της εποχής.⁷⁰ Ως πλεονεκτήματά της προβάλλονται, ειδικά ως προς την υπεράσπιση του κατηγορουμένου, η μυστικότητα του σταδίου της ανάκρισης αλλά και η δυνατότητα γνώσης των εγγράφων της δικογραφίας πριν την παραπομπή του κατηγορουμένου στο ακροατήριο, το δικαίωμα επικοινωνίας του προφυλακισθέντος κατηγορουμένου με συνήγορο και η υποχρεωτική παράσταση συνηγόρου στο ακροατήριο.⁷¹ Όπως από τα ανωτέρω γίνεται αντιληπτό, με τη δικονομία του Μάουρερ εφαρμόστηκαν κατά την προδικασία γνωρίσματα του εξεταστικού συστήματος, ενώ ως προς την ακροαματική διαδικασία οι αρχές της κατηγορητικής δίκης.⁷²

Το νομοθέτημα αυτό ίσχυσε επί 117 περίπου έτη, παραχωρώντας το 1951 τη θέση του στον ισχύοντα και σήμερα, μετά από αλλεπάλληλες τροποποιήσεις, Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Όπως αναλυτικότερα θα εκθέσουμε στο οικείο κεφάλαιο, με τον τελευταίο αξιοποιήθηκαν οι νεώτερες ποινικοδικαιικές εξελίξεις στο χώρο της Ευρώπης.

234. Η συνεπής και με γνώση εφαρμογή των νεοπαγών νομικών θεσμών που εισήγαγε ο Μάουρερ προσπαθώντας να βάλει τάξη στο συγκεχυμένο και χαώδες τοπίο απονομής της ποινικής δικαιοσύνης στην μετεπαναστατική Ελλάδα, δεν θα ήταν κατορθωτή αν δεν συνοδευόταν από προσεκτική στελέχωση των θέσεων των λειτουργών της δικαιοσύνης από δικαστές και εισαγγελείς με άρτια νομική παιδεία, ακεραιότητα και προσωπικό κύρος, τέτοιοι που να έδιναν 'έμφαση στη νομολογιακή κατοχύρωση των δικαιωμάτων υπεράσπισης του κατηγορουμένου και στην, υπό το πρίσμα αυτό, εισαγωγή και τήρηση θεμελιωδών αρχών της ποινικής δίκης'.⁷³ Στο πλαίσιο αυτό, η έκδοση αποφάσεων με ευθυκρισία, τεκμηρίωση, επιμέλεια και

των ορίων της άμυνας ενώ, κατά τρόπο εντελώς πρωτότυπο για την εποχή του, ρύθμισε ζητήματα που αφορούν στην υπαίτια κατάσταση άμυνας, βλ. **Σάμιος**, *supr.*, 186.

⁷⁰ **Μπενάκη-Ψαρούδα**, *supr.*, 26, 31. Πρβλ. **Ζησιάδης**, Η ποινική δικαιοσύνη εν τη νεωτέρα Ελλάδι (³1976) 26. Κατά την **Μπενάκη-Ψαρούδα** (32-33) η εν λόγω Ποινική Δικονομία 'κατοχυρώνει τις κλασικές δικαιοπολιτικές αρχές με ευθεία και σαφή πρόβλεψη, κατά τρόπο συστηματικό και κατά το δυνατό χωρίς κενά και αντιφάσεις ... με σαφή φιλελεύθερο προσανατολισμό και αξιοπρόσεκτη συστηματική δομή'.

⁷¹ **Διονυσιοπούλου**, 'Ιστορικές καταβολές της αρχής της δίκαιης δίκης και της αρχής της δικαστικής ακρόασης', **Κοτσαλής / Κιούπης** (2007) 480-481.

⁷² **Δαλακούρας**, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, τόμ. Ι (²2019) 66 επ.: **Τζαννετής**, 'Από το εξεταστικό στο κατηγορητικό σύστημα', **Κοτσαλής / Κιούπης**, Ιστορία του ποινικού δικαίου και των ποινικών θεσμών (2007) 420.

⁷³ **Μπενάκη-Ψαρούδα**, «Εγγυήσεις 'δίκαιης δίκης' και δικαιώματα του κατηγορουμένου στην 'Ποινική Δικονομία' του 1834» (2019) 33.

σύνεση συνέβαλε στην καλύτερη πρακτική εφαρμογή των νέων ποινικοδικαιικών θεσμών.⁷⁴

Δεν θα συμφωνήσουμε ωστόσο με την άποψη⁷⁵ ότι το ξένο αυτό δίκαιο ‘έγινε σχεδόν ομόθυμα αποδεκτό και ενσωματώθηκε ομαλά στην κοινωνική πραγματικότητα’, καθώς, όπως θα διαπιστώσουμε αναλυτικότερα, μέχρι τα τέλη τουλάχιστον του 19ου αιώνα η χώρα κάθε άλλο παρά γνώρισε βίο με κοινωνική ηρεμία και ειρήνη, τέτοιον που να δικαιολογεί τον ανωτέρω ισχυρισμό. *Αντίθετα, η ελληνική επικράτεια κατέστη σε πλήθος περιπτώσεων σκηνικό μίας ακραίας ποινικής καταστολής διαφόρων προσώπων ή κινημάτων – και θρησκευτικών, μεταξύ άλλων – που συχνά είχαν προσλάβει έναν μαζικό χαρακτήρα.*

Αν και η έξαρσή τους μπορούσε εν πολλοίς να αποδοθεί στη λαϊκή αγανάκτηση για τη λήψη από την οθωνική μοναρχία ακραίων αυταρχικών μέτρων που προσέκρουαν στο κοινό αίσθημα, τα κρατικά, εντούτοις, όργανα υιοθέτησαν κατά κανόνα μέτρα μίας βιαιότατης ποινικής καταστολής, πέραν πάσης αντεγκληματικής ή σωφρονιστικής λογικής, τα οποία ασφαλώς η ποινική δικονομία του Μάουρερ δεν προέβλεπε. Και τούτο διότι *η οθωνική μοναρχία δεν επεδίωξε απλώς την επιβολή της κεντρικής πολιτειακής της βούλησης κατά τρόπο ενιαίο σε όλη την επικράτεια, αλλά, με επίσημο όργανο την ποινική νομοθεσία του Μάουρερ, άσκησε σε πλειάδα περιπτώσεων τις πιο ολοκληρωτικές μορφές βίας που έχει γνωρίσει ο τόπος.*⁷⁶

Ως εύστοχη, συνεπώς, πρέπει να θεωρηθεί η κριτική που ασκήθηκε από διάφορες πλευρές ειδικά για τα άρθρα 123 επ. του Ποινικού Νόμου, οι διατάξεις των οποίων τυποποιούσαν με ιδιαίτερα αυταρχικό και αντιφιλελεύθερο τρόπο εγκλήματα κατά της κρατικής εξουσίας και της δημόσιας τάξης (εσχάτη προδοσία και προδοσία της χώρας, εξύβριση του ‘ιερού προσώπου’ του βασιλέως και των μελών της οικογενείας του κ.λπ.). Η ευρύτατη και σε υπερβολικό βαθμό εφαρμογή τους από την οθωνική εξουσία, με τρόπο που υπερέβαινε το ποινικό τους περιεχόμενο όπως αυτό ήταν θεσμικά τυποποιημένο, οδήγησε σε βιαιότατη καταστολή κάθε σχεδόν αντιμοναρχικής φωνής, ατομικού ή συλλογικού

⁷⁴ Έτσι η **Μπενάκη-Ψαρούδα**, 30· πρβλ. **Τουρτόγλου**, ‘Η συμβολή στη μελέτη της ποινικής δικαιοσύνης κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο’, **Κοτσαλής / Κιούπης**, 89, ο οποίος επικρίνει την παρατηρούμενη αυθαιρεσία από τους ποινικούς δικαστές της παλαιότερης περιόδου αφού, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ‘έστερούντο ως επί τό πλείστον νομικής παιδείας καί διέθεταν ως μόνα έφόδια είτε στοιχειώδεις γραμματικές γνώσεις είτε καί άπλην μόνον έμπειρίαν’.

⁷⁵ **Μπενάκη-Ψαρούδα** 30.

⁷⁶ Είναι χαρακτηριστική, εν προκειμένω, η αγόρευση του τότε καθηγητή του συνταγματικού δικαίου Ν. Σαρίπολου και συνηγόρου υπεράσπισης του Θεόφιλου Καΐρη στη σχετική ενώπιον του Αρείου Πάγου δίκη του, σύμφωνα με την οποία το τότε πολίτευμα ήταν πολύ πιο περιοριστικό των ελευθεριών σε σχέση με τις προβλέψεις των επαναστατικών συνταγμάτων, προσομοιάζοντας το καθεστώς ‘ένος Νέρωνος, ένος Καλιγούλα, ένος Δεκίου... Ώπισθοδρόμησεν ή Ελλάς από τοῦ 1823 μέχρι τοῦ 1844 ή 1853;’, βλ. **Ν. Σαρίπολος**, ‘Η κατά τήν 19 Ιανουαρίου 1853 ενώπιον τοῦ Αρείου Πάγου δίκη τοῦ Θεοφίλου Καΐρη, καί τῶν σύν αὐτῷ ἐπί Καΐρισμῷ ὑπό τοῦ Πλημμελειοδικείου Σύρου καταδικασθέντων, εκ της τυπογραφίας Ιω. Αγγελοπούλου, εν Αθήναις 1853, 5.

χαρακτήρα.⁷⁷

235. Στο δικαιοπολιτικό αυτό πλαίσιο πρέπει να ερμηνευθεί και η θέση σε εφαρμογή, τρία χρόνια μετά την έκδοση του Ποινικού Νόμου του 1834, του Ν. της 23.11.1837, 'περί εξυβρίσεων εν γένει και περί τύπου',⁷⁸ ο οποίος σημειωτέον ότι ίσχυσε τροποποιημένος μέχρι το 1931. Με το νομοθέτημα αυτό το καθεστώς της απόλυτης μοναρχίας αντικατέστησε τις φιλελεύθερες διατάξεις του Ποινικού Νόμου του 1834 για την εξύβριση, τη δυσφήμιση και άλλα αδικήματα, εισάγοντας ένα πλήθος αυταρχικών ρυθμίσεων που επέφεραν τον καταθλιπτικό έλεγχο του τύπου, χρησιμοποιώντας μέσα προληπτικού και κατασταλτικού χαρακτήρα.⁷⁹

236. Από τον Ποινικό Νόμο, ως διατάξεις αμεσότερα σχετικές με το αντικείμενο της παρούσας έρευνας πρέπει θεωρηθούν αυτές των:

- άρθ. 123, που τιμωρούσε με θάνατο το αδίκημα της εσχάτης προδοσίας, θεωρώντας ως τέτοιο κάθε διέγερση στάσης ή συνωμοσίας κατά του 'ιερού προσώπου του βασιλέως',

- άρθ. 137-144, τιμωρώντας με θάνατο την 'εξύβριση' του βασιλιά και της οικογένειάς του,

- άρθ. 149, που όριζε ότι όποιος με οποιονδήποτε τρόπο προκαλούσε, υπό το πρόσχημα της θρησκείας, σε παραβίαση των νόμων και των διαταγμάτων της κυβέρνησης ζητώντας 'να ελκύση προσηλύτους εις λεγόμενα θρησκευτικά δόγματα', υπόκειται σε ποινή φυλάκισης.

- άρθ. 152, κατά το οποίο καταδικάζεται σε φυλάκιση "Όστις διά δημοσίου όμιλίας, διδασκαλίας, συγγράμματος ή συμβολικής παραστάσεως έκφράζει τοιαύτας αρχάς, δόξας ή φρονήματα τά όποια αντίβαινουν εν γένει εις τάς βάσεις τής θρησκείας καί ήθικης ή άλλως είναι κοινώς έπιβλαβή εις τήν θρησκείαν ή εις τά ήθη, όστις έκφράζεται δημοσίως, εις πρόσκομμα άλλων, μέ τρόπον προσβάλλοντα τό σέβας τό όφειλόμενον πρός τό ύψιστον "Όν".

- άρθ. 179, που επίσης προέβλεπε φυλάκιση για όποιον 'έπροσκάλεσεν εις στάσιν ή ... θέλων νά διεγείρη αυτήν, διέδωκε δεισιδαίμονας προφητείας ή ψευδεϊς φήμας'.

237. Το ίδιο ποινικό νομοθέτημα αφιέρωνε το 'Κεφάλαιο Όγδοο' στην τιμωρία εγκλημάτων που αφορούσαν την *διατάραξιν τής ειρήνης τής Έκκλησίας καί τής ήσυχίας αύτης*, περιλαμβάνοντας άρθρα με το εξής ad litteram περιεχόμενο:

⁷⁷ **Σάμιος**, «Ο Ποινικός Νόμος του 1833: οι ιστορικές και 'πνευματικές' βάσεις του και ταυτοχρόνως μία προσπάθεια σκιαγράφησης της δογματικής, αντεγκληματικής, νομοτεχνικής και γλωσσικής φυσιογνωμίας του», **Κοτσαλής / Κιούπης** Ιστορία του ποινικού δικαίου και των ποινικών θεσμών (2007) 214· **Χαρ. Παπαχαράλαμπος**, 'Η δομή των πολιτικών ποινικών θεσμών υπό τον ΠΝ και τον ΠΚ. Ενδεικτική ιστορική αναδρομή και κανονιστική αποτίμηση', ΠοινΧρ ΜΗ'(1998) 436 επ.· **Ι. Μανωλεδάκης**, Μελέτες για εμβάθυνση στο ουσιαστικό ποινικό δίκαιο (1978-1999), Αθήνα-Θεσσαλονίκη ⁴ 2000, 52 επ.

⁷⁸ ΕτΚ 57/23.11.1837.

⁷⁹ **Σάμιος**, ό.π., 228.

- άρθ. 194: 'Μέ φυλάκισιν τό πολύ δύο ἐτῶν τιμωρεῖται ὅστις βιαίως εἰσπίπτει εἰς ἐκκλησίαν ἢ τόπον ὠρισμένον πρὸς συναγωγήν τινα θρησκευτικὴν, συγχωρημένην παρὰ τοῦ νόμου, ἢ προσπαθεῖ νά ἐμποδίσῃ ἢ νά ταραξῇ δυναστικῶς ἢ βιαίως συναθροίσεις ἐπί λατρεία ἢ τελετάς. Φυλάκισις τό πολύ δύο μηνῶν καταγινώσκειται, ἐάν παρόμοιαι πράξεις ἐγίναν ἄνευ βίας ἢ δυναστείας, ἢ ἐάν δι' ἀπρεποῦς τρόπου ἐταράχθῃ ἡ ἡσυχία καί εὐταξία τοιούτων θρησκευτικῶν συναθροίσεων ἢ διεκόπη θρησκευτικὴ τελετή'.

- άρθ. 195: 'Μέ φυλάκισιν τό πολύ ἐνός ἔτους τιμωροῦνται ἰδιῶται οἵτινες ἐμποδίζουσιν ἢ ἀναγκάζουσιν ἄλλον διὰ τῆς βίας ἢ δι' ἀπειλῶν νά πρεσβεύῃ θρησκείαν συγχωρημένην παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, νά παρευρίσκηται εἰς τὰς ἰερουργίας τῆς, νά πανηγυρίξῃ θρησκευτικὰς τινὰς ἐορτάς..'

- άρθ. 196, που καταργήθηκε.

- άρθ. 197: 'Ἱεροκήρυκες οἵτινες εἰς δημοσίας ὁμιλίας προσπαθοῦν διὰ λοιδοριῶν ἢ δυσμενῶν αἰτιάσεων νά διεγείρῳσιν ἢ νά ὑποθάψωσιν θρησκευτικόν μίσος μεταξὺ τῶν ἐν τῇ πολιτεία ὑφισταμένων θρησκευτικῶν κοινωνιῶν, τιμωροῦνται μέ φυλάκισιν τοῦλάχιστον τριῶν μηνῶν καί ἀποβάλλονται τῆς ὑπηρεσίας. Συγγραφεῖς δέ οἵτινες πράττουσι τό αὐτό διὰ συγγραμμάτων, ἐάν μὲν εἶναι δημόσιοι ὑπάλληλοι ἢ ὑπηρέται ἐπισύρουσιν εἰς ἑαυτοὺς τὴν ἰδίαν ποινήν, ἄλλως δέ τιμωροῦνται μέ φυλάκισιν τριῶν μηνῶν μέχρι δύο ἐτῶν'.

- άρθ. 198: 'Αἵρεσιῶται, οἵτινες προσπαθοῦν δι' ἀθεμίτων μέσων νά διαδώσωσιν ἢ νά καταστήσωσιν ἐπικρατεῖς τὰς θρησκευτικὰς τῶν δόξας, κηρύττουσιν ἐπί δημοσιῶν τόπων, ἐρεθίζουσιν τοὺς ὀπαδοὺς τῶν εἰς ἐχθροπάθειαν κατὰ τῶν ἑτεροδοξούτων ... ἢ ἐναντίον Κυβερνητικῆς ἀπαγορεύσεως ... τιμωροῦνται μέ φυλάκισιν τοῦλάχιστον ἐνός ἔτους καί ἐάν ἔχῳσι πολιτικόν ἢ ἐκκλησιαστικόν ἐπάγγελμα, ἀποβάλλονται τῆς ὑπηρεσίας'.

- άρθ. 199: 'Μέ φυλάκισιν τό πολύ δύο ἐτῶν τιμωρεῖται ὅστις ἢ ἐξυβρίζει διὰ περιφρονητικῶν λέξεων, κινημάτων ἢ ἀπειλῶν ἢ βλασφημεῖ, χλευάζει ἢ λοιδορεῖ, ἐγγράφως ἢ διὰ ζώσης, ὑπαλλήλους ἢ ὑπηρέτας τῆς Ἐκκλησίας, ἐν ᾧ ἐκτελοῦν τὰ καθήκοντά τῶν καί ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν. Ἐάν ἡ ὕβρις γενῇ ἐν καιρῷ τῆς ἐκτελέσεως τῶν καθήκοντων ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας ἢ εἰς ἄλλην δημοσίαν συνέλευσιν, καταγινώσκειται τότε εἰς τὸν ἔνοχον φυλάκισις τοῦλάχιστον δύο ἐτῶν'.

- άρθ. 200: 'Αἰκία κατ' ἐκκλησιαστικῶν ὑπαλλήλων καί ὑπηρετῶν, γινομένη μὲν ἐν ᾧ οὔτοι ἐκτελοῦσι τὰ καθήκοντά τῶν καί ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν, ἐπισύρει εἰς τοὺς ἐνόχους φυλάκισιν τοῦλάχιστον δύο ἐτῶν, πραπτομένη δέ ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς ἢ εἰς δημοσίαν συνέλευσιν, ἐπιφέρει τὴν ποινήν τῆς εἰρκτῆς'.

- άρθ. 222: 'Κατὰ τοὺς περὶ ἀθεμίτων ἐταιρειῶν ὅρους τῶν άρθρων 212-221 τιμωροῦνται οἱ καθιδρυταί, διαδόται καί συνέταιροι νέων καί μὴ ἀνεγνωρισμένων παρὰ τῆς κυβερνήσεως θρησκευτικῶν αἰρέσεων'.

238. Περαιτέρω, ο Ποινικός Νόμος του 1834 περιείχε το 'Κεφάλαιον Τριακοστόν' με τίτλο *Περὶ πλημμελημάτων τῶν κληρικῶν ὡς πρὸς τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν αὐτῶν*. Εκεί διαβάζουμε τα ακόλουθα άρθρα:

- άρθ. 496: 'Μέ φυλάκισιν τό πολύ δύο ἐτῶν τιμωροῦνται ὅσοι τῶν ἐκ τοῦ

κλήρου, είτε απαγγέλλοντες λόγον επί δημοσίας συνελεύσεως, ἐν ᾧ ἐνεργοῦν τὰ καθήκοντά των, είτε εἰς ποιμαντικὰς ὁδηγίας, μέμφονται καθ' οἰονδήποτε τρόπον νόμους ἢ ἄλλας κυβερνητικὰς πράξεις ἢ αὐτὴν τὴν Κυβέρνησι'.

- ἀρθ. 497: 'Εἰς τὴν αὐτὴν ποινὴν ὑπόκεινται ἐκκλησιαστικαὶ ἀρχαὶ καὶ ἀπλῶς κληρικοὶ οἵτινες ἔχουσι δι' ἄλλης ὁδοῦ παρά τὴν τῆς ἀρμοδίας Γραμματείας ἀλληλογραφίαν ἢ ἄλλην σχέσιν μέ ἐξωτερικὴν τινα δύναμιν ἢ μέ ἐξωτερικὴν ἐκκλησιαστικὴν ἢ κοσμικὴν ἀρχὴν περὶ ἀντικειμένων τῆς ὑπηρεσίας των'.

- ἀρθ. 498: 'Ἡ αὐτὴ ποινὴ ἐπιβάλλεται εἰς τὰς Ἐκκλησιαστικὰς Ἀρχὰς καὶ εἰς ἕκαστον τῶν ἐκ τοῦ κλήρου καὶ ὅταν, ἐναντίον τῶν καθεστώτων ὁρισμῶν, δημοσιεύσωσι διατάγματα, ἄνευ τῆς βασιλικῆς συνευδοκῆσεως ἢ, ἄνευ τῆς ἐγκρίσεως τῆς Κυβερνήσεως, ἐκδίδωσι διατάξεις, ὑπερβαίνοντες ἐπίτηδες τὴν ἀρμοδιότητά των'.

239. Τέλος, ἡ Ποινικὴ Δικονομία τοῦ 1834 περιεῖχε καὶ διατάξεις σχετικὲς μετὰ τὴν ἰδιάζουσα δικαιοδοσίαν τῶν δικαστηρίων ἐπὶ τῶν κληρικῶν (ἀρθ. 36, 44), τὴν ἐξαίρεση τῶν κληρικῶν ὡς μαρτύρων, ὡς πρὸς ὅσα γινώριζαν ἀπὸ τὴν ἐξομολόγησιν (ἀρθ. 115), τὴν ἐνορκὴ ἐξέτασιν τῶν μαρτύρων μετὰ δόσιν ὄρκου στὸ εὐαγγέλιον (ἀρθ. 121) καθὼς καὶ τὴν *ἀπαγόρευση συλλήψεως 'κατὰ τὴν ἱερουργίαν, ἐντὸς οἰκοδομήματος ἀφοσιωμένου εἰς τὴν δημόσιον λατρείαν'* (ἀρθ. 223).

240. Ἡ νομολογία τοῦ Ἀρείου Πάγου ἐστίασε ἰδιαίτερα, πλὴν ἄλλων, καὶ ἐπὶ τὰς διατάξεις τῆς ἀνωτέρω Ποινικῆς Δικονομίας ποῦ ἀφορούσαν:⁸⁰

- τὴν ἐφαρμογὴν τῆς δικαιοκρατικῆς ἀρχῆς *nullum crimen nulla poena sine lege*, ποῦ προέβλεπε τὸ ἀρθ. 1 (ΑΠ ΥΝΕ'/1840).⁸¹ Ὅπως παρατηρεῖται, κινούμενος ὁ νομοθέτης μετὰ ἀκρίβεια κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς ποινικῆς υποστάσεως τῶν διαφόρων ἀδικημάτων καὶ κατατάσσοντας περιπτωσιολογικὰ τοὺς ἐιδικότερους ἐγκληματικούς τύπους τοῦ βασικοῦ ἀδικήματος, ἀνταποκρινόταν στὸ κεντρικὸ ἰδεώδες τῆς πληρότητας, ποῦ ἐπέβαλε ἡ πρὸ πάντων δικαιοκρατικὴ ἀρχή,⁸²

- τὴν ἀρχὴν τῆς ἠθικῆς ἀποδείξεως, ποῦ ὀρίζε τὸ ἀρθ. 92⁸³ (ΑΠ 18/1847 καὶ 2/1853),

⁸⁰ **Μπενάκη-Ψαρούδα**, «Εγγυήσεις 'δικαίης δίκης' καὶ δικαιώματα τοῦ κατηγορουμένου στὴν 'Ποινικὴ Δικονομία' τοῦ 1834» (2019) 35 ἐπ., 149 ἐπ.

⁸¹ Πρβλ. **Σάμιος**, «Ὁ Ποινικὸς Νόμος τοῦ 1833: οἱ ἱστορικὲς καὶ 'πνευματικὲς' βάσεις τοῦ καὶ ταυτοχρόνως μίαν προσπάθειαν σκιαγράφησης τῆς δογματικῆς, ἀντεγκληματικῆς, νομοτεχνικῆς καὶ γλωσσικῆς φυσιογνωμίας του», **Κοτσαλῆς / Κιούπης** (2007) 160 ἐπ., 167 ἐπ.

⁸² **Σάμιος** 168.

⁸³ **Ν. Δημητράτος**, 'Νομικοὶ κανόνες ἀποδείξεως καὶ ἐλεύθερη ἐκτίμησιν τῶν ἀποδείξεων - Ἠθικὴ ἀπόδειξις. Μία δογματικὴ-ἱστορικὴ προσέγγισις', **Κοτσαλῆς / Κιούπης** Ἱστορία τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τῶν ποινικῶν θεσμῶν (2007) 489 ἐπ.: **Τζαννετῆς**, 'Ἀπὸ τὸ ἐξεταστικὸ στὸ κατηγορητικὸ σύστημα', **Κοτσαλῆς / Κιούπης** (2007) 417 ἐπ.: **Κιούπης**, 'Ἡ ἐπίδρασις τοῦ διαφωτισμοῦ στὸ Ποινικὸ Δίκαιο', **Κοτσαλῆς / Κιούπης** (2007) 91 ἐπ.: **Λίβος**, 'Οἱ πνευματικὲς βάσεις τῆς ἐλληνικῆς ποινικῆς δικονομίας', **Κοτσαλῆς / Κιούπης**, 375 ἐπ.: **Διονυσιοπούλου**, 'Ἱστορικὲς καταβολὲς τῆς ἀρχῆς τῆς δικαίης δίκης καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς δικαστικῆς ἀκρόασης', **Κοτσαλῆς / Κιούπης**, 472 ἐπ.

- την υποχρέωση αιτιολογίας των ποινικών αποφάσεων, κατά τα άρθρ. 81 και 397 (ΑΠ 5/1835, 51/1842, 88/1842, 98/1842, 20/1848, 52/1851),
- την έλλειψη ακροάσεως, σύμφωνα με τα άρθρα 407 και 458 (ΑΠ 77/1845, 63/1846 και 122/1855),
- τη νόμιμη χρήση των αποδεικτικών μέσων (ΑΠ 20/1835),
- την υπέρβαση καθηκόντων κατά το άρθρ. 477 (ΑΠ 27/1847, ΑΠ 66/1847 και 97/1847),
- τη μνεία στο κείμενο της απόφασης ολόκληρης της εφαρμοσθείσας διάταξης του Ποινικού Νόμου (ΑΠ 20/1835),
- την αρχή της εφαρμογής του επιεικέστερου για τον κατηγορούμενο νόμου (ΑΠ 13/1835, Λ'/1835, ΞΑ'/1836 και ΑΠ 42/1841).

241. Ιδιαίτερη σημασία απέδιδε η Ποινική Δικονομία του 1834 στα υπερασπιστικά δικαιώματα του κατηγορουμένου, όπως ιδίως ήταν το δικαίωμα λόγου και προσλήψεως συνηγόρου υπεράσπισης, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 25, 26 και 423. Κατά τη συναφή νομολογία, ο συνηγόρος απολάμβανε όλων των σχετικών δικαιωμάτων λόγου, εκπροσωπώντας πλήρως τον κατηγορούμενο σε κάθε στάση της δίκης, δικαιούμενος να υποβάλλει ενστάσεις και να προβεί σε κάθε άλλη νόμιμη υπερασπιστική ενέργεια (ΑΠ 24/1844, 67/1845, 119/1846, 72/1847, 41/1848, 101/1852 και 113/1855).

Κατά τη χαρακτηριστική διατύπωση της ΑΠ 4/1841 ο νόμος απαιτεί πάντοτε παρόντα τον κατηγορούμενο, ώστε να μπορεί ν' αγορεύσει υπέρ αυτού δικηγόρος, κατά δε την ΑΠ 67/1845 ο κατηγορούμενος πρέπει να έχει οπωσδήποτε στη συνεδρίαση συνηγόρο· αν δεν έχει, τότε ο πρόεδρος του δικαστηρίου διορίζει σε αυτόν αυτεπάγγελτα, χωρίς να απαιτείται αίτηση του κατηγορουμένου (άρθρ. 423, Ποινική Δικονομία 1834), διότι *‘σκοπός τοῦ νομοθέτου εἶναι τό νά ἔχη ὁ κατηγορούμενος τήν προσήκουσαν υπεράσπισιν ἐκ μέρους τοῦ συνηγόρου του, καθ’ ὅλην τήν συνεδρίασιν’*.⁸⁴

Δ. Μελέτη υποθέσεων

1. Η αντιμετώπιση των ξένων ιεραποστόλων (μισσιοναρίων). Ο αφορισμός του Ιωνά Κινγκ και η περίπτωση της Σχολής Χίλλ Αθηνών⁸⁵

⁸⁴ **Μπενάκη-Ψαρούδα**, «Εγγυήσεις ‘δίκαιης δίκης’ και δικαιώματα του κατηγορουμένου στην ‘Ποινική Δικονομία’ του 1834» (2019) 108-109.

⁸⁵ Από την πλούσια σχετική βιβλιογραφία, βλ. ιδίως τις μελέτες του **Αντ. Σμυρναίου**, Στα ίχνη της ουτοπίας. Το ‘Φιλελληνικόν Παιδαγωγείον’ Σύρου και η προτεσταντική ομογενοποίηση της οικουμένης κατά τον 19ο αιώνα, Αθήνα 2006, ‘Ο μοχλός της κατειρώνευσης: το Ελληνικόν Λύκειον Ερμούπολεως και η προτεσταντική αγωγή του Εμμ. Ροϊδη’, Νέα Εστία τχ. 1772, 2004, 649-683, ‘Έντουαρντ Μάσσον, An Apology for the Greek Church (1843): φιλορθόδοξη έξαρση ή μεταμφιεσμένος καιροσκοπισμός;’, Νέα Εστία τχ. 1757, 2003, 1016-1037, και, ‘Η παράδοση γοητεία της χριστιανικής ειδωλολατρίας: η αμφισβήτηση της ιεραποστολής του John Hill στην Αθήνα του 19ου αιώνα’, Σύναξη, τχ. 81, 2002, 59-83. Πρόσθεσε: **Marie-Paule Masson-Vincourt**, Ο Παύλος Καλλιγιάς (1814-1896) και η ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, Αθήνα

242. Από τις απαρχές του 19ου αιώνα και μετά, ιεραπόστολοι (*μισσιονάριοι*) διαφόρων εθνικοτήτων καταφτάνουν με ενθουσιασμό σε χώρες της νοτιοανατολικής Μεσογείου, με ομολογημένους προσηλυτιστικούς σκοπούς.⁸⁶ Κομίζοντας ανθρωπιστική βοήθεια, προσεγγίζουν - όχι όμως χωρίς κάποια εμφανή πολιτισμική υπεροψία στη συμπεριφορά - τους ντόπιους πληθυσμούς (κυρίως της Σμύρνης, Κωνσταντινούπολης, Αθήνας, Σύρου, Τήνου, Άργους, Μάνης και Πάτρας), χρησιμοποιώντας ως βασικό εργαλείο την ίδρυση σχολείων για την εκπαίδευση ιδίως κοριτσιών. Ακολουθεί η διανομή της Αγίας Γραφής, μεταφρασμένης σύμφωνα με τα προτεσταντικά πρότυπα στην καθομιλούμενη, η έκδοση βιβλίων ή προπαγανδιστικών εντύπων θρησκευτικού ενδιαφέροντος, καθώς και το κήρυγμα του ευαγγελίου σε ιδιωτικές ή δημόσιες συγκεντρώσεις λαϊκών.

Η παρεχόμενη αγωγή είναι κατά κανόνα ενταγμένη στους θρησκευτικούς προσανατολισμούς των μισσιοναρίων, γεγονός που προκαλεί ποικίλες αντιδράσεις εκ μέρους των τοπικών ηγεσιών της ορθόδοξης εκκλησίας. Αρχικά αυτές είναι ήπιες, αργότερα όμως προσλαμβάνουν χαρακτήρα ανοικτής διαμάχης, με δημόσιες μομφές, ακόμη και δικαστικές καταγγελίες ή διώξεις για την άσκηση συγκεκαλυμμένου ή εξόφθαλμου προσηλυτισμού.⁸⁷

Η οξύτητα των αντιδράσεων μετρίασε τον αρχικό ενθουσιασμό των μισσιοναρίων, επιφέροντας τη σταδιακή τους απομάκρυνση καθώς, όπως οι ίδιοι διαπιστώνουν απογοητευμένοι, τα αποτελέσματα της προσηλυτιστικής τους δράσης προς διάδοση των ιδεών τους κρίνονται ιδιαίτερα πενιχρά. Έτσι, στην Αθήνα των μέσων του 19ου αι. εμφανίζονται να δραστηριοποιούνται μόνον δύο μισσιονάριοι με ισχνά αποτελέσματα των δράσεών τους: ο Ιωνάς Κινγκ και ο Ι.

2009, 286-291· **Κ. Μαμώνης**, 'Αγώνες του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά των μισσιοναρίων (Έκκλησιαστική Πνευματική Κεντρική Επιτροπή', 1836-1838)', Μνημοσύνη 8 (1980) 179-212· **Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου**, Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893), Θεσσαλονίκη 1983· **Σ. Παπαγεωργίου**, Αμερικανοί ιεραπόστολοι στην Ελλάδα (1820-1850), Αθήνα 2001, και **ίδιας**, 'Το εξ Αμερικής Φιλλεληνικόν Τυπογραφείον', Ερανιστής 14 (1977) 77-92· **Εμμ. Περσελής**, Εξουσία και θρησκευτική αγωγή στην Ελλάδα του 19ου αιώνα, Αθήνα 1997.

⁸⁶ Το συνολικό σχέδιο της δράσης τους περιελάμβανε τον εκχριστιανισμό των οθωμανών αλλά και την θρησκευτική 'αναμόρφωση' ή 'μεταρρύθμιση' των 'αμόρφωτων' χριστιανικών πληθυσμών και κοινωνιών της περιοχής, βλ. **Παπαγεωργίου**, Αμερικανοί ιεραπόστολοι στην Ελλάδα (1820-1850), 9, 52 επ., *passim*. Πάντως, οι ιστορικές έγγραφες μαρτυρίες συνδέουν το ευρύτερο αυτό ανθρωπιστικό, θρησκευτικό και εκπαιδευτικό έργο με την προσπάθεια διείσδυσης και ανάπτυξης του αμερικανικού εμπορίου στη νοτιοανατολική Μεσόγειο.

⁸⁷ Σημειώνεται ότι το οικουμενικό πατριαρχείο εκδίδει το 1836 εγκύκλιο, απειλώντας με αφορισμό όσους κατέχουν ή μελετούν βιβλία των 'λουθηροκαλβινιστών' ή φοιτούν στα 'ψυχόλεθρα' σχολεία τους, χαρακτηρίζοντάς τους 'αιρεσιάρχες', 'ψευδαποστόλους' και 'όργανα της κακίας του διαβόλου, βλ. «ΡηΗ' (ΣΖ') Εγκύκλιος εκκλησιαστική και συνοδική επιστολή, παραινετική προς τους απανταχού ορθοδόξους, εις αποφυγήν των επιπολαζουσών ετεροδιδασκαλιών», σε **Μ. Γεδεών** (επιμ.), Κανονικά διατάξεις: Επιστολαί, λύσεις, θεσπίσματα των αγιωτάτων πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως, από Γρηγορίου του Θεολόγου μέχρι Διονυσίου του από Ανδριανουπόλεως, τόμ. Β', Κωνσταντινούπολη 1889, 261-280.

Χίλλ.⁸⁸

243. Ο αμερικανός Ιωνάς Κινγκ (Jonas King, 1792-1869) ανήκε στην πρώτη γενιά ιεραποστόλων που έφτασαν στη χώρα μας (1828), εκπροσωπώντας την American Board of Commissioners for Foreign Missions, από την οποία και χρηματοδοτούνταν. Με τη θερμή στήριξη του Ιωάννη Καποδίστρια ιδρύει σχολεία στην Τήνο (1829-1830) και γυμνάσιο στην Αθήνα (1833), αναπτύσσοντας πολυδύναμη εκπαιδευτική δράση αλλά και βοηθώντας υλικά τον χειμαζόμενο από ακραία φτώχεια ελληνικό λαό. Με τα κηρύγματά του ωστόσο ο Κινγκ προκαλεί κλιμακούμενες αντιδράσεις, καθώς απορρίπτει σαν 'μεισιαιωνικές δεισιδαιμονίες' τα δόγματα και τις λατρευτικές πρακτικές της ορθόδοξης εκκλησίας. Απαντώντας ο ίδιος στις επανειλημμένες δημοσιογραφικές καταγγελίες για προσηλυτισμό, δημοσιοποιεί τις πεποιθήσεις του εκδίδοντας το 1845 βιβλίο κατά των επικριτών του με τον τίτλο *Απολογία Ιωνά Κίνγκ*. Η ενέργεια του επισύρει το ίδιο έτος τον αφορισμό του Κίνγκ και του βιβλίου του από τη Σύνοδο της ελλαδικής Εκκλησίας (Αύγουστος 1845) και ακολούθως από το οικουμενικό πατριαρχείο (Σεπτέμβριος 1845), εκκλησιαστικές καταδίκες που επιφέρουν κατάσχεση και κάψιμο ενός μεγάλου αριθμού αντιτύπων του.

Οι εκκλησιαστικές αντιδράσεις συσπείρωσαν τα συντηρητικότερα κοινωνικά στοιχεία, οδηγώντας σε έναν μακροχρόνιο συστηματικό δικαστικό ή εξώδικο διωγμό του Κίνγκ, με χρήση ακόμη και των πιο ακραίων μέσων ή κατηγοριών. Εναντίον του αρχικά ασκήθηκε αυτεπάγγελτη δίωξη από το πλημμελειοδικείο Αθηνών, με την κατηγορία της εξύβρισης των θείων. Υπενθυμίζεται ότι, σύμφωνα με το άρθ. 17 του Νόμου του 1837 'περί εξυβρίσεων εν γένει και περί τύπου' (ΕτΚ 57/23.11.1837), επιβαλλόταν φυλάκιση μέχρι 3 μήνες και, σε υποτροπή, μέχρι 6 μήνες σε εκείνον που με δημόσια ομιλία ή έγγραφα ή με συμβολικές παραστάσεις προσέβαλε τα δόγματα, τις διατάξεις και τα έθιμα της Ανατολικής Εκκλησίας ή όποιας άλλης θρησκείας, χρησιμοποιώντας 'περιφρονητικούς χλευασμούς' ή 'δυσμενείς εκφράσεις'.⁸⁹

⁸⁸ Οι αμερικανοί μισσιονάριοι ένοιωσαν βαθειά απογοήτευση από τα αποτελέσματα της δράσης τους στην Ελλάδα, καθώς είχαν επενδύσει πολλά σε χρήμα και έμπυχο υλικό, βλ. **Παπαγεωργίου**, Αμερικανοί ιεραπόστολοι στην Ελλάδα (1820-1850), ό.π., 74-75. Αν και γίνονταν δεκτοί από τον ελληνικό λαό αρχικά με ενθουσιασμό, λόγω των φιλανθρωπικών και εκπαιδευτικών τους προθέσεων, εντούτοις ουδέποτε στέριωσαν βαθύτερα στη χώρα. Η νοοτροπία και διδασκαλία τους, σε συνδυασμό με τις ολοένα και πιο ξεκάθαρες προσηλυτιστικές τους προθέσεις, καθιστούσαν τους Έλληνες εξαιρετικά επιφυλακτικούς απέναντί τους, καθώς αυτοί δεν έδειχναν διατεθειμένοι να ανεχτούν καινοτομίες και αλλοίωση ως προς την αρχαία εκκλησιαστική τους παράδοση.

⁸⁹ Ο νόμος αυτός τέθηκε σε ισχύ τρία χρόνια μετά τη θέση σε εφαρμογή του Ποινικού Νόμου του 1834 και, με κάποιες τροποποιήσεις, παρέμεινε σε ισχύ για έναν περίπου αιώνα (μέχρι το 1931). Ο νόμος 'περί εξυβρίσεων εν γένει και περί τύπου' αντικατέστησε τις διατάξεις του Ποινικού Νόμου για την εξύβριση, τη δυσφήμιση και άλλα αδικήματα, εισάγοντας ένα πλήθος ρυθμίσεων για την οργάνωση του τύπου, με σκοπό τον έλεγχο ενδεχόμενων παρεκτροπών του, με μέσα προληπτικά και κατασταλτικά. Οι διατάξεις αυτές κατέστησαν ανίσχυρες μετά την εισαγωγή των φιλελεύθερων συνταγματικών προβλέψεων για την ελευθερία του τύπου.

Η υπόθεση οδηγήθηκε στο Άρειο Πάγο, ο οποίος όμως απέρριψε λόγω αναρμοδιότητας την αναίρεση του Κίνγκ κατά του προηγηθέντος βουλεύματος των εφετών (29.4.1846).

244. Μετά από άσκηση νέας ποινικής δίωξης με την κατηγορία της βλασφημίας, εκδίδεται εν τέλει η ΑΠ 117/1851⁹⁰ που καταδικάζει τον Κίνγκ σε φυλάκιση 15 ημερών και απέλαση από τη χώρα. Κατά την αιτιολογία της απόφασης, με το πρώτο άρθρο του Συντάγματος του 1844⁹¹ ανακηρύσσεται η Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία ως 'επικρατούσα' στην Ελλάδα, προβλέπεται όμως και η 'ανοχή' των 'γνωστών' θρησκειών, προς τις οποίες απαγορεύεται η κρατική επέμβαση. Παράλληλα, το άρθ. 10 του Συντάγματος καθιερώνει την ελευθερία του λόγου, υπό την τήρηση των διατάξεων των νόμων. Επομένως, συμπεραίνει η απόφαση, αν και το Σύνταγμα 'ανέχεται' τη λατρεία ξένων θρησκειών, δεν επιτρέπει όμως την κατάκριση των αρχών, εθίμων, δογμάτων και διατάξεων της επικρατούσας στην Ελλάδα θρησκείας.

Αναφορικά με τα πραγματικά περιστατικά, η ΑΠ 117/1851 δέχθηκε ότι ο Κίνγκ με δημόσια διδασκαλία *'εχλεύασε περιφρονητικώς τα δόγματα, τας διατάξεις και τα έθιμα της Ορθοδόξου Εκκλησίας, εκφράζων αρχάς αντιβαινούσας εις τας βάσεις αυτής, προσκαλών επί τούτω εις την οικίαν του δημοσίαν συναγωγήν, καταφερόμενος κατά των ορθοδόξων Ελλήνων, ως λατρευόντων εσφαλμένως τα θεία, χλευάζων και βλασφημών τα δόγματα της εθνικής πίστεως και τας παραδόσεις, εξυβρίζων τα μυστήρια και τας τελετάς, αποκαλών ειδωλολατρείαν την προσκύνησιν της υπεραγίας Θεοτόκου και των αγίων, αιρεσιώτας και ειδωλολάτραις του αγίου της εκκλησίας πατέρας κτλ'*. Οι πράξεις αυτές ορθώς κατά την αρεοπαγίτικη απόφαση τιμωρήθηκαν με εφαρμογή του άρθ. 17 του προαναφερθέντος νόμου περί εξυβρίσεως και τύπου.⁹²

245. Εντελώς διαφορετική υπήρξε η περίπτωση του Ιωάννη-Ερρίκου Χίλλ (John-Henry Hill, 1791-1882), ο οποίος δεν ήρθε σε αντιπαράθεση με την εκκλησία, καθώς η δράση του περιορίστηκε στην παραγωγή εκπαιδευτικού έργου, χωρίς σοβαρή ανάμιξη σε θρησκευτικής φύσεως ζητήματα - γεγονός που επέφερε ακόμη και ανταγωνιστική διαφωνία του Χίλλ με τις απόψεις και μεθόδους του Ιωνά Κίνγκ.⁹³ Τέλος, αόριστες καταγγελίες αθηναϊκής εφημερίδας κατά του Χίλλ για

⁹⁰ Δημοσιεύεται σε: **Ν. Ιωαννίδης**, Δεύτερον Παράρτημα της Πείρας, περιέχον την μη περιληφθείσαν εν τη Πείρα νεωτέραν νομολογίαν, τόμ. Α', εν Αθήναις 1877, 3822-3823.

⁹¹ ΕτΚ Α' 5/1844.

⁹² Το 1854, και μετά από ξένη παρέμβαση, εκδόθηκε ΒΔ που ακύρωσε την ανωτέρω καταδικαστική απόφαση. Το ακόμη πιο οξύμωρο είναι ότι ο Ιωνάς Κίνγκ - παρά τον αφορισμό που είχε προηγηθεί λίγα χρόνια πριν - προσκλήθηκε σε συνάντηση και μέσα σε θερμό κλίμα από τον τότε μητροπολίτη Αθηνών Νεόφυτο Μεταξά.

⁹³ Χαρακτηριστικά βλ. **Παπαγεωργίου**, Αμερικανοί ιεραπόστολοι στην Ελλάδα (1820-1850), 88 επ., 141 επ. Πρβλ. **Marie-Paule Masson-Vincourt**, Ο Παύλος Καλλιγιάς (1814-1896) και η ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2009, 117.

προσηλυτισμό δεν επαληθεύτηκαν σε σχετική έρευνα που έκανε εξεταστική επιτροπή της Συνόδου (1842).⁹⁴

2. Κοσμάς Φλαμιάτος και Χριστόφορος Παναγιωτόπουλος (Παπουλάκος): η δίωξη του θρησκευτικοπολιτικού κινήματος της Φιλορθόδοξης Εταιρείας

246. Ο κεφαλλονίτης ιεροκήρυκας Κοσμάς Φλαμιάτος, μοναχός της μονής του Μεγάλου Σπηλαίου και αμφιλεγόμενη προσωπικότητα, επέκρινε δριμύτητα την επίσημη εκκλησιαστική και κρατική πολιτική της εποχής, απευθύνοντας δημόσια κατηγορίες για αλλοίωση του ‘παραδοσιακού ορθοδόξου φρονήματος’. Κινούμενος ιδεολογικά μέσα στο κλίμα μεσσιανικής και προφητικής θρησκευτικότητας της εποχής, που συγκινούσε ιδιαίτερα την ελληνική επαρχία, ο Φλαμιάτος αναδείχθηκε σε ηγετικό στέλεχος της *Φιλορθόδοξης Εταιρείας* (1839), που υποκινούνταν από τη ρωσική πολιτική.⁹⁵ Δραστηριοποιούμενος κατά συνωμοτικό τρόπο κυρίως από το 1847 και μετά, άσκησε επιρροή σε έναν ολοένα και πιο διογκούμενο κύκλο πιστών οπαδών, αποβαίνοντας εμπνευστής ενός ισχυρού αγροτο-θρησκευτικού κινήματος με στασιαστική δράση στην Πάτρα και την ευρύτερη Πελοπόννησο.

247. Πιστός μαθητής του Φλαμιάτου και μαχητικό μέλος της Φιλορθόδοξης Εταιρείας ήταν ο Χριστόφορος Παναγιωτόπουλος, γνωστότερος και ως *Παπουλάκος*,⁹⁶ επίσης μοναχός του Μεγάλου Σπηλαίου, ο οποίος με τα φλογερά κηρύγματά του κατάφερε να κινητοποιήσει σε μαζικό επίπεδο οπαδούς του ίδιου με τον Φλαμιάτο αγροτικού χώρου, προσδίδοντας στο κίνημά του ακόμη πιο σαφή αντικαθεστωτικά και αντιεξουσιαστικά χαρακτηριστικά.⁹⁷ Επηρεασμένοι από φιλορωσικά στοιχεία της ορθόδοξης ελλαδικής εκκλησίας με πολιτικές προεκτάσεις, κατήγγειλαν αμφότεροι την εισαγωγή δυτικοευρωπαϊκών θεσμών στο νεοελληνικό κράτος, κηρύσσοντας ανυπακοή στις εντολές της καθεστώσας πολιτικής και

⁹⁴ **Σμυρναίος**, ‘Η παράδοση γοητεία της χριστιανικής ειδωλολατρίας: η αμφισβήτηση της ιεραποστολής του John Hill στην Αθήνα του 19ου αιώνα’, Σύναξη, ό.π., 59 επ.: γραπτές πηγές βλ. σε **Παπαγεωργίου**, ό.π., 281-289.

⁹⁵ Όπως παρατηρείται, ο τρόπος που ‘εθνικοποιήθηκε’ η Εκκλησία της Ελλάδος, πρόσφερε σε ποικίλα συντηρητικά στοιχεία και στους υποστηρικτικές τους στη Ρωσία την ευκαιρία να οργανώσουν ένα ισχυρό κίνημα αφύπνισης του θρησκευτικού συναισθήματος, **Στεφανίδης**, Εν ονόματι του έθνους (2007) 40 επ. Πρβλ. **Σπάρτη Μαραγκού-Δρυγιαννάκη**, Η Φιλορθόδοξος Εταιρεία και η μεταστροφή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής προς τη Ρωσία, (διδ. διατριβή), Αθήνα 1995· πρβλ. **Ν. Ζαχαρόπουλος**, ‘Κίνδυνολογία για τα εκκλησιαστικοπολιτικά πράγματα της Ελλάδος των μέσων του ΙΘ αιώνα. Δύο ανέκδοτες επιστολές του Κ. Φλαμιάτου’, Διακονία. Αφιέρωμα στη μνήμη Β. Στογιάννου, Θεσσαλονίκη 1988, 407-443.

⁹⁶ **Θεώνη Σταθοπούλου**, Το κίνημα του Παπουλάκου. Οι πολιτικές, κοινωνικές και θρησκευτικές διαστάσεις του, (διδ. διατριβή), Αθήνα 1991. Πρβλ. **Αλ. Παναγόπουλος**, Κοσμάς Φλαμιάτος και Παπουλάκος. Εποχή πολιτικο-θρησκευτικής κρίσης και αναγέννησης, Αθήνα 2008· **Χρ. Γιανναράς**, Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα, Αθήνα 1992, 288-294.

⁹⁷ **Κ. Αρώνη-Τσιχλή**, Αγροτικές εξεγέρσεις στην Παλιά Ελλάδα (1833-1881), Αθήνα 1989· **Π. Κιτρομηλίδης**, ‘Ιδεολογικά ρεύματα και πολιτικά αιτήματα: προοπτικές από τον ελληνικό 19ο αιώνα’, **Δ. Τσαούσης** (επιμ.), Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα, Αθήνα 1984, 107-121.

εκκλησιαστικής ηγεσίας και επιστροφή στις ‘παραδοσιακές ορθόδοξες χριστιανικές αξίες’, ως πλησιέστερες στο λαϊκό αίσθημα.⁹⁸

Παρά τις επιτιμητικές ψύχραιμες πρώτες συστάσεις του επισκόπου Καλαβρύτων αλλά και την επανειλημμένη κλήση της Συνόδου να εμφανιστεί ενώπιόν της απολογούμενος, ο Παπουλάκος αρνήθηκε να προσέλθει συνεχίζοντας την οργανωμένη στασιαστική του δράση, γεγονός που ώθησε τον αρχικά διστακτικό Όθωνα να υπογράψει διάταγμα σύλληψης και περιορισμού του σε μοναστήρι. Ο Παπουλάκος, ακολουθούμενος από πλειάδα φανατικών υποστηρικτών του, καταφεύγει στη Λακωνία όπου 2000 ένοπλοι Μανιάτες τον υπερασπίζονται απέναντι στον τακτικό στρατό. Τελικά συλλαμβάνεται και στις 21 Ιουνίου του 1852 εγκλείεται επί 2 έτη στη φυλακή, αναμένοντας να δικαστεί από το κακουργιοδικείο Αθηνών ως στασιαστής. Αμνηστεύεται ωστόσο το 1854 και εξορίζεται σε μοναστήρι της Άνδρου, όπου παραμένει μέχρι το θάνατό του (1861).

248. Η Σύνοδος της Εκκλησίας, από την πλευρά της, ταυτιζόμενη πλήρως με την κρατική κατασταλτική πολιτική, διεχώρισε αμέσως τη θέση της από το κίνημα του Παπουλάκου, εξαπολύοντας 3 διαπρύσιες εγκυκλίους και κατηγορώντας τον ότι δεν ήταν παρά *‘κήρυξ και απόστολος αυτοχειροτόνητος’*, που διέστρεψε τη γνήσια ευαγγελική διδασκαλία, *‘καθιστών αυτήν ... πολεμίαν εις τας καθιστώσας αρχάς και τους νόμους της Θεοσώστου πολιτείας... η δε διδασκαλία του ήτο παράνομος και άκυρος’*.⁹⁹

⁹⁸ Για το κλίμα της εποχής βλ. **Στεφανίδης**, Εν ονόματι του έθνους (2007) 25, 33 επ., που σημειώνει ότι μετά την αναγνώριση της Ελλάδας ως ανεξάρτητου κράτους, η επιμονή σε ένα προνωτερό πολιτικό συνονθύλευμα και η παραδοσιακή κατανομή της εξουσίας στην κοινωνία, με φατριαστικά συμφέροντα και ποικίλα πελατειακά δίκτυα, απειλούν με εκτροχιασμό τη διαδικασία εκσυγχρονισμού και πρώιμης εισαγωγής δυτικών θεσμών της περιόδου (σ. 25, 33 επ.).

⁹⁹ Τις εγκυκλίους βλ. σε **Στ. Γιαννόπουλος**, Συλλογή των Εγκυκλίων της Ι. Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, από του 1833 μέχρι του 1901, εν Αθήναις 1901, 377-382: **(α)** από 15.7.1852, «περί αυτοχειροτονήτου κήρυκος μοναχού Χριστοφόρου Παπουλάκου», **(β)** αριθ. 2377/26.5.1852, «περί άνατροπής των καθεστώτων», ένα ακραία κινδυνολογικό κείμενο, με εξαιρετικά εκφοβιστικό περιεχόμενο, που στην προσπάθειά του να διαχωρίσει τις ευθύνες (και τυχόν συνέπειες...) των μελών της Συνόδου έναντι της οθωνικής κυβέρνησης αναφορικά με την συζητούμενη εδώ εξέγερση, μεταξύ άλλων σημειώνει και ότι *‘έχθροί τής πατρίδος και πολέμοι τής εύτυχίας και ήσυχίας των ειρηνικών πολιτών, συνέλαβον τήν σατανικήν ιδέαν ν’ ανατρέψωσι τά καθεστώτα ... τινές τοῦ ἱεροῦ κλήρου και τινές των μοναζόντων... προφυλαχθήτε από τας τρομεράς συνεπειάς των πονηρών αυτών βουλευμάτων, ἅτινα οὐδέν ἄλλον δύνανται νά φέρωσιν, ἢ καταστροφάς των οἰκειών, κατερημώσεις των ἀγρών, διαρπαγήν των κτηνών και κίνδυνον τής τιμῆς και τής ζωῆς και ὑμῶν αυτών και των οἰκειών, ἐπί πᾶσι δέ τούτοις και τόν ἐξουθενισμόν ὅλου τοῦ ἔθνους παρά πᾶσι τοῖς ἔθνεσι... Γινώσκετε πάντες οἱ Ἕλληνες τήν σεβαστήν φωνήν τοῦ Μεγαλειοτάτου Βασιλέως ἡμῶν, ἦν και ὅτε πρῶτον ἐπάτησε τό τής πατρίδος ἡμῶν ἔδαφος, ἐπισήμως διεκήρυξε πρὸς πάντας τοὺς Ἕλληνας, και πάλιν ἀναβάς ἐπί τοῦ θρόνου, και λαβὼν εις χεῖρας τοὺς οἴκας τοῦ θεοσυστάτου αὐτοῦ Κράτους, ἐπανάλαβε παρρησίαν, ὅτι προστατεύει και προστατεύσει διά παντός ἀνεπηρέαστον τήν ἀγιωτάτην ἡμῶν πίστιν και τήν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, τόν φύλακα και ταμίαν τής πίστεως. Ἡ φωνή τής Αὐτοῦ Μεγαλειότητος εἶναι φωνή τής ἀληθείας και τής εὐκρινείας, διότι εὐκρινεία και πιστότης των ἐπαγγελιών χαρακτηρίζει πρό πάντων τήν Βασιλικήν αὐτοῦ καρδίαν... Ὅταν λοιπόν οἱ*

Η Σύνοδος, πάντως, αφού περιορίστηκε στις προηγούμενες φραστικές καταδίδες, δεν προχώρησε και σε επιβολή αφορισμού ή σε όποια άλλη επιβολή εκκλησιαστικών ποινών.

3. Η δίωξη του Θεόφιλου Καΐρη

249. Ο βίος, η προσωπικότητα και γενικότερα το έργο του κληρικού Θεόφιλου Καΐρη (1784-1853) αξιώθηκαν ενός διαχρονικού ενδιαφέροντος εκ μέρους πλειάδας αξιόλογων μελετητών, όπως συνάγεται από την ιστορική, κατά βάση, αλλά πλούσια σχετική βιβλιογραφία.¹⁰⁰ Είναι ακόμη γεγονός, ότι το ενδιαφέρον αυτό καλλιεργήθηκε και από τη συγκίνηση που προκάλεσαν στην κοινή γνώμη, ήδη από την εποχή του και μετά, οι απηνείς εκκλησιαστικοπολιτικές διώξεις που γνώρισε ο Καΐρης για τις θρησκευτικές ιδέες και την 'αιρετική' διδασκαλία του. Για πολλούς και κρίσιμους λόγους, η μελέτη της όλης υποθέσεως προσφέρεται ως μάθημα βαθύτερης ανάλυσης και αυτογνωσίας των ελληνικών πραγμάτων του 19ου αιώνα, του θρησκευτικού, πολιτικού και ιδεολογικού κλίματος της εποχής και βεβαίως, των ορίων της ελευθερίας της έκφρασης.

Παρά τη σημασία της διαπιστώσεως αυτής, ελλείπει, ωστόσο, μία ολοκληρωμένη νομική ανάγνωση της δικαστικής υπόθεσης, που έθεσε σε δοκιμασία πλειάδα θεσμών από το χώρο του εκκλησιαστικού, συνταγματικού, δημοσίου αλλά και ποινικού δικαίου.

250. Η δικαστική δίωξη του Καΐρη έχει προβληθεί σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα ως μία 'μεσαιωνικού' και 'ιεροεξεταστικού' τύπου καταδίωξη ενός 'διαφωτιστή'

λαοπλάνοι, ἢ ἐξ ἀπλότητος πεπλανημένοι λέγωσι πρὸς ὑμᾶς ὅτι ἡ πίστις καταδιώκεται, ὅτι ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἐπιβουλεύεται, μὴ δίδετε ἀκρόασιν, μὴ θροεῖσθε, ἀλλ' ἀνακαλεῖτε διηνεκῶς εἰς τὴν μνήμην ὑμῶν τὴν πανδήμως τε καὶ ἐπανειλημμένως δοθεῖσαν παρά τοῦ σεβαστοῦ ἡμῶν Βασιλέως ἐπαγγελίαν καὶ διαβεβαίωσιν, ὅτι εἶναι ὁ κραταιότατος καὶ εἰλικρινέστατος προστάτης καὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ τῆς τὴν ὀρθόδοξον πίστιν τηρούσης ἐκκλησίας ἡμῶν... Ὁ βασιλεὺς ἐστὶν ὁ χριστὸς Κυρίου· ὥστε, καθὼς ἡ ἀποδιδομένη εἰς αὐτὸν τιμὴ καὶ πίστις καὶ ἀφοσίωσις ἀναφέρεται εἰς τὸν Θεόν τὸν ἀνυψώσαντα αὐτὸν ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ θρόνου πρὸς τὴν εὐδιαμονίαν τοῦ λαοῦ, οὕτω πάλιν καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν ἀπιστία καὶ ἡ ἀπειθεία ἀναφέρεται εἰς τὸν Θεόν ... διὸ καὶ ἐκρήγνυται κατὰ τῶν τοιούτων ἡ ὀργὴ τοῦ θεοῦ τρομερὰ, ἐπάγουσα οἰκειῶν καταστροφάς, κτημάτων ἐρημώσεις, αἱματοχυσίας, αἰχμαλωσίας καὶ ὄλεθρον παντελῆ· ὡς πιστοὶ τοίνυν τοῦ Θεοῦ θεράποντες, ὡς εὐσεβεῖς καὶ ὀρθόδοξοι χριστιανοί, τηρεῖτε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, «τὸν Θεὸν φοβεῖσθε, τὸν Βασιλέα τιμᾶτε», ἀποτρεπόμενοι ἀπὸ πάσης ἑτεροδιδασκαλίας ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων κεκαυτηριασμένων τὴν ἴδιαν συνειδησιν γενομένης', (γ) αριθ. 2441/9.6.1852, 'περὶ τῶν Χριστοφορείων'.

¹⁰⁰ Από τις πηγές βλ.: **Νικ. Ι. Σαρίπολος**, Η κατά την 19 Ιανουαρίου 1853 ενώπιον του Αρείου Πάγου δίκη του Θεοφίλου Καΐρη, και των συν αυτώ επί Καΐρισμῷ υπό του Πλημμελειοδικείου Σύρου καταδικασθέντων, εκ της τυπογραφίας Ιω. Αγγελουπούλου, εν Αθήναις 1853· **Νικ. Ι. Σαρίπολος**, Τα μετά θάνατον, τύποις: Αλ. Παπαγεωργίου, Αθήνησι 1890, 347-380. Από την πιο πρόσφατη ειδική βιβλιογραφία, ενδεικτικά: **Δ. Πασχάλης**, Θεόφιλος Καΐρης, Ιστορική και φιλοσοφική μελέτη, Αθήνα 1928 (ανατύπ.: 1996)· **Γ. Καράς**, Θεόφιλος Καΐρης - Κωνσταντίνος Κούμας. Δύο πρωτοπόροι δάσκαλοι του γένους, Αθήνα 1977· **Π. Καζολέα-Ταβουλάρη**, Θεόφιλος Καΐρης. Από τη φιλοσοφική ψυχολογία στη θεοσεβική ηθική, Αθήνα 2005· **Γ. Καράς**, Θεόφιλος Καΐρης. Ο επιστήμονας, ο φιλόσοφος, ο αιρετικός: Μια εξέχουσα μορφή των νεοελληνικών γραμμάτων, Αθήνα 2013.

διανοουμένου εκ μέρους της ‘σκοταδιστικής’ εξουσίας της εκκλησίας. Η αντίληψη αυτή έχει καθιερωθεί στη μέχρι σήμερα βιβλιογραφία, με την πανίσχυρη δύναμη που έχουν τα στερεότυπα της νεοελληνικής ημιμάθειας.

Η ανωτέρω όμως εικόνα, όπως προκύπτει από τη μελέτη των πρωτογενών πηγών και τεκμηρίων της δίκης, ελέγχεται ως μάλλον σχηματική και απλουστευτική – για ορισμένους ίσως και ιδεολογικά βολική.¹⁰¹ Βεβαίως, ο Καΐρης καταδικάστηκε κατ’ αρχάς από εκκλησιαστικό δικαστήριο ως εμπνευστής και προπαγανδιστής ενός θρησκευτικοφιλοσοφικού συστήματος, αρκούντως αποκλίνοντος από την επίσημη και παραδοσιακή ορθοδοξία. Η παραδοχή αυτή ομολογήθηκε ρητά ενώπιον του Αρείου Πάγου από τον Νικόλαο Ι. Σαρίππολο, κορυφαίο συνταγματολόγο και συνήγορο του Θ. Καΐρη.

Η πρωτοφανής ωστόσο βιαιότητα που στιγμάτισε την ποινική καταστολή στην υπόθεση Καΐρη, δεν μπορεί να συνδεθεί απλώς και μόνον με τις διαφορετικές θρησκευτικές του ιδέες ή την ενδοεκκλησιαστική διαφωνία, αλλ’ οφείλεται σαφώς στην αδυσώπητη κρατική καταστολή που εφάρμοζε η βαυαρική μοναρχία και σε άλλα θρησκευτικά κινήματα της εποχής, αν αποκτούσαν έναν μαζικότερο – και άρα με πολιτική επιρροή - χαρακτήρα. Το στοιχείο λοιπόν αυτό εμφανίζεται ως κοινό στην αγριότητα που παρουσίασαν οι διώξεις όχι μόνον του Καΐρη αλλά και των θρησκευτικών κινηματιών Κ. Φλαμιάτου και Παπουλάκου (περί των οποίων βλ. πιο πάνω), παρά την σαφώς διαφορετική ιδεολογία που αυτοί πρέσβευαν, καθώς οι δύο τελευταίοι πλειοδοτούσαν σε παραδοσιακά ορθόδοξες θέσεις, σε αντίθεση με τον ‘αιρετικό’ Καΐρη.

Με άλλη διατύπωση, η οθωνική μοναρχία ήταν φορέας μίας μονοδιάστατης και αυταρχικής κρατικής ιδεολογίας, η οποία παρασάγγας απείχε από τα οράματα των αγωνιστών της Επανάστασης ή, πολύ περισσότερο, των λογίων εκπροσώπων του ελληνικού Διαφωτισμού, που ήθελαν τη δημιουργία ενός κράτους φιλελεύθερου και δημοκρατικού, όπως οι θέσεις τους είχαν αποτυπωθεί με ενάργεια στα Τοπικά Πολιτεύματα του Αγώνα. Η υπόθεση Καΐρη τελούσε σε άμεση σχέση με τα πολιτικά, ιδεολογικά και εκκλησιαστικά πράγματα της εποχής, ειδικότερα μάλιστα με το συνταγματικό καθεστώς της περιόδου, τις τότε σχέσεις κράτους και εκκλησίας αλλά και την περιρρέουσα ιδεολογική ατμόσφαιρα.

251. Ο Θεόφιλος Καΐρης ήταν αρχικά ιδρυτής ορφανοτροφείου στην Άνδρο, όπου από το 1836 δίδασκε ένα δικής του έμπνευσης ιδιόμορφο θρησκευτικοφιλοσοφικό σύστημα, που είχε ονομάσει *Θεοσέβεια*. Κατηγορήθηκε ότι, εκμεταλλευόμενος την εμπιστοσύνη που γεννούσε η ιδιότητά του ως κληρικού, μουσέε και προσηλύτιζε τους μαθητές του στη θρησκευτική αυτή κίνηση, η οποία άρχισε βαθμιαία να αποκτά ευρύτερη απήχηση και δημοφιλία, λόγω και της εμπνευσμένης

¹⁰¹ Για παράδειγμα, ο Π. Καλλιγιάς θεωρούσε ότι ο Καΐρης ήταν αδαής, παρωχημένων ιδεών και επικίνδυνος καθώς, χωρίς να είναι φιλόσοφος ή θεολόγος, επιδιόταν σε ένα ακαταλαβίστικο παραλήρημα, βλ. **Marie-Paule Masson-Vincourt**, Ο Παύλος Καλλιγιάς (1814-1896) και η ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, *supr.*, 377.

προσωπικότητας και πνευματικής ακτινοβολίας του Καΐρη.

Τον Ιούλιο του 1839 η Ι. Σύνοδος ζητά με ήπιων τόνων επιστολή της εξηγήσει από τον ίδιο, η απάντηση ωστόσο του Καΐρη κρίνεται ασαφής, αόριστη και ανεπαρκής. Όταν η Σύνοδος απαιτεί να αποκηρύξει τις απόψεις του, ο Καΐρης απαντά υπερασπιζόμενος το δικαίωμά του να διδάσκει διάφορες φιλοσοφικές απόψεις, ισχυριζόμενος ότι δεν ασκεί προσηλυτισμό. Με τρίτη επιστολή της η Σύνοδος, που δεν ικανοποιείται από τις προηγηθείσες απαντήσεις και την όλη στάση του, καλεί τον Καΐρη να προσέλθει και να απολογηθεί ενώπιόν της.

Στις 21 Οκτωβρίου 1839, ο Καΐρης παρουσιάζεται στη Σύνοδο διρωτώμενος αν *‘επιτρέπεται, εν ευνομουμένω κράτει, καυχωμένω μάλιστα επί ανεξιθρησκεία, να ερευνά τις την συνείδησιν του άλλου και να ζητή έγγραφον ομολογίαν τής πίστεώς του... Αν τούτο επιτρέπεται, τότε ας ομολογήσωμεν ότι δεν αφιστάμεθα πολύ της εποχής των δικαστηρίων της Ιεράς Εξετάσεως’*.

Στις 25 Οκτωβρίου 1839 η Σύνοδος συνεδριάζει ως εκκλησιαστικό δικαστήριο και καθαιρεί τον Καΐρη, με την κατηγορία ίδρυσης αιρέσεως υπό την ονομασία *‘Θεοσέβεια’*. Εν τούτοις, εκδηλώνεται αμέσως η ευρεία λαϊκή συμπαράσταση προς τον πρόσωπό του, οι δε κάτοικοι της Άνδρου με επιστολή τους προς τον βασιλέα Όθωνα ζητούν να παρέμβει προσωπικά ώστε να μην τύχει κακομεταχειρίσεως. Το ορφανοτροφείο της Άνδρου κλείνει και ο Καΐρης εκτοπίζεται με βασιλικό διάταγμα της 28.10.1839 στο μοναστήρι του Ευαγγελισμού της Σκιάθου. Εκεί φυλακίζεται υπό άθλιες συνθήκες με αποτέλεσμα να επιδεινωθεί δραματικά η υγεία του, η οποία ήδη βρισκόταν σε κακή κατάσταση.

Ας σημειωθεί ότι τον Δεκέμβριο του 1839 η εφημερίδα *‘Φίλος του Λαού’* αναφέρεται σε διαδηλώσεις υπέρ του Καΐρη στους δρόμους της Αθήνας, ενώ στις 28.2.1840 η εφημερίδα *‘Αθηνά’* δημοσιεύει γραπτή διαμαρτυρία Ελλήνων σπουδαστών του Παρισιού προς την ελληνική κυβέρνηση, με αίτημα την άμεση απελευθέρωσή του. Τον Μάρτιο του 1840, φοβούμενη η κυβέρνηση περαιτέρω κλιμάκωση των αντιδράσεων, μεταφέρει τον Καΐρη με κανονιοφόρο του βασιλικού ναυτικού σε ηπιότερο τόπο εξορίας (Μονή Προφήτη Ηλία Σαντορίνης), επιτρέποντάς του να δέχεται επισκέψεις με ειδική κυβερνητική άδεια. Στη Σαντορίνη ο Καΐρης παραμένει επί διετία. Από εκεί στέλνει ο ίδιος επιστολή προς τον Όθωνα, ζητώντας επιεικέστερη μεταχείριση. Με βασιλικό διάταγμα της 9.10.1841 η κυβέρνηση του επιτρέπει να φύγει στο εξωτερικό, χωρίς όμως ενδιάμεσο σταθμό σε ελληνικό έδαφος, αποστέλλοντας πλοίο ειδικά για να τον παραλάβει.

Σε επιστολή του προς το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών ο Διοικητής Θήρας υπογραμμίζει τα αισθήματα οίκτου του ίδιου και των νησιωτών προς τον Καΐρη. Ο Υπουργός όμως απαντά απαξιωτικά: *‘Τα υπέρ τού Καΐρη εκφραζόμενα αισθήματα υμών είνε αναμφιβόλως αισθήματα οίκτου, αλλ’ ο οίκτος είνε κοινός και εις τον όχλον’*. Ο Καΐρης αναχωρεί από τη Σαντορίνη στις 29.3.1842 με πλοίο που τον μεταφέρει αρχικά στην Κωνσταντινούπολη, ακολούθως δε στη Μασσαλία, το Παρίσι και το Λονδίνο, δεχόμενος περιποιήσεις φίλων του και παραδίδοντας μαθήματα φιλοσοφίας.

Τον Σεπτέμβριο του 1843 προσπαθεί να επαναπατρισθεί έχοντας καταπλεύσει στη Σύρο, αλλά δεν του επιτρέπεται η αποβίβαση στο ελληνικό έδαφος. Επικαλούμενος λόγους υγείας καταθέτει προσφυγές στις Γραμματείες Δικαιοσύνης και Εσωτερικών αλλά και προς τον βασιλέα, επειδή όμως οι κινήσεις του δεν φέρνουν αποτέλεσμα, αναγκάζεται να επιστρέψει στην Μασσαλία.

Το 1844 ο Καΐρης επανακάμπτε στην Ελλάδα, χάρη στο μόλις ψηφισμένο τότε Σύνταγμα, που καθιέρωνε την ελευθερία της συνειδήσεως, αλλά και στις ενέργειες του πολιτικού Ιωάννη Κωλέττη. Εγκαθίσταται στην Άνδρο όπου αρχίζει πάλι να διδάσκει, ωστόσο ο θάνατος του πολιτικού του πάτρωνα Κωλέττη (1847) επιτρέπει νέες επιθέσεις εναντίον του, λόγω της απήχησης του 'καϊρισμού' και της ίδρυσης λεισχών 'Θεοσεβών' σε διάφορα μέρη της επικράτειας.

Μετά από καταγγελίες για 'καϊρειο προσηλυτισμό', τον Αύγουστο του 1851 μεταβαίνει στην Άνδρο ο νομάρχης Κυκλάδων, συνοδευόμενος από εισαγγελέα και ανακριτή και με σκοπό τη διεξαγωγή ανακρίσεων, χωρίς ωστόσο να προκύψουν σοβαρές ενδείξεις ενοχής του φιλοσόφου. Παρά τις εκθέσεις νομαρχών των Κυκλάδων (Αμβροσιάδη και Ζυγομαλά), που επέμεναν ότι ο Καΐρης δεν έκανε προσηλυτισμό, ο υπουργός Δικαιοσύνης Βάλβης διατάσσει τον εισαγγελέα πλημμελειοδικών Σύρου να ασκήσει δίωξη κατά των «αιρεσιωτών της εν Άνδρω νέας θρησκευτικής αιρέσεως, της 'Θεοσεβείας'». Ασκείται δίωξη από τον εισαγγελέα και ο ανακριτής Σύρου προβαίνει σε τακτική ανάκριση που τερματίζεται με παραπεμπτικό βούλευμα (26-5-1852), όπως αυτό επικυρώνεται με το βούλευμα των εν Αθήναις Εφετών υπ' αριθ. 2693/1852.

Στις 21.12.1852, ο Καΐρης και 3 οπαδοί του παραπέμπονται σε δίκη κεκλεισμένων των θυρών ενώπιον του Πλημμελειοδικείου Σύρου, κατηγορούμενοι σύμφωνα με το παραπεμπτικό βούλευμα ως 'συνεταίροι και διαδότες θρησκευτικής αιρέσεως μη αναγνωρισμένης υπό της Κυβερνήσεως και ουσιωδώς αντιβαινούσης εις τα δόγματα της Ορθοδόξου Εκκλησίας και επί προσηλυτισμώ'. Συνήγοροί τους είναι οι Νικόλαος Ι. Σαρίπολος και Ιωάννης Παλαιολόγος. Ο Καΐρης αφού ομολογεί στο δικαστήριο ότι είναι 'θεοσεβής την θρησκείαν', καταδικάζεται με την απόφαση του Πλημμελειοδικείου Σύρου 181/1852 σε φυλάκιση 2 ετών και σε αστυνομική επιτήρηση 7 ετών, οι δε οπαδοί του σε μικρότερες ποινές.

252. Μετά από την άσκηση αιτήσεως αναιρέσεως, της υποθέσεως επιλαμβάνεται ο Άρειος Πάγος, ο δε Καΐρης μεταφέρεται στις φυλακές Σύρου, όπου και αποβιώνει (10.1.1853) λόγω της επιβαρυσμένης κατάστασης της υγείας του. Λίγες μέρες μετά (19.1.1853) εκδικάζεται στον Άρειο Πάγο η αναίρεσή του, στη σύνθεση του οποίου συμμετέχει και ο γνωστός δικαστής Αναστάσιος Πολυζωίδης. Η κατηγορία στηρίζεται, μεταξύ άλλων, και στις διατάξεις των προδιαληφθέντων άρθρων 198, 212 και 222 του ισχύοντος τότε Ποινικού Νόμου (1834), ενώ ο Καΐρης εκπροσωπείται στη δίκη από τον επιφανή συνταγματολόγο και ποινικολόγο Νικόλαο Ι. Σαρίπολο (1817-1887).

Σύμφωνα με τη σωζόμενη έντυπη αγόρευσή του, ο Σαρίπολος ισχυρίσθηκε ότι η αναιρεσίβλητη απόφαση παραβίασε το άρθ. 1 Συντ. (1844) περί 'του ελευθέρου της

θρησκείας', υποστηρίζοντας ότι 'η συνείδησις είναι ελευθέρα εν Ελλάδι, διότι το ελεύθερον αυτής Σύνταγμα τοιαύτην ανεγνώρισεν αυτήν'. Η συνταγματική αυτή προστασία κάλυπτε και τις ενέργειες των κατηγορουμένων, οι οποίοι πράγματι 'απεσκίρτησαν της Εκκλησίας ημών'.

Ο όρος 'επικρατούσα θρησκεία' κατά τον Σαρίπολο σημαίνει τη θρησκεία της πλειονότητας των Ελλήνων, ώστε 'δεν δύναται να εκληφθή ως σημαίνουσα κράτος και υπεροχήν πολιτικήν της ορθοδόξου υπέρ τας άλλας θρησκείας'.¹⁰² Άρα, 'εν Ελλάδι πάσα θρησκευτική κοινωνία είναι ελευθέρα' αφού ήδη το Σύνταγμα της Τροιζήνας προέβλεπε στο πρώτο του άρθρο ότι καθένας στην Ελλάδα *'επαγγέλλεται την θρησκείαν του ελευθέρως, και δια την λατρείαν αυτής έχει ίσην υπεράσπισιν'*.

Είναι χαρακτηριστική η επισήμανση του Σαρίπολου ότι το πολίτευμα της εποχής του ήταν πολύ πιο περιοριστικό των ελευθεριών από όσα προέβλεπαν τα επαναστατικά συντάγματα, φτάνει μάλιστα ο συνταγματολόγος στο σημείο να παρομοιάζει το οθωνικό καθεστώς με το κράτος 'ενός Νέρωνος, ενός Καλιγούλα, ενός Δεκίου'. Και αναρωτιέται: 'Ωπισθοδρόμησεν η Ελλάς από του 1823 μέχρι του 1844 ή 1853;'

Ο Σαρίπολος θεωρεί ότι η αναιρεσίβλητη απόφαση παραμόρφωσε την συνταγματικά προστατευόμενη ελευθερία της θρησκείας, μη επιτρέποντας αυτή να 'διαδηλούται εξωτερικώς δια λόγου ή δια πράξεως'. Και αφού προσθέσει ειρωνικά 'Περίεργος, τη αληθεία, ελευθερία αυτή', έρχεται στην ουσία της υπερασπιστικής του γραμμής: η 'θεοσέβεια' είναι αυτοτελής, 'γνωστή' και συνταγματικά προστατευόμενη θρησκεία, κακώς, συνεπώς, το πλημμελειοδικείο τη χαρακτήρισε σαν αίρεση.

Τούτου δοθέντος, εδώ δεν έχει εφαρμογή το άρθρο 222 του Ποινικού Νόμου (έτους 1834), που απαγορεύει τη διδασκαλία και διάδοση των 'θρησκευτικών αιρέσεων'. Άλλωστε, προσθέτει ο Σαρίπολος, η λέξη 'γνωστή' θρησκεία του Συντάγματος (1844) ακυρώνει τον όρο 'ανεγνωρισμένη υπό της κυβερνήσεως θρησκεία' του άρθρου 222 του Ποινικού Νόμου, 'διότι προς μεν την ύπαρξιν ανεγνωρισμένης θρησκείας απαιτείται ρητή της κυβερνώσης αρχής αναγνώρισις· ενώ ίνα θρησκεία τις γένηται γνωστή, ουδέν άλλο απαιτείται, ειμή όπως το δόγμα και η ηθική αυτής γένωνται φανερά και μη μένωσι κρύφια'.

Εν κατακλείδι, η απόφαση του πλημμελειοδικείου Σύρου στερείται επαρκούς και νόμιμης αιτιολογίας διότι καταδίκασε τον Καΐρη και τους συν αυτώ ως 'αιρεσιώτες', χωρίς εντούτοις και να καθορίσει την έννοια της αιρέσεως.

253. Ο Άρειος Πάγος, εν τέλει, με την απόφασή του 19/19.1.1853 αναίρεσε την προσβληθείσα απόφαση 181/1952 του Πλημμελειοδικείου Σύρου, δεχόμενος ότι η πρωτόδικη απόφαση δεν περιείχε ορθή αιτιολογία, αφού δεν συναγόταν από το

¹⁰² Πρβλ. **Σαρίπολος**, Πραγματεία του Συνταγματικού Δικαίου, τόμ. πρώτος, έκδοσις δευτέρα, Αθήνησι 1874, 319 (§ 698): *'σημαίνει άπλώς ή λέξις αύτη δι το άνατολικόν όρθόδοξον δόγμα έστί τό υπό τοϋ μεγίστου μέρους τών Έλλήνων πρεσβεϋόμενον'*.

περιεχόμενό της ότι συνέτρεξαν πράγματι οι όροι εφαρμογής των αδικημάτων που προέβλεπαν οι σχετικές διατάξεις του Ποινικού Νόμου για τους αιρεσιώτες, 'διότι προ πάντων δεν αναφέρει το Δικαστήριο, ουδέ παραδέχεται ως εκ της ανακρίσεως προκύψαντας τους τύπους και θεσμούς υφ' ους η των αναιρεσιόντων ένωσις κατηρτίσθη... επομένως, κακώς εφήρμοσεν το ειρημένον δικαστήριο τα άρθρα ταύτα... ώφειλεν δε να αθώωση αυτούς'.

II. Η οργάνωση της εκκλησιαστικής δικαιοσύνης σύμφωνα με τους Καταστατικούς Χάρτες της Εκκλησίας Νόμους Σ' και ΣΑ'/1852

A. Θέσπιση των Ν. Σ'/1852 και ΣΑ'/1852

254. Το 1852 μπορεί να θεωρηθεί ως έτος τομή για την εξέλιξη των εκκλησιαστικών θεσμών, καθώς ψηφίζονται οι Νόμοι Σ', *'περί επισκοπών και επισκόπων και περί του υπό τους επισκόπους τελούντος κλήρου'*¹⁰³ και ΣΑ', *'Νόμος Καταστατικός της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος'*,¹⁰⁴ που αφορούν την εσωτερική δομή, διοργάνωση και λειτουργία της 'αυτοκέφαλής', ήδη από το έτος 1850, Εκκλησίας της Ελλάδος.

Με τα δύο αυτά νομοθετήματα φαίνεται να υποχωρεί η προηγούμενη ασφυκτική πολιτειακρατία, προς όφελος μίας στοιχειώδους αυτοδιοικήσεως της ελλαδικής εκκλησίας. Τούτο συνάγεται, πλην άλλων, και από τη μη επιβίωση της διατάξεως περί 'κυριαρχίας' του βασιλέα στην εκκλησία, την οποία είχε, ως γνωστόν, εισαγάγει το Διάταγμα της 23.7./4.8.1833, 'Διακήρυξις περί της ανεξαρτησίας της Ελληνικής Εκκλησίας'.¹⁰⁵ Ωστόσο, οι επίσκοποι και τώρα επιλέγονται από τον βασιλέα, μέσα από τριπρόσωπο που κατάρτιζε η ελλαδική σύνοδος.

Αναφορικά με την οργάνωση της εκκλησιαστικής δικαιοσύνης, σημαντικός αριθμός διατάξεων των ανωτέρω νομοθετημάτων ήταν αφιερωμένος στους ιδιότυπους θεσμούς της, προβλέποντας κατά συνδυαστικό τρόπο όσα ακολουθούν.

B. Περίγραμμα Εκκλησιαστικής Δικονομίας

1. Εκκλησιαστικά Δικαστήρια, δικαιοδοσία και ποινές

255. Ως πρωτοβάθμια προβλέπονται τα επισκοπικά δικαστήρια, που συνέρχονται υπό πενταμελή σύνθεση στην έδρα κάθε τοπικής επισκοπής,¹⁰⁶ με τη συμμετοχή

¹⁰³ ΦΕΚ 25/10.7.1852. Πρβλ. Τζωρτζάτος, Η καταστατική νομοθεσία της Εκκλησίας της Ελλάδος από της συστάσεως του Ελληνικού Βασιλείου (1967) 93-123· Γιαννόπουλος, Συλλογή των Εγκυκλίων της Ι. Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, από του 1833 μέχρι του 1901 (1901) 55-63.

¹⁰⁴ ΦΕΚ 28/24.7.1852· Τζωρτζάτος 93-123· Γιαννόπουλος 64-72.

¹⁰⁵ Βλ. προηγούμενες σελίδες.

¹⁰⁶ Άρθ. Θ' του Ν. Σ'/1852, σύμφωνα με το οποίο ο επίσκοπος οφείλει να επιτηρεί τους κληρικούς που ευρίσκονται υπό την ποιμαντορία του, με σκοπό την εκπλήρωση των καθηκόντων τους. Όπως διευκρινίζει η συνοδική εγκύκλιος 5649/25.4.1856, σε κάθε επισκοπή

του οικείου επισκόπου, ως προέδρου, και τεσσάρων αξιωματούχων (ήτοι, οφφικιάλων)¹⁰⁷ κληρικών με το βαθμό του πρεσβύτερου, ως μελών.¹⁰⁸ Οι τελευταίοι διορίζονταν από το κράτος με βασιλικό διάταγμα, μετά από σχετική έκφραση απλής γνώμης εκ μέρους της Συνόδου.

Τα επισκοπικά δικαστήρια ήταν αρμόδια για την εκδίκαση 'παραβάσεων και παρεκτροπών' όσων κληρικών ευρίσκονταν υπό την ευθύνη και δικαιοδοσία του οικείου επισκόπου, επιβάλλοντας τις προβλεπόμενες ποινές σε όσους 'αποδεδειγμένως' αθέτησαν τα 'χρέη' και τα 'καθήκοντα της επαγγελίας' τους.

Ως προς τα ποια ακριβώς ήταν τα αδικήματα αυτά, οι Ν. Σ' και ΣΑ' σιωπούσαν, παραπέμποντας προφανώς σε όσα σχετικώς όριζε το παλαιότερο εκκλησιαστικό δίκαιο της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου.¹⁰⁹

256. Τα επισκοπικά δικαστήρια μπορούσαν να επιβάλλουν τις εξής, κατ' αύξουσα βαρύτητα, ποινές:¹¹⁰

(α) επίπληξη· (β) *αργία*¹¹¹ από κάθε ιεροπραξία με στέρηση των 'δικαιωμάτων της εφημερίας' του τιμωρούμενου· (γ) έκπτωση από το αξίωμα

λειτουργεί ένα και μόνον επισκοπικό δικαστήριο: **Γιαννόπουλος**, *supr.* 177-178.

¹⁰⁷ Το *οφφίκιο* (*officium*) είναι εκκλησιαστικό αξίωμα με διοικητικό (πραγματικό ή απλώς συμβολικό) περιεχόμενο. Τα οφφίκια συνθέτουν για τον κάθε βαθμό ιεροσύνης μία ιδιαίτερη ιεραρχική τάξη. Παραδείγματα οφφικίων στον επισκοπικό βαθμό αποτελούν ο πατριάρχης, ο αρχιεπίσκοπος, ο μητροπολίτης· στο βαθμό του πρεσβύτερου, ο αρχιμανδρίτης, ο οικονόμος, ο πρωτέκδικος ή ο σκευοφύλαξ· στο διακονικό βαθμό, ο αρχιδιάκονος, ο νοτάριος κ.λπ. Οφφίκια με ουσιαστικό περιεχόμενο είναι σήμερα αυτά του αρχιεπισκόπου, του πρωτοσυγκέλλου, του γενικού αρχιερατικού επιτρόπου ή του ηγουμένου. Βλ. **Β. Λεονταρίτου**, *Εκκλησιαστικά αξιώματα και υπηρεσίες στην πρώιμη και μέση βυζαντινή περίοδο*, *Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte. Athenen Reihe 8*, Αθήνα 1996· **Ι. Πηλιγής**, *Τίτλοι, οφφίκια και αξιώματα εν τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και τη Χριστιανική Ορθοδόξω Εκκλησία*, Αθήνα 1985. Μία ρεαλιστικότερη και διεισδυτικότερη σύγχρονη προσέγγιση του θεσμού, βλ. σε **Β. Θερμός**, *Τα οφφίκια των πρεσβυτέρων. Μία σπουδή στην ιστορία και στην ποιμαντική ψυχολογία*, Αθήνα 1999.

¹⁰⁸ Όπως διευκρινίσθηκε με τη **συνοδική εγκύκλιο 10947/1860**, *αποφασιστική (υποχρεωτική) ψήφο έχει μόνον ο επίσκοπος, ενώ η ψήφος των λοιπών κληρικών μελών είναι απλώς συμβουλευτική. Έτσι λοιπόν πρέπει τό διατακτικόν νά ήναι σύμφωνον πρός τήν παρά τοῦ ἀρμοδίου Ἐπισκόπου ἐξενεχθεῖσαν ψήφον, ἀδιαφόρως αν διαφώνησαν (!) μαζί του τα μέλη*, **Γιαννόπουλος**, 190. Ως προς το κρίσιμο αυτό ζήτημα, βλ. εκτενέστερα πιο κάτω.

¹⁰⁹ Περί των οποίων βλ. Κεφάλαιο Πρώτο. Βλ. όμως και: **ΑΠ 193/1904**, Θέμις ΙΣΤ' (1905-1906) 529: οι παραβάσεις των κληρικών οι οποίες αφορούν την εκτέλεση των καθηκόντων τους ως εκκλησιαστικών υπαλλήλων, υπάγονται στα κοινά ποινικά δικαστήρια· **ΑΠ 79/1910**, Θέμις ΚΑ' (1910-1911) 329: οι κληρικοί υπάγονται στα κοινά ποινικά δικαστήρια ως προς τις παραβάσεις που τιμωρούνται από το κοινό ποινικό δίκαιο· **ΑΠ 41/1912**, Θέμις ΚΓ' (1912-1913) 343: ιερέας που αρνείται να ιερολογήσει γάμο, παρότι έχει εκδοθεί σχετική επισκοπή άδεια, παραβαίνει τα καθήκοντά του και τιμωρείται από τα εκκλησιαστικά δικαστήρια.

¹¹⁰ Άρθ. Θ' του Ν. Σ'/1852.

¹¹¹ Κατά το χρονικό διάστημα που διαρκεί η ποινή της αργίας απαγορεύεται στον κληρικό η τέλεση ιεροπραξιών και η άσκηση διοικητικών καθηκόντων. Τα μυστήρια που τελεί ο υπό αργία κληρικός είναι μεν έγκυρα, ωστόσο χωρεί σε βάρος του η επιβολή νέας και βαρύτερης εκκλησιαστικής ποινής για απειθεία, πρβλ. **Παπαγεωργίου**, *Εκκλησιαστικό Δίκαιο* (32019) 330.

στο οποίο είχε διορισθεί ο τιμωρημένος¹¹² (δ) **σωματικό περιορισμό σε μονή ή σε ειδικό για τους κληρικούς σωφρονιστήριο**.¹¹³ Ας σημειωθεί ότι μεταγενέστερα, με το **βασιλικό διάταγμα της 20.6.1898**, *‘περί ορισμού ιδίων διαμερισμάτων των φυλακών προς κράτηση των κληρικών υποδίκων και καταδίκων’*,¹¹⁴ προβλέφθηκε η διαμόρφωση ιδιαίτερου χώρου στα κρατικά σωφρονιστήρια για την κράτηση ή φυλάκιση μόνον κληρικών· (ε) καταβολή ποσού διπλάσιου από εκείνο που είτε εισέπραξε ο τιμωρημένος και ήταν πάνω από το νόμιμο όριο, είτε η εισπραξή του απαγορευόταν πλήρως (*δια πράξιν απαγορευμένην και εναντίαν εις τα καθήκοντά του*), σύμφωνα με την υπαινικτική του αδικήματος της σιμωνίας διατύπωση του άρθ. Θ’ παρ. ε’ Ν. Σ’/1852,¹¹⁵ και (στ) ‘προσωπικόν’ αφορισμό κατά κληρικού ή μοναχού. Όπως είναι από τα προηγούμενα προφανές, η έννοια του ‘προσωπικού’ αφορισμού συμπίπτει με αυτήν του ‘μεγάλου’ αφορισμού.

257. Την ιδιότυπη εκκλησιαστική κύρωση της επιβολής ‘επιτιμίου κατά ανωνύμου’ προέβλεπε ειδικά το άρθ. Ι’ του Ν. Σ’/1852, σύμφωνα με το οποίο ο επίσκοπος, μετά από ‘αίτησιν τῶν ἐχόντων συμφέρον, ἐκδίδει ἐπιτίμιον ἀνωνύμως καί ἀπολύτως κατά ἀδίκων καί ἐπιζημιῶν πράξεων, καί πρὸς ἐξιχνίασιν τῆς ἀληθείας, μετά προηγηθεῖσαν συγκατάθεσιν τῆς ἀρμοδίας διοικητικῆς ἀρχῆς’.¹¹⁶

Κατά τη γνώμη μας, η κατάφωρα καταχρηστική έκταση που είχε προσλάβει η πρακτική αυτή κατά τους προηγούμενους αιώνες, οδήγησε την πολιτεία στην επιβολή του μέτρου της χορήγησης προηγούμενης διοικητικής άδειας για την κατά τα ανωτέρω έκδοση επιτιμίου αυτής της μορφής.

258. Η Σύνοδος δίκαιζε είτε σε πρώτο βαθμό είτε σε δεύτερο τις εφέσεις κατ’ αποφάσεων των επισκοπικών δικαστηρίων. Ως πρωτοβάθμιο δικαιοδοτικό όργανο μπορούσε να επιβάλλει, όπως και πιο πάνω:¹¹⁷ (α) αργία από κάθε ιεροπραξία, με στέρηση των ‘δικαιωμάτων της εφημερίας’ του τιμωρούμενου· (β) **σωματικό περιορισμό σε μονή ή σε ειδικό για τους κληρικούς σωφρονιστήριο**· (γ)

¹¹² Η ποινή αυτή συνεπάγεται την αφαίρεση των διοικητικών εξουσιών: **Αμ. Αλιβιζάτος**, ‘Η ποινή της εκπώσεως των επισκόπων εκ του επισκοπικού αυτών θρόνου κατά το δίκαιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας’, ΕπετΕπετΘεολΣχΠανΑθ 1 (1925) 259 επ.

¹¹³ Πρβλ. **άρθ. ΚΣΤ’ του Ν. ΣΑ’/1852**: *‘Διά τήν προφυλάκισιν τῶν κληρικῶν, καί τήν ἐκτέλεσιν τῶν κατ’ αὐτῶν ἐπί πταίσματι καί πλημμελήματι ἐκδιδόμενων ἀποφάσεων, τῶν περιοριζουσῶν τήν ἐλευθερίαν, ὀρίζονται ἰδιαιτέραι φυλακαί, κεχωρισμέναι τῶν ἄλλων’*.

¹¹⁴ **Γ. Δουβουνιώτης** (επιμ.), Ελληνικοί Κώδικες, ἤτοι κείμενον των νόμων και των βασιλικών διαταγμάτων μετά της νομολογίας του Αρείου Πάγου: Ελληνική Εκκλησία, εν Αθήναις 1902, 107 επ.

¹¹⁵ Το πρόστιμο εισπραττόταν από το κράτος και κατατίθετο στο Εκκλησιαστικό Ταμείο. Για το συχνότατο φαινόμενο της σιμωνιακής άσκησης των κληρικών καθηκόντων, βλ. Κεφάλαιο Τρίτο και εκτενώς **Παπαγεωργίου**, Εκκλησιαστικό Δίκαιο (32019) 327 επ.

¹¹⁶ Για την πρακτική αυτή, που κληρονομήθηκε από τους προηγούμενους αιώνες, και τις καταχρήσεις που γνώρισε, βλ. προηγούμενες σελίδες.

¹¹⁷ Άρθ. ΙΔ’ του Ν. ΣΑ’/1852.

καταβολή χρηματικού ποσού διπλάσιου από αυτό που λήφθηκε παράνομα, για τη διενέργεια εκκλησιαστικής πράξης· (δ) 'προσωπικό' αφορισμό κατά κληρικού ή μοναχού· (ε) καθαίρεση κληρικού, μετά από τη διενέργεια σχετικών ανακρίσεων εκ μέρους του οικείου επισκόπου.¹¹⁸ Ο τελευταίος, εφόσον μετά το πέρας των ανακρίσεων εκτιμούσε ότι το διαπραχθέν αδίκημα μπορούσε να οδηγήσει, λόγω της σοβαρότητάς του, στην επιβολή της βαρύτερης ποινής της καθαιρέσεως, όφειλε να αποστείλει τον φάκελο της υπόθεσης στη Σύνοδο. Η συνοδική απόφαση προϋπέθετε κλήση του κατηγορούμενου κληρικού σε ακρόαση και απολογία. Σε περίπτωση επιβολής καθαιρέσεως, ο καταδικασθείς δικαιούνταν εντός 10 ημερών να ζητήσει αναθεώρηση της απόφασης, με ειδική αναφορά του προς τον βασιλέα. Θετική βασιλική απόφαση οδηγούσε σε νέα δίκη περί αναθεώρησης της ίδιας ποινής, με τη συμμετοχή στο συνοδικό δικαστήριο και άλλων επισκόπων. (στ) 'προσωπικό' αφορισμό κατά λαϊκού, μετά από προηγούμενη κυβερνητική έγκριση (βλ. και πιο πάνω).

259. Το άρθ. ΙΓ' του Ν. ΣΑ'/1852 προέβλεπε ως τριτοβάθμιο δικαστικό όργανο την ολομέλεια των επισκόπων της Αυτοκέφαλης Εκκλησίας, με αρμοδιότητα την εκδίκαση των εκκλησιαστικών παραπτωμάτων που διέπρατταν ο αρχιεπίσκοπος-πρόεδρος και οι αρχιερείς-μέλη της Συνόδου, ειδικώς κατά τη διάρκεια της συνοδικής τους θητείας και σε σχέση με τη συνοδική τους θέση. Ειδικότερα, ορίζονταν τα εξής:

Ὁ Πρόεδρος καί οἱ Σύεδροι, ἐάν ποτε ὡς ἐκ τῆς Συνοδικῆς θέσεώς των περιπέσωσιν εἰς παράβασιν ἐκκλησιαστικοῦ τινος θεσμοῦ, καθίστανται ὑπεύθυνοι ἐνώπιον τῆς Ἐκκλησίας, καί ἡ Κυβέρνησις συγκαλεῖ τοὺς κανονικοὺς Ἐπισκόπους τοῦ Βασιλείου εἰς ἀνάκρισιν, ἐξέλεξι καί τιμωρίαν τῆς παραβάσεως κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας. Ἐάν δέ ἡ παράβασις ᾖναι περὶ καθήκοντα Συνοδικά σχέσιν ἔχοντα καί πρὸς τό πολιτικόν, τότε τὰ ἀφορῶντα τό πολιτικόν τοῦτο μέρος ἐναπόκεινται εἰς τήν Κυβέρνησιν.

2. Διαδικασία ενώπιον των εκκλησιαστικών δικαστηρίων, ένδικα μέσα και εκτέλεση αποφάσεων¹¹⁹

260. Η έλλειψη ρητών δικονομικών κανόνων αναφορικά με την απονομή της

¹¹⁸ Πρβλ. άρθ. Δ' του Ν. Σ'/1852: 'Επίσκοπος κανονικώς χειροτονηθείς, δεν αποβάλλεται της επισκοπής αυτού, εμμή όταν οικειοθελώς παραιτηθή, ή επί μόνω εγκλήματι επάγοντι καθαίρεσιν· άρθ. Η', τελευταίο εδάφιο του ίδιου Νόμου: 'Περί πάσης δε πράξεως αυτού [του Επισκόπου], αντιβαινούσης εις τους ιερούς κανόνας και τας παραδόσεις της Εκκλησίας, και εν γένει εις τα εκκλησιαστικά καθήκοντα αυτού, υπόκειται εις ευθύνην, και δίδει λόγον ενώπιον της Ιεράς Συνόδου'. Καθαίρεση επιβάλλεται μόνον κατά κληρικών, κάθε βαθμού. Συνεπάγεται την αφαίρεση της ιερατικής ιδιότητας και την επαναφορά του κληρικού στην τάξη (του μοναχού ή του λαϊκού), όπου βρισκόταν πριν τη χειροτονία του, εκτενέστερα σχετικά με την έννοια, επιβολή και ονοματολογία, βλ. **Παπαγεωργίου**, Εκκλησιαστικό Δίκαιο (³2019) 330· **Πετρακάκος**, Νομοκανονικά ενασχολήσεις (1943) 75-81.

¹¹⁹ Λεπτομέρειες βλ. και σε συνοδική εγκύκλιο 1233/1896, **Γιαννόπουλος**, Συλλογή των Εγκυκλίων της Ι. Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, από του 1833 μέχρι του 1901, 184-186.

εκκλησιαστικής δικαιοσύνης κατά τον 19ο αιώνα - όπως ισχύει όμως σήμερα με τον πολλαπλά τροποποιημένο Ν. 5383/1932 - μας υποχρεώνει να δεχθούμε ότι η όλη διαδικασία χαρακτηριζόταν από τη δυνατότητα ασκήσεως ευρείας διακριτικής ευχέρειας κατά τη λήψη των συναφών αποφάσεων εκ μέρους των εκκλησιαστικών δικαιοδοτικών οργάνων, με επίκληση – προσχηματική ή όχι, αποτελεί αντικείμενο συζήτησης - της σχετικής εκκλησιαστικής νομοθεσίας και παλαιότερης θεσμικής παράδοσης.

Από τις ίδιες ρυθμίσεις αλλά και τις σχετικές ερμηνευτικές εγκυκλίους μπορούμε να συναγάγουμε τους εξής βασικούς δικονομικούς κανόνες:

(α) Ο εκκλησιαστικός ανακριτής όφειλε να διερευνήσει την αλήθεια χρησιμοποιώντας όλα τα δυνατά αποδεικτικά μέσα (όπως μάρτυρες, έγγραφα, αυτοψία, πραγματογνωμοσύνη και απολογία του κατηγορουμένου). Περαιτέρω, ο εκκλησιαστικός δικαστής εκτιμούσε ελεύθερα το σύνολο των αποδείξεων, με τον ρητό όμως περιορισμό ότι η καταδίκη κληρικού δεν μπορούσε να στηριχθεί στη μαρτυρία ενός μόνο μάρτυρα (*testis unus testis nullus*).¹²⁰ Η επιβολή όρκου στον κατηγορούμενο απαγορευόταν.

Συνεπώς, η εκκλησιαστική δίκη φαίνεται ότι αδρομερώς υιοθετούσε ένα μικτό εξεταστικό και κατηγορητικό σύστημα.

(β) Αν κληρικός αιτιάτο για οποιονδήποτε λόγο τον επίσκοπό του, τότε μπορούσε να υποβάλει αναφορά στη Σύνοδο, η οποία και αποφάσιζε οριστικά και ανέκκλητα.¹²¹

(γ) Σε περίπτωση που η παράβαση του κληρικού ήταν τόσο σοβαρή ώστε να τιμωρείται με την ποινή της καθαίρεσης, τότε, διενεργούνταν τακτική ανάκριση είτε από τον οικείο επίσκοπο είτε από αξιωματούχο, μετά από σχετική επισκοπική εντολή. Στη συνέχεια ο φάκελος της υπόθεσης έπρεπε να αποσταλεί στη Σύνοδο, η οποία και θα εκδίκασε αφού προηγουμένως καλούσε σε ακρόαση τον κατηγορούμενο κληρικό.¹²²

(δ) Η συζήτηση ενώπιον των εκκλησιαστικών δικαστηρίων διεξαγόταν χωρίς δημοσιότητα, οι δε αποφάσεις τους λαμβάνονταν με απόλυτη πλειονοψηφία.¹²³ Ειδικά όμως στο επισκοπικό δικαστήριο, αποφασιστική ψήφο είχε μόνον ο μητροπολίτης, ενώ στην ψήφο των δύο πρεσβυτέρων αναγνωριζόταν απλώς συμβουλευτικός χαρακτήρας.

(ε) Η εκτέλεση της ποινής παύει (και) με την απονομή χάρης. Η δυνατότητα αυτή απορρέει από τη φύση και το σκοπό των εκκλησιαστικών ποινών που – σύμφωνα

¹²⁰ Αναλυτικότερα ως προς τη δικονομική αυτή αρχή βλ. το Κεφάλαιο Τρίτο τους παρόντος.

¹²¹ Άρθ. ΙΔ', εδάφιο β' του Ν. ΣΑ'/1852.

¹²² Άρθ. Θ', τελευταίο εδάφιο του Ν. Σ'/1852. Σύμφωνα με τη συνοδική εγκύκλιο 1233/1896 'οὐδείς ἀναπολόγητος δικαστέος τυγχάνει', **Γιαννόπουλος** 186.

¹²³ Αν ο κατηγορούμενος δεν εμφανιζόταν κατά τη δικάσιμη ημέρα, καίτοι είχε νόμιμα και νομότυπα προσκληθεί, η επιδοθείσα κλήση επισυναπτόταν στη δικογραφία: συνοδική εγκύκλιος 1233/1896, **Γιαννόπουλος** 186.

με την επίσημη εκκλησιαστική ρητορική - είναι πρωτίστως η μετάνοια του παραβάτη για τις πράξεις του και η βελτίωση της νοοτροπίας και της συμπεριφοράς του.¹²⁴ Αν ο σκοπός αυτός επιτευχθεί, τότε αίρεται η εκκλησιαστική ποινή με απόφαση παροχής χάριτος.¹²⁵

261. Οι αποφάσεις των επισκοπικών δικαστηρίων εφεσιβάλλονταν, εκτός από όσες επέβαλαν ποινές επίπληξης ή αργίας μέχρι επτά ημέρες, που θεωρούνταν ανέκκλητες.¹²⁶ Η προθεσμία για την άσκηση της έφεσης οριζόταν σε δέκα ημέρες και άρχιζε από την επομένη της κοινοποίησεως της απόφασης του επισκοπικού δικαστηρίου στον καταδικασθέντα κληρικό ή μοναχό.¹²⁷ Παράταση της προθεσμίας ήταν δυνατή, για λόγους αποστάσεων και με αναλογική εφαρμογή του άρθ. 195 της ισχύουσας τότε Πολιτικής Δικονομίας.

Το εφετήριο έγγραφο κατετίθετο στον πρόεδρο του επισκοπικού δικαστηρίου, ο οποίος μέσα σε είκοσι τέσσερις ώρες όφειλε να αποστείλει το σχετικό δικόγραφο, την εφεσιβαλλόμενη απόφαση και τον πλήρη φάκελο της ανακρίσεως στη Σύνοδο, προκειμένου αυτή να δικάσει την έφεση ως δευτεροβάθμιο δικαιοδοτικό όργανο.

Η άσκηση της εφέσεως είχε ανασταλτική ενέργεια ως προς την εκτέλεση της επιβληθείσας ποινής, με εξαίρεση την καταδίκη σε αργία από κάθε ιεροπραξία, η οποία οριζόταν άμεσα εκτελεστή μέχρι την έκδοση της τελεσίδικης συνοδικής απόφασης.¹²⁸ Στην τελευταία αυτή περίπτωση, αν εκτελείτο εν τω μεταξύ η ποινή και, μέχρι το χρονικό της πέρασ δεν είχε ακόμη εκδοθεί η συνοδική απόφαση, ο αργός κληρικός επέστρεφε αυτοδικαίως στα καθήκοντά του.

Αν η συνοδική απόφαση επικύρωνε την πρωτόδικη, το χρονικό διάστημα εκτίσεως της αργίας, που άρχιζε από την ημερομηνία επίδοσης της απόφασης του επισκοπικού δικαστηρίου, αφαιρούνταν από αυτό που τελεσίδικα έκρινε η συνοδική απόφαση.

Η Σύνοδος έκρινε την υπόθεση εξ αρχής, βάσει της κανονικής και γενικότερα της όλης εκκλησιαστικής νομοθεσίας, εκδίδοντας τελεσίδικη αιτιολογημένη απόφαση, 'επικυρούσα, τροπολογούσα ή ακυρούσα' εκείνην του επισκοπικού δικαστηρίου.¹²⁹

262. Οι τελεσίδικες αποφάσεις - όσες δηλαδή δεν ήταν, για διάφορους λόγους, προσβλητές με έφεση - ήταν εκτελεστές σε όλη την εδαφική περιφέρεια της

¹²⁴ Ειδικότερα βλ. Κεφάλαιο Τρίτο του παρόντος.

¹²⁵ Εκτενέστερα: **Παναγιωτάκος**, Το Ποινικόν Δίκαιον της Εκκλησίας (1962/2000) 873-885.

¹²⁶ Άρθ. Θ', εδάφ. γ' Ν. Σ'/1852.

¹²⁷ Προβλέφθηκε, πάντως, παράταση της δεκαήμερης αυτής προθεσμίας για λόγους που αφορούσαν στην τοπική απόσταση του εκκαλούντος από την έδρα της Ι. Συνόδου, με αναλογική εφαρμογή των διατάξεων του άρθ. 195 Πολιτικής Δικονομίας.

¹²⁸ Άρθ. Θ', εδάφ. δ' του Ν. Σ'/1852.

¹²⁹ **ΑΠ 44/1902**, Θέμις ΙΔ' (1903-1904) 23: συγκροτούμενη ως δικαστήριο η Σύνοδος δικάζει και τις εφέσεις κατά αποφάσεων των επισκοπικών δικαστηρίων, με δυνατότητα επιβολής μέχρι και της ποινής της καθαιρέσεως.

Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Ελλάδος, μετά από έγκριση της Πολιτείας (βλ. αναλυτικά πιο κάτω), εκτός και αν επρόκειτο για τις ποινές της αργίας και του σωματικού περιορισμού μέχρι 15 ημέρες, για την εκτέλεση των οποίων πολιτειακή έγκριση δεν χρειαζόταν.

Η εκτελεστότητά τους προϋπέθετε:¹³⁰

(α) Έγκριση του Υπουργού των Εκκλησιαστικών, εφόσον επέβαλαν ποινές:

(i) **αργίας ή σωματικού περιορισμού από 15 ημέρες μέχρι 2 μήνες,**

(ii) καταβολή χρηματικού ποσού διπλάσιου από αυτό που λήφθηκε παράνομα, για τη διενέργεια εκκλησιαστικής πράξης, ή προσωπικό αφορισμό κατά κληρικού ή μοναχού.

(β) Έγκριση του ίδιου του βασιλέα, **αν οι ποινές αργίας και σωματικού περιορισμού υπερέβαιναν τους 2 μήνες,** ή η επιβληθείσα ποινή ήταν αφορισμός κληρικού ή μοναχού.¹³¹ Όπως είναι προφανές, η διαδικασία αυτή αποτελούσε μία ακόμη αδρή έκφανση του πολιτειακρατούμενου εκκλησιαστικού οργανισμού της εποχής – εδώ, στον ευαίσθητο τομέα απονομής της δικαιοσύνης.

3. Προβλήματα απονομής της εκκλησιαστικής δικαιοσύνης

263. Ρυθμιστικά κενά της ανωτέρω νομοθεσίας ή πρακτικά προβλήματα που αναφύονταν κατά την απονομή της εκκλησιαστικής δικαιοσύνης, συμπληρώνονταν ή καταβαλλόταν προσπάθεια να απαντηθούν με εγκυκλίους της Συνόδου. Ειδικότερα, την ανάγκη προσαρμογής των προβλεπόμενων από τις κείμενες διατάξεις εκκλησιαστικών ποινών στις ιδιαιτερότητες της κάθε εκδικαζόμενης υπόθεσης υποδείκνυε η **εγκύκλιος 1233/1896,**¹³² *συστήνοντας στα επισκοπικά δικαστήρια να επιβάλλουν στους καταδικαζόμενους κυρώσεις 'ουχί μόνον νομίμους, αλλά και κατά λόγον των πράξεων αυτών'.*

Ο έλεγχος των αποφάσεων για τυχόν μη τήρηση της αρχής αυτής ανατίθεται στα δευτεροβάθμια δικαστήρια, μετά βεβαίως από άσκηση ένδικου μέσου.¹³³ Κατά την ίδια τελευταία εγκύκλιο 1007/1879, είναι άκυρες εκείνες οι αποφάσεις των επισκοπικών δικαστηρίων, εφόσον διαπιστώνεται η κακή συγκρότηση.

264. Από τη συνοδική **εγκύκλιο 10373/1869**¹³⁴ πληροφορούμαστε ότι δεν ήταν

¹³⁰ Κατά ρητή παραπομπή του άρθ. Θ' του Ν. Σ'/1852 στις διατάξεις του άρθ. ΙΔ' παρ. 1 και 2 του επόμενου Ν. ΣΑ'/1852.

¹³¹ Κρατική έγκριση δεν απαιτείτο εφόσον οι ποινές αργίας και σωματικού περιορισμού δεν υπερέβαιναν τις 15 ημέρες.

¹³² **Γιαννόπουλος,** Συλλογή των Εγκυκλίων της Ι. Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, από του 1833 μέχρι του 1901, 186. Εφαρμογή ad hoc της εγκυκλίου βλ. στις αποφάσεις της Ι. Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος (Αναθεωρητική Σύνοδος) 1586, 1603-1604/1904, Θέμις 17 (1906) 7-12, ιδίως 10-11.

¹³³ Συνοδική εγκύκλιος 1007/1879: **Γιαννόπουλος** 205.

¹³⁴ **Γιαννόπουλος** 194.

σπάνιο το φαινόμενο αποφάσεις των ίδιων δικαστηρίων όχι μόνον να μην είναι επαρκώς αιτιολογημένες κατά τα ανωτέρω οριζόμενα, ήτοι 'μετά της παραθέσεως και των κανόνων εφ' ων αύται στηρίζονται,... κατά λόγον του είδους και του βαθμού εκάστου δικαζομένου παραπτώματος',¹³⁵ αλλά και να *μαρτυρείται από το περιεχόμενό τους πρόδηλη άγνοια εκ μέρους των εκκλησιαστικών δικαστών περί των εφαρμοστέων εκκλησιαστικών κανόνων ή και αναφορά στον δικανικό συλλογισμό άσχετων τέτοιων (καίπερ ούτοι παρατιθέμενοι, ουδεμίαν προς τα δικαζόμενα ππαίσματα και παραπτώματα σχέσιν έχουσιν)*, που όμως οδηγούσαν – ενώ αυθαιρετούσαν εξώφθαλμα οι ίδιες οι εκκλησιαστικές αποφάσεις! - σε αναίτιολόγητη καταδίκη κληρικών.

Στις περιπτώσεις αυτές η Σύνοδος προειδοποιούσε ότι τέτοιες αποφάσεις 'θα επιστρέφονται του λοιπού ανενέργητοι, καθ' ό παράτυποι και μηδέν κύρος έχουσαι'.

265. Παρατηρήθηκε περαιτέρω το φαινόμενο, *αποφάσεις εκκλησιαστικών δικαστηρίων να επιβάλλουν ποινές μη προβλεπόμενες καν από την εκκλησιαστική ή πολιτειακή νομοθεσία!* Ως προς το ζήτημα αυτό, αφενός μεν η Σύνοδος επιφυλάχθηκε ακόμη και σε λήψη πειθαρχικών μέτρων σε βάρος εκείνων των εκκλησιαστικών δικαστών που ήταν υπεύθυνοι για την έκδοση της συγκεκριμένης ελαττωματικής απόφασης, η δε Κυβέρνηση υπογράμμιζε το δικαίωμά της σύμφωνα με το οποίο, μετά από αίτημα της Συνόδου ή και αυτεπαγγέλτως, μπορούσε να μην εγκρίνει την απόφαση ή, αν εκ παραδρομής την είχε εγκρίνει, να μην προχωρήσει στην εκτέλεσή της.¹³⁶

266. Το ζήτημα της σύγκρουσης δικαιοδοσίας μεταξύ περισσότερων επισκοπικών δικαστηρίων κρίθηκε ορθό να επιλύεται, κατ' επίδραση των σχετικών διατάξεων της Ποινικής Δικονομίας (1834) του Μάουρερ, υπέρ εκείνου στην εδαφική περιφέρεια του οποίου τελέσθηκε το παράπτωμα.¹³⁷ Αυτό που πρέπει εδώ να υπογραμμιστεί για τη συναγωγή σημαντικών συμπερασμάτων, είναι ότι *θεμελιώδεις ρυθμίσεις της ισχύουσας τότε Ποινικής Δικονομίας, όπως ενδεικτικά η αμέσως προμνησθείσα, υιοθετήθηκαν όχι μόνον από τους νόμους Σ' και ΣΑ'/1852 αλλά και τους επόμενους καταστατικούς χάρτες, οδηγώντας σε ένα αμφιλεγόμενο υβριδικό αποτέλεσμα.*

267. Οι ρυθμίσεις των ίδιων νόμων δεν προέβλεπαν τη δυνατότητα εκδόσεως βουλευμάτων και, συνεπώς, *δεν υπήρχε διάκριση μεταξύ βουλευμάτων και δικαστικών αποφάσεων*, όπως αυτή συναντάται στην κοινή ποινική δικονομία. Ο *κανόνας non bis in idem* ήταν πολύ αμφίβολο αν εφαρμοζόταν στο εκκλησιαστικό

¹³⁵ Όπως όριζε το άρθ. ΙΔ' εδάφιο ε' του Ν. ΣΑ'/1852.

¹³⁶ Συνοδική εγκύκλιος 1007/1879, **Γιαννόπουλος** 204.

¹³⁷ Συνοδική εγκύκλιος 5169/1887: **Γιαννόπουλος**, Συλλογή των Εγκυκλίων της Ι. Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, από του 1833 μέχρι του 1901, 206-207. Για παράδειγμα, ιεροπραξίες που τελέστηκαν από κληρικό χωρίς άδεια και σε ξένη εκκλησιαστική περιφέρεια, υπάγονται στην αρμοδιότητα του επισκοπικού δικαστηρίου της τελευταίας.

δίκαιο – εκτενώς περί αυτού βλ. Κεφάλαιο Τρίτο - ενώ όσοι τελούσαν υπό κατηγορία δεν γίνονταν δεκτοί ως κατηγοροί ή ως μάρτυρες.¹³⁸

4. Η ψήφος των εκκλησιαστικών δικαστών

268. Ζήτημα που απασχόλησε την εκκλησιαστική ηγεσία αλλά και το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών, αποτέλεσε ο χαρακτήρας και η εντεύθεν βαρύτητα της ψήφου του προέδρου, ειδικά σε σχέση με εκείνη των μελών του εκκλησιαστικού δικαστηρίου. Αφορμή παρείχε το εξής ιδιαίτερα ενδιαφέρον περιστατικό:¹³⁹

Σε απόφαση επισκοπικού δικαστηρίου 5μελούς συνθέσεως, ο επίσκοπος πρόεδρος ψήφισε μόνος αυτός υπέρ της ενοχής του κατηγορουμένου κληρικού, ερχόμενος σε ευθεία αντίθεση με τα 4 μέλη του δικαστηρίου κληρικούς, οι οποίοι 'συμφωνήσαντες και ομοψηφήσαντες εκ προθέσεως' τάχθηκαν υπέρ της αθώωσης του συναδέλφου τους. Όταν η απόφαση στάλθηκε στη Σύνοδο, η τελευταία εκδηλώνοντας με διάχυτο τρόπο την ανησυχία της, παρατήρησε ότι η 'άδικος και παράτολμος αυτών πράξις ... δύναται να εκληφθή ως παράδειγμα και ούτω παραλύση την εκκλησιαστικήν τάξιν και πειθαρχίαν, την εκ μέρους του κλήρου πάσης επισκοπής εις τον οικείον Επίσκοπον οφειλομένην'! *Η Σύνοδος, εν προκειμένω, εκφράζοντας μία καθιερωμένη από αιώνες πριν αμιγώς συντεχνιακή αντίληψη, προέταξε την υπεράσπιση της εκκλησιαστικής ιεραρχίας έναντι της ορθής απονομής της δικαιοσύνης κατά το κοινό περί δικαίου αίσθημα.*

Προκειμένου λοιπόν να προλάβει τυχόν ανεξέλεγκτες για την πυραμιδική πειθαρχία του εκκλησιαστικού οργανισμού, ανάλογες εξελίξεις (θέλουσα ίνα προλάβη του λοιπού παν ατόπημα, ενδεχόμενον να συμβή και εν άλλοις Επισκοπικοίς Δικαστηρίοις υπό των μελών αυτών), η Σύνοδος προσέφυγε στο Υπουργείο Εκκλησιαστικών ζητώντας λύση σύμφωνα με το εκκλησιαστικό δίκαιο και την 'ανέκαθεν εν τη Εκκλησία παραδεδεγμένην τάξιν και τον νόμον'.

269. Το υπουργείο γνωμοδότησε ότι εφαρμοστέοι εν προκειμένω τυγχάνουν οι εκκλησιαστικοί κανόνες 4ος της Συνόδου Αντιοχείας, 11ος και 20ός της Συνόδου Καρθαγένης,¹⁴⁰ σύμφωνα με τους οποίους 'κατά την ανέκαθεν εν τη Εκκλησία

¹³⁸ Για το ζήτημα αυτό βλ. τον ενδιαφέροντα διάλογο μεταξύ **Ι. Ευταξία** και **Δ. Τσιβανόπουλου** σε Θέμις 17 (1906) 1-12.

¹³⁹ **Εγκύκλιος 10947/1860** (Περί τοῦ μή εἶναι ἰσοψηφούς τῶ Ἐπισκόπῳ τοὺς ἀξιωματικούς τῶν Ἐπισκοπικῶν Δικαστηρίων, ἀλλ' ἔχοντας μόνον ψήφον συμβουλευτικὴν), **Γιαννόπουλος** 189-190.

¹⁴⁰ **Ράλλης / Ποτλής**, Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων, των τε αγίων και πανευφήμων Αποστόλων και των ιερών οικουμενικών συνόδων και τοπικών συνόδων και των κατά μέρος αγίων Πατέρων, Αθήναι 1852-1859 (ανατύπ.: Αθήναι 1992, τόμ. Γ', 132, 320, 362 αντίστοιχα: εκκλησιαστικός κανόνας 4ος Αντιοχείας: Εἴ τις ἐπίσκοπος ὑπὸ συνόδου καθαιρεθεῖς, ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου, τολμήσειέ τι πρᾶξαι τῆς λειτουργίας, εἴτε ὁ ἐπίσκοπος κατὰ τὴν προάγουσαν συνήθειαν, εἴτε ὁ πρεσβύτερος, εἴτε ὁ διάκονος, μηκέτι ἐξὸν εἶναι αὐτῷ, μηδὲ ἐν ἑτέρῳ συνόδῳ ἐλπίδα ἀποκαταστάσεως, μήτε ἀπολογίας χώραν ἔχειν, ἀλλὰ καὶ τοὺς κοινωνοῦντας αὐτῷ πάντας ἀποβάλλεσθαι τῆς Ἐκκλησίας, καὶ μάλιστα, εἰ μαθόντες τὴν ἀπόφασιν τὴν κατὰ τῶν προειρημένων ἐξενεχθεῖσαν τολμήσειαν αὐτοῖς κοινωνεῖν.

παραδεδεγμένην τάξιν ο αρμόδιος Επίσκοπος δικάζει τας εκκλησιαστικάς παραβάσεις και παρεκτροπάς των υπ' αυτών κληρικών'.

Συνεχίζοντας, το υπουργείο αποφάνθηκε με τρόπο αξιωματικό, ότι η διάταξη του άρθ. Θ' Ν. Σ'/1852, κατά την οποία απαιτείται να δικάζει ο Επίσκοπος μαζί με 4 αξιωματούχους κληρικούς, δεν καθιστά αυτούς και ισόψηφους με τον πρώτο, διότι τούτο 'ήθελεν αντιμάχεσθαι προδήλως πρὸς τοὺς Κανόνας', αλλά έχει την έννοια ότι στα εν λόγω μέλη αναγνωρίζεται ψήφος συμβουλευτική και όχι 'υποχρεωτική' (αποφασιστική) για τον επίσκοπο, 'οφείλοντα να εκφέρη την καταδικαστικήν είτε αθωωτικήν απόφασίν του', αρκεί αυτή να στηρίζεται σε ρητά κατονομαζόμενους εκκλησιαστικούς κανόνες.

Συνεπώς, κατά το Υπουργείο, οι αποφάσεις των επισκοπικών δικαστηρίων είναι 'ανάγκη νά συντάπτονται οὕτως, ὥστε τὸ διατακτικόν νά ἦναι σύμφωνον πρὸς τὴν παρά τοῦ ἀρμοδίου Ἐπισκόπου ἐξενεχθεῖσαν ψήφον, ἀδιαφόρως, ἂν τὰ ἄλλα μέλη, τούτέστιν οἱ τέσσαρες ἀξιωματικοὶ τῆς οἰκείας αὐτοῦ Ἐπισκοπῆς ἐγένοντο ἢ οὐ σύμφηφοι αὐτῶ'.

Ὡς πρὸς τὸ ἐξαιρετικὰ φλέγον ὅμως αὐτὸ ζήτημα, θα επανέλθουμε εκτενέστερα στο Κεφάλαιο Τρίτο της μελέτης μας.

5. Περιορισμός της επιτιμιακῆς εκκλησιαστικῆς πολιτικῆς

270. *Η σπουδή για τη διοργάνωση ενός σύγχρονου κράτους, δεν θα μπορούσε ασφαλώς να ανεχτεί το φαινόμενο της λειτουργίας μίας παράλληλης και διάχυτης στα λαϊκά στρώματα δικαστικῆς εξουσίας, ὅπως ἦταν αὐτή που ασκούσε κατὰ παραθεσμικὸ τρόπο ὁ κλήρος, εξαπολύοντας ανεξέλεγκτα διάφορα επιτίμια και 'μικροὺς' ἢ 'μεγάλους αφορισμούς'.*

Ἦταν βεβαίως γεγονός ἀδιαμφισβήτητο, ὅτι ἓνα ἰδιαίτερα σημαντικό μέρος των εσόδων των κληρικών εἶχε ως πηγή την παγιωμένη ἀπὸ αἰῶνες πρὶν συνήθεια των πιστῶν νὰ εξαγοράζουν επιτίμια διαφόρων μορφῶν - γεγονός που με τη σειρά του διαμόρφωσε μία διόλου ἀμελητέου μεγέθους παραοικονομία. Επιπλέον, ἡ επιτιμιακὴ πρακτικὴ τῆς εκκλησίας ἐπέτρεπε στην ἴδια νὰ παρεμβαίνει σε θέματα που ἀπασχολούσαν τὸ δημόσιο βίον των ελλήνων, ασκώντας ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἀκόμη και πολιτικὴ ἐπιρροή, με ἀμεσο ἢ ἔμμεσο τρόπο. Παρὰ ταῦτα, τὸ φαινόμενο

Εκκλησιαστικὸς κανὼνας 11ος Καρθαγένης: Ἀπὸ πάντων τῶν ἐπισκόπων ἐλέχθη· Ἐάν τις πρεσβύτερος ἐν τῇ διαγωγῇ αὐτοῦ καταγνωσθῆ, ὀφείλει ὁ τοιοῦτος τοῖς γεινιώσιν ἐπισκόποις προσαγγεῖλαι, ἵνα αὐτοὶ τοῦ πράγματος ἀκροάσωνται καὶ δι' αὐτῶν τῶ ἰδίῳ ἐπισκόπῳ καταλαγῆ. Τοῦτο δὲ ἐὰν μὴ ποιήσῃ, ἀλλ' ὅπερ ἀπίη, ὑπεροψία φυσιοῦμενος, ἐκ τῆς τοῦ ἰδίου ἐπισκόπου κοινωνίας ἑαυτὸν χωρίσῃ, καὶ παρὰ μίαν μετὰ τινων σχίσμα ποιῶν ἀγίασμα τῷ Θεῷ προσενέγκῃ, ὁ τοιοῦτος ἀνάθεμα λογισθῆτω καὶ τὸν ἴδιον τόπον ἀπολεσάτω, σκοπούμενου, μήποτε κατὰ τοῦ ἐπισκόπου μέμψιν ἔχοι δικαίαν. Εκκλησιαστικὸς κανὼνας 20ός Καρθαγένης: Ἐάν δὲ πρεσβύτεροι ἢ διάκονοι κατηγορηθῶσι, προσζεγυγμένον τοῦ νομίμου ἀριθμοῦ τῶν ἐκ τῆς πλησιαζούσης τοποθεσίας αἰρετικῶν ἐπισκόπων, οὓς οἱ κατηγορούμενοι αἰτήσονται, τούτέστιν ἐπ' ὀνόματι τοῦ πρεσβυτέρου ἐξ καὶ τοῦ διακόνου τριῶν, σὺν τούτοις αὐτὸς ὁ ἴδιος τῶν κατηγορουμένων ἐπίσκοπος τὰς αἰτίας αὐτῶν ἐξετάσει, τοῦ αὐτοῦ τῶν ἡμερῶν καὶ ὑπερθέσεων καὶ ἐξετάσεων καὶ προσώπων μεταξὺ τῶν κατηγορούντων καὶ κατηγορουμένων τύπου φυλαττομένου, τῶν δὲ λοιπῶν κληρικῶν τὰς αἰτίας καὶ μόνος ὁ ἐντόπιος ἐπίσκοπος διαγνῶ καὶ περατώσῃ.

της επιτιακής εκκλησιαστικής πολιτικής είχε προσλάβει τόσο έντονα καταχρηστική διάσταση, που αναγκάστηκε η ίδια η Σύνοδος να εκδώσει την **εγκύκλιο 3398-3399/14.7.1853 (περί εκδόσεως επιτιμίων)**,¹⁴¹ υπογραμμίζοντας τα ακόλουθα:

Ἐπειδὴ τινες ἐκ τῶν Σεβασμιωτάτων Ἐπισκόπων, ὡς ἐπισήμως πληροφορεῖται ἡ Σύνοδος, παραγνωρίσαντες τὴν ἀξίαν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἐπιτιμίου, ἀπέστησαν τοῦ σωτηριώδους πνευματικοῦ σκοποῦ, δι' ὃν ἡ Ἐκκλησία παρέλαβε καὶ μετέρχεται τοῦτο μετὰ φειδοῦς πρὸς ἔλεγχον μόνον τῆς ἀδικίας καὶ καταστολὴν τῆς τοῦ πλησίον βλάβης.

Ἐπειδὴ παραμελήσαντες τοῦ διδακτικοῦ αὐτῶν καθήκοντος, τοῦ μόνου μέσου πρὸς παῦσιν καὶ ἐξάλειψιν τῶν μικροκλοπῶν, καταφεύγουσιν ἀτόπως εἰς συχρὴν ἐκδοσιν τῶν ἐπιτιμίων, συγχωροῦντες μὲν τοῖς ἱερεῦσιν ν' ἀναγγέλλωσιν ἀφ' ἑαυτῶν τοιαῦτα πολλαχοῦ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐπιτίμια, ἐπιμένοντες δὲ καὶ αὐτοὶ νὰ δημοσιεύσωσι τοιαῦτα καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν ὅλως μικροτάτων καὶ ἀσημάντων πραγμάτων, ἀπ' ἐναντίας τῆς ἀπὸ 28 Σεπτεμβρίου 1834 καὶ ὑπ' ἀριθ. 930 Συνοδικῆς ἐγκυκλίου διαταγῆς, καὶ ἀπ' ἐναντίας τῶν Ἐκκλησιαστικῶν νόμων καὶ τῶν δικαίων παρατηρήσεων τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν.

Ἐπειδὴ, φρονοῦντες ἀποτελεσματικώτεραν τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ Νόμου διαφόρως πρὸς τὰ διάφορα ἤθη καὶ ἔθιμα ἐνεργουμένην, ἀπαιτοῦσι νὰ ἐκδίδωσιν ἀπολύτως τὰ ἐπιτίμια καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν εὐτελεστάτων μικροκλοπῶν.

Ἐπειδὴ προσέτι ἐκδίδουσι τοιαῦτα ἀδιαφόρως καὶ ἀδιακρίτως ὡς καὶ ἐπὶ ὑποθέσεων εἰσηγμένων εἰς τὰ δικαστήρια παρέχοντες οὕτω σύγχυσιν εἰς τὰς δικαιοδοσίας, καὶ σύγκρουσιν εἰς τὰ ἀποτελέσματα.

Διὰ ταῦτα πάντα, λαμβάνουσα ἡ Σύνοδος ἀφορμὴν ἀπὸ τὰ μέχρι τοῦδε ἀτόπως ὑπὸ τινων ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἐνεργούμενα καὶ θέλουσα νὰ παύσῃ καὶ ταύτην τὴν ἀνωμαλίαν, καὶ νὰ φέρῃ ἐφάπαξ γενικὴν παντοῦ καὶ ὁμοιόμορφον τὴν διόρθωσιν. Διατάσσει

Α' Ἐκαστος Ἐπίσκοπος εἶναι ὑπόχρεως νὰ ἐκπληροῖ ἀκριβῶς τὸ πρῶτιστον ποιμαντορικόν αὐτοῦ καθήκον, τὸ ὅποιον εἶναι τὸ νὰ διδάσκῃ πάντοτε τοὺς ὑπ' αὐτὸν τελοῦντας λαοὺς τὰ χριστιανικά αὐτῶν χρέη καὶ ἀποτρέπων αὐτοὺς ἀπὸ τῶν κλοπῶν καὶ ἀπὸ πάσης ἄλλης πρὸς τὸν πλησίον ζημίας ἢ βλάβης, νὰ συμβουλεύῃ μὲν αὐτοὺς εὐαγγελικῶς ... θέλει ἐπέλθει κατὰ μέγα μέρος ἱκανὴ ἢ θεραπεία τῶν κακῶν καὶ ἡ τῶν ἐν ἐπιτιμίοις κολασίμων πράξεων ἐξάλειψις.

Β' Ἐν περιπτώσει δὲ καθ' ἣν ζητεῖται ὁ Ἐπίσκοπος μετὰ τὴν ὡς ἄνω ἀκριβῆ ἐκπλήρωσιν τῶν νοθετικῶν καθηκόντων του νὰ ἐκδώσῃ ἐπιτίμια, ὀφείλει νὰ ἐκδίδῃ αὐτὰ διὰ τοῦ συνήθους ἐκκλησιαστικοῦ ὕφους μετὰ πολλῆς μὲν τῆς οἰκονομίας τῆς φειδοῦς καὶ τῆς κρίσεως, ἀνωλύτως δὲ καὶ ἀπολύτως κατὰ μόνων ἀδίκων καὶ ἐπιζημιῶν πράξεων καὶ πρὸς ἐξιχνίασιν τῆς ἀληθείας, πάντοτε δὲ μετὰ προηγηθεῖσαν συγκατάθεσιν τῆς ἀρμοδίας διοικητικῆς ἀρχῆς καὶ μηδέποτε παρεκκλίνων ἀπὸ τῶν διατάξεων τοῦ ἄρθρου Ι' τοῦ Σ' νόμου.

¹⁴¹ Γιαννόπουλος 255-257.

Γ' Ουδείς Ἐπίσκοπος δύναται νά ἐκδίδῃ τοῦ λοιποῦ ἐπιτίμια ἐπί εὐτελῶν, μικρῶν καί ἀσημάντων πραγμάτων, ἀλλ' ὀφείλει νά ἐκδίδῃ αὐτά ἐπί μόνων ἀντικειμένων οὐσιωδῶν, μηδέποτε σμικράν καί εὐτελεῖ παρῶν ἀξίαν καί ἐπί μόνων ἐκείνων τῶν περιστάσεων καθ' ἃς ἀπαιτεῖται ν' ἀνακαλυφθῇ ἡ ἀλήθεια εἰς μόνας ἀμφιβαλλομένας πολιτικές δικαστικές ὑποθέσεις, οὐδέποτε δέ καί εἰς δεδικασμένας.

Δ' Ουδείς Ἐπίσκοπος δύναται ν' ἀναφέρῃ ἐν τοῖς παρ' αὐτοῦ ἐκδιδομένοις ἐπιτίμοις πρόσωπον ἐπιτιμώμενον εἴτ' ἀμέσως εἴτε πλαγίως ἢ καί νά διαλάβῃ τινά ἀτομικῶς, ἀλλ' ὀφείλει ν' ἀναφέρῃ τήν ὑπόθεσιν ἀνωνύμως, ἀπολύτως καί ἀορίστως καί νά ἐγγίξῃ ἐν κρυπτῶ τῆς συνειδήσεως μόνῃς τῶν ἐνόχων πρὸς ἐξιχνίασιν τῆς ἀληθείας, κυρίως δέ ἡ Σύνοδος ἐφίστησι τήν προσοχήν τοῦ Ἐπισκόπου εἰς τήν μετὰ συνέσεως καί φρονίμου διακρίσεως αὐτοῦ ἔκδοσιν τῶν ἐπιτιμίων ἐπί τῶν αἰτήσεων τῶν πτωχῶν καί ἐνδεῶν χριστιανῶν τῶν ἐχόντων ἀνάγκην τῶν ἐπιτιμίων ἀναλόγως τῆς εὐτελοῦς αὐτῶν καταστάσεως.

Ε' Ουδείς Ἐπίσκοπος δύναται νά συγχωρήσῃ εἰς ἱερέα τό νά ἀφορίσῃ ὃ ἐστὶ τό ν' ἀπαγγείλῃ ἀφ' ἑαυτοῦ ἐπιτίμια καί ἀράς ἐν ὁποιαδήποτε περιστάσει εἴτ' ἐντός εἴτ' ἐκτός τῆς Ἐκκλησίας καθ' οἴουδητινος χριστιανοῦ, τόν δέ τοιοῦτον φωραθέντα θέλει δικάζει καί καταδικάζει κατὰ τόν νόμον ὡς παραβάτην τοῦ Νόμου.

ΣΤ' Ὅστις τῶν Ἐπισκόπων δέν φροντίζει ἐπιμελῶς νά φυλάτῃ τήν παροῦσαν συνοδικήν διάταξιν κατὰ γράμμα καί κατ' ἔννοιαν, θέλει δίδει πρὸς τήν Σύνοδον λόγον τῆς παραβάσεως ταύτης.

271. Ὡς φαινόμενο χαρακτηριστικό της εποχής μπορεί να θεωρηθεί ότι η έκδοση ανώνυμων αφορισμῶν υιοθετεῖται ἐν τινι μέτρῳ καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πολιτεία, σε περιπτώσεις που ἡ πρακτικὴ αὐτὴ ἐξυπηρετεῖ κρατικούς σκοπούς. Παράδειγμα, ἡ δίωξη κλεφτῶν δημόσιας περιουσίας: με τὴ συνοδικὴ ἐγκύκλιο 502/5.2.1863 *‘περὶ διαρπαγῆς διαφόρων ὄπλων τοῦ Δημοσίου’*, ἡ κλοπὴ *‘ἐθνικῆς περιουσίας θεωρεῖται ἱερά καὶ ἀπαραβίαστος, οἱ δὲ παραβάτες στεροῦνται τῆς θείας χάριτος καὶ καθίστανται ὑπόδικοι τῆς αἰωνίου κολάσεως’*.¹⁴²

Ὡστόσο, ἡ τακτικὴ αὐτὴ ἀρχίζει νὰ στηλιτεύεται ἀπὸ τὴν ἐκκλησία καὶ φαίνεται σταδιακὰ νὰ υποχωρεῖ με τὴ συνοδικὴ ἐγκύκλιο 79/3.5.1874 *‘περὶ ἐκδόσεως ἀνωνύμων ἐπιτιμίων’*, που διακηρύσσει με ἀποφασιστικὸ τρόπο ὅτι ἡ ἴδια ἡ Σύνοδος *‘τηροῦσα τὰς τοῦ νόμου διατάξεις, οὐδέποτε ἐπ’ οὐδενὶ λόγῳ συγκατατεθήσεται εἰς ἔκδοσιν συνοδικοῦ ἐπιτιμίου’*.¹⁴³

Γ. Μελέτη υποθέσεων

272. Ὅπως ἤδη σημειώθηκε,¹⁴⁴ σε πλειάδα περιπτώσεων ἡ ποινὴ τοῦ αφορισμοῦ

¹⁴² Γιαννόπουλος, Συλλογὴ τῶν Ἐγκυκλίων τῆς Ι. Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι τοῦ 1901, 385.

¹⁴³ Γιαννόπουλος 261.

¹⁴⁴ Βλ. σε προηγούμενες σελίδες περιπτώσεις αφορισμῶν τῶν λογίων Μεθόδιου Ἀνθρακίτη καὶ

κατέστη μέσο λογοκρισίας, ως μια προσπάθεια της εκκλησιαστικής ηγεσίας να αποτρέψει διανοούμενους από την άσκηση κριτικής των απόψεων και των έργων της.

Με την μάλλον ανέξοδη αυτή μέθοδο, λογοτέχνες, επιστήμονες ή πολιτικοί στιγματίστηκαν και διασύρθηκαν με αφοριστικά κείμενα σκληρού περιεχομένου, που όχι απλώς επέκριναν με ρητορική μίσους τις απόψεις τους, εκφοβίζοντας γενικότερα τους πιθανούς αναγνώστες, αλλ' αιφνιδιάζουν ακόμη και σήμερα με το βαθύτατα προσβλητικό περιεχόμενό τους, μην ορρωδώντας προ της χρήσεως και χυδαίων ύβρεων, που δύσκολα κανείς θα άκουγε ακόμη και από χείλη απαίδευτων.

Το στοιχείο όμως αυτό πρέπει βεβαίως να προβληματίσει συνεκτιμώμενο με τις διακηρύξεις της επίσημης εκκλησιαστικής ρητορικής, σύμφωνα με τις οποίες οι εκκλησιαστικές ποινές δεν έχουν 'τιμωρητικό' αλλά δήθεν 'θεραπευτικό' χαρακτήρα...

1. Ανδρέας Λασκαράτος (1811-1901)¹⁴⁵

273. Ο κεφαλλονίτης σατιρικός λογοτέχνης Ανδρέας Λασκαράτος ειρωνεύτηκε και καυτηρίασε τα θρησκευτικά, μεταξύ άλλων, πράγματα της εποχής του, εστιάζοντας στις ευρύτατα διαδεδομένες λαϊκές προλήψεις, θρησκόληπτες δοξασίες και πομπώδεις εκκλησιαστικές τελετές, κυρίως δε την βαθειά αμάθεια, την αυθαιρεσία και τις πέρα από κάθε έλεγχο καταχρήσεις του κλήρου.

Στις 3 Μαρτίου του 1856 ο μητροπολίτης Κεφαλληνίας Σπυρίδων Κοντομίχαλος (ή Κοντομιχάλης) αφόρισε¹⁴⁶ ως βλάσφημο το βιβλίο του Λασκαράτου *Τα μυστήρια*

Χριστόδουλου Παμπλέκη.

¹⁴⁵ Από τα 'Απαντα Ανδρέα Λασκαράτου', τόμοι 5, εκδ: Λυχνίες, Αθήνα 1970, βλ. ιδίως 'Η δίκη μου με τη Σύνοδο', τόμ. 4, 198 επ., με έγγραφες πηγές που παρέχουν μία ολοκληρωμένη εικόνα του όλου ζητήματος. Πρβλ.: **Αμ. Αλιβιζάτος**, 'Η θρησκευτικότητα του Λασκαράτου', Νέα Εστία 33 (1943) 516-521· **Γ. Αλισανδράτος** (επιμ.), Ανδρέας Λασκαράτος. Ιδού ο Άνθρωπος, Αθήνα 1970 (ανατ. 1993)· **Ι. Ζερβός**, Ανδρέας Λασκαράτος, Αθήνα 1970· **Ν. Τζουγανάτος**, Ανδρέας Λασκαράτος, Μελετήματα ιστορίας και λαογραφίας της Κεφαλονιάς, τόμ. Β', Αθήνα 1996, 541 επ.· **Γ. Μεταλληνός**, «Ο αφορισμός ενός 'αφορισμένου'. Ο αφορισμός του Ανδρέα Λασκαράτου στο φως των θρησκευτικών του πεποιθήσεων», Κοινωνία, Δελτίο της Πανελληνίου Ενώσεως Θεολόγων 2001, 359-375· **Ι. Μεσολωράς**, 'Ο εν απουσία των εκκλησιαστικών αρχείων μέχρι τώρα λόγος περί του αφορισμού του Α. Λασκαράτου', Πρακτικά ΙΑ' Διεθνούς Πανιόνιου Συνεδρίου, Αργοστόλι 2019, τόμ. 4, 266-304. Δευτερευούσης σημασίας αρχειακές πηγές, που δεν εισφέρουν ουσιαστικά νέες μαρτυρίες, βλ. σε **Ι. Κονιδάρης**, Ανδρέας Λασκαράτος. Η δίκη του για εξύβριση της θρησκείας και η άρση του αφορισμού του (με βάση ανέκδοτα έγγραφα), Αθήνα 2011.

¹⁴⁶ Το κείμενο του αφορισμού δημοσιεύει ο **Γ. Μεταλληνός** («Ο αφορισμός ενός 'αφορισμένου'», 362): **Α'.** Άναθέματι καί αφορισμῶ ὑποβάλλει τήν πρό ὀλίγων ἡμερῶν, ὑπό τοῦ Ἀνδρέου Τ. Λασκαράτου διά τοῦ τύπου ἐκδοθεῖσαν βίβλον, ἐπιγραφομένην *Τά Μυστήρια τῆς Κεφαλληνίας, ὡς πλήρη ὑπάρχουσιν ὕβρεων καί συκοφαντιῶν, κατά τῆς Ὁρθοδόξου ἡμῶν Ἀνατολικῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας.* **Β'.** Πατρικῶς ἅμα καί συμβουλευτικῶς παραινεῖ ἕκαστον τῶν Ὁρθοδόξων, ἄνδρα ἢ γυναῖκα, τόν τυχόντα ἔχειν παρ' ἑαυτῶ τήν ῥηθεῖσαν βίβλον, μή αὐτήν ἀναγινώσκειν, ἀλλά τῷ πυρί παραδοῦναι τόν δέ παρακούσοντα τῇ Ἐκκλησιαστικῇ ταύτῃ παραινέσει, Ἀρχιερατικῶ ἐπιτιμίῳ ὑποβάλλει, μέχρις οὔ ὑπακούσῃ ταῖς παραινέσεσι τῆς Ἐκκλησίας. **Γ'.** Τόν δέ Ἀνδρέα Τ. Λασκαράτον, τόν διά τῆς βίβλου αὐτοῦ τῇ Ἐκκλησίᾳ καί τῷ

της Κεφαλλονιάς. Σκέψες απάνου στην οικογένεια, στη θρησκεία και στην πολιτική εις την Κεφαλονιά¹⁴⁷ και αναθεμάτισε τον συγγραφέα, παρακινώντας τον 'να κάψει όλα τ' αντίτυπα του βιβλίου, για να πετύχη τη συγχώρεση'.¹⁴⁸

Η άρνηση του Λασκαράτου να συμμορφωθεί οδηγεί σε επιθέσεις εναντίον του κληρικών και λαϊκών του νησιού. Για λόγους προσωπικής του ασφάλειας, ο Λασκαράτος καταφεύγει στη Ζάκυνθο, όπου όμως συναντά ανάλογες αντιδράσεις καθώς και επιβολή νέου αφορισμού από τον τοπικό μητροπολίτη.¹⁴⁹ Το γεγονός τον ωθεί να ξενιτευτεί στην Αγγλία για δύο χρόνια.

274. Το 1868 ο Λασκαράτος δημοσιεύει την *Απόκριση στον αφορισμό του 1856* σατιρίζοντας τώρα τους 'αφορεστάδες', με αποτέλεσμα η Σύνοδος να τον καταγγείλει στο Υπουργείο 'Εκκλησιαστικών, επικαλούμενη το άρθρ. Θ' παρ. β' του Ν. ΣΑ'/1852.¹⁵⁰ Παραπέμπεται σε δίκη ενώπιον του ορκωτού κακουργιοδικείου Αργοστολίου με την κατηγορία της εξύβρισης της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, κατά παράβαση του άρθρ. 18 του προδιαληφθέντος Νόμου 'περί εξυβρίσεων εν γένει και περί τύπου' (βλ. προηγούμενες σελίδες), όπως αντικατέστησε τα άρθρα 196 και 152 του ισχύοντος Ποινικού Νόμου (1834).¹⁵¹

αὐτῆς Ὁρθοδόξῳ πληρώματι, τεκμήρια δώσαντα ἀποπλανήσεως, ἐκ τῆς εὐθείας ὁδοῦ τῆς Ὁρθοδόξου ἡμῶν πίστεως, ἡ Ἐκκλησία, ὡς φιλόστοργος μήτηρ, ἡ ἀδιαλείπτως εὐχομένη ὑπὲρ ἐπιστροφῆς τῶν πεπλανημένων, παραινεῖ αὐτόν ἵνα εἰς συναίσθησιν ἔλθῃ τῆς αὐτοῦ ἀποπλανήσεως, καὶ δώσῃ εἰς τό πῦρ τὰ ἀντίτυπα πάντα τῆς παρ' αὐτοῦ ἐκδοθείσης βίβλου, ἐτοιμῇ ὑπάρχουσα μέ μητρικὰς ἀγκάλας, νά παραδεχθῆ αὐτόν καὶ κατατάξῃ τῇ λογικῇ ποιίμνῃ τοῦ Κυρίου, καὶ διὰ τοῦ Ἱεροῦ Μυστηρίου τῆς μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως, χάριση αὐτῷ τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ, καὶ ἀξιῶση τῆς μεταλήψεως τῶν θείων μυστηρίων καὶ λοιπῶν ἁγιασίων αὐτῆς. Ἐάν ὁμως παρακούσῃ ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς ταῦταις παραινέσεις, καὶ μὴ εἰς τό πῦρ δώσῃ τὰ παρ' αὐτῷ σωζόμενα ἀντίτυπα τῆς παρ' αὐτοῦ ἐκδοθείσης βίβλου, ἔχομεν αὐτόν ἀφορισμένον παρά Πατρός, Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος παρά τῆς Μιᾶς Ἁγίας Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας παρά τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτώ Θεοφόρων Πατέρων. Ἔστω τρέμων καὶ σταίνων ἐπὶ τῆς γῆς ὡς ὁ Κάϊν, κληρονομησάτω τὴν λέπραν τοῦ Γιεζῆ, καὶ τὴν ἀγχόνην τοῦ Ἰούδα. Ταῦτα μὲν, ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ χάρις καὶ τό ἄπειρον ἔλεος καὶ ἡ εὐχή καὶ εὐλογία τῆς ἡμῶν ταπεινότητος εἶη μετὰ πάντων ἡμῶν.

¹⁴⁷ Ἄπαντα Ανδρέα Λασκαράτου, τόμ. 2, ὁ.π., 289 επ.

¹⁴⁸ Ο **Κονιδάρης** (Ανδρέας Λασκαράτος, ὁ.π., 19) υποστηρίζει ότι επιβλήθηκε ταυτόχρονα διπλός αφορισμός (βιβλίου και συγγραφέα). Κάτι τέτοιο, ωστόσο, δεν προκύπτει από το κείμενο του αφορισμού, που βλ. αμέσως πιο πάνω. Ορθότερα ο **Μεταλληνός** («Ο αφορισμός ενός 'αφορισμένου'», 359 επ.) δέχεται ότι κατ' αρχάς αφορίστηκε μόνον το βιβλίο, ο δε Λασκαράτος προειδοποιήθηκε ότι θα αφοριζόταν και ο ίδιος εφόσον δεν απέσυρε τα αντίτυπα. Σύμφωνα με τον πρώτο (σ. 23-24), ο Κοντομίχαλος έμεινε γνωστός στην εκκλησιαστική ιστορία του τόπου του κυρίως για την πληθώρα επιτιμιακών (μικρών) αφορισμών που απέλυσε, 'ενδεχομένως για να διευκολύνει τη σύλληψη των αφοριζομένων από τους Άγγλους, ενδεχομένως ενόψει και των όχι ασήμαντων προσόδων από αυτούς τους αφορισμούς', πρβλ. **Ι. Κονιδάρης**, 'Οι αφορισμοί του μητροπολίτη Κεφαλληνίας Σπυριδώνα Κοντομίχαλου (1842-1873). Διάγραμμα σπουδής', Ζητήματα βυζαντινού και εκκλησιαστικού δικαίου, τόμ. Ι, Αθήνα 1990, 179 επ.

¹⁴⁹ Ἄπαντα Ανδρέα Λασκαράτου, τόμ. 4, σ. 161 επ.

¹⁵⁰ Βλ. πιο πάνω. Τις σχετικές έγγραφες πηγές βλ. σε **Αν. Λασκαράτος**, 'Η δίκη μου με τη Σύνοδο', Ἄπαντα, ὁ.π., τόμ. 4, 198 επ.

¹⁵¹ Κατά τις διατάξεις του άρθρ. 18 του εν λόγω νόμου περί εξυβρίσεων: 'Ὅστις διὰ δημοσίου

Δικάζεται στις 13.11.1869 και αθρώνεται από τους ενόρκους με ψήφους 8 έναντι 4.¹⁵²

275. Το 1900, έναν περίπου χρόνο πριν το θάνατο του συγγραφέα, ο αφορισμός του αίρεται αρχικά από τον αρχιεπίσκοπο Κεφαλληνίας Γεράσιμο Δόριζα, ακολούθως δε και από τη Σύνοδο – παρά το γεγονός ότι ο Λασκαράτος αρνήθηκε κατηγορηματικά να υποχωρήσει και να υποβάλλει τον προβλεπόμενο από το βυζαντινό εκκλησιαστικό δίκαιο ‘λίβελλο πίστεως’.¹⁵³

2. Εμμανουήλ Ροΐδης (1836-1904)¹⁵⁴

276. Στους σημαντικότερους Έλληνες λογοτέχνες και δοκιμιογράφους του 19ου αι. ανήκει ο συριανός Εμμ. Ροΐδης, ο οποίος με το μυθιστόρημα-παρωδία *Πάπισσα Ιωάννα* (1866) - που φέρει τον υπότιτλο *Μεσαιωνική μελέτη*¹⁵⁵ και θεωρείται το γνωστότερο έργο του - σατίρισε την ανηθικότητα, διαφθορά και υποκρισία του μεσαιωνικού ρωμαιοκαθολικού κλήρου. Ωστόσο, επειδή τα βέλη του βιβλίου

ὀμιλίας, διδασκαλίας, συγγράμματος ἢ συμβολικῆς παραστάσεως, ἐκφράζεται εἰς πρόσκομμα ἄλλων μέ τῶρον προσβάλλοντα τό ὀφειλόμενον σέβας πρὸς τόν Δημιουργόν τοῦ παντός· ὅστις ἐκφράζει τοιαύτας ἀρχάς, δόξας ἢ φρονήματα, τά ὅποια ἀντιβαίνουν ἐν γένει εἰς τάς βάσεις τῆς θρησκείας καί ἠθικῆς, ἢ ἄλλως εἶναι ἐπιβλαβῆ εἰς τήν θρησκείαν, ἢ εἰς τά ἦθη, ὅστις προσπαθῆ νά δικαιολογήσῃ πράξεις χαρακτηριζόμενας ὡς πλημμελήματα ἢ κακουργήματα παρά τοῦ νόμου, καταδικάζεται εἰς φυλάκισιν τό πολύ τριῶν μηνῶν, καί ἐν ὑποτροπῇ, τιμωρεῖται μέ φυλάκισιν τό πολύ ἕξ μηνῶν.

¹⁵² **Λασκαράτος**, ‘Η δίκη μου με τη Σύνοδο’, 199 επ.

¹⁵³ Όπως σημειώνει ο ίδιος, απέρριψε τη σχετική πρόταση του Δόριζα ‘λέγοντας πῶς, ἀφ’ ὅτου ἡ Ἐκκλησία μας μ’ εἶχε ἀπομακρύνει ἀπό τόν ἑαυτό της, ἤμουν σέ καλή κατάσταση καί μέ τή συνειδησή μου καί μέ τή γνώμη τῶν ἀνθρώπων κι’ ἐτσι εὐχαριστημένος δέν θά ἐπιθυμοῦσα τίποτε περισσότερο ... τοῦ ἔλεγα πῶς μ’ εὐχαρίστηση θά ξαναρχόμουν στούς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας μας, ἂν κι αὐτή ἤθελε ξαναγίνει χριστιανική’, Ἀπαντα Ανδρέα Λασκαράτου, τόμ. 4, 132-133. Πρβλ. **Μεταλληνός**, «Ο αφορισμός ενός ‘αφορισμένου’», 363 επ. Πρέπει όμως εδώ να σημειωθεί, ότι παλαιότερα και ο ίδιος ο Λασκαράτος είχε προσφύγει στη συνδρομή του μέτρου, ζητώντας από τις δικαστικές αρχές να διαταχθεί ‘αφορεσμός’ κατ’ αγνώστου, λόγω επανειλημμένων κλοπών του σπιτιού του, βλ. και **Α. Δέμπονος**, ‘Ο αφορισμός και η ηθική ασυνέπεια του Ανδρέα Λασκαράτου’, Παρνασσός 1985, 421-433.

¹⁵⁴ Από την πλούσια σχετική βιβλιογραφία, βλ. ιδίως: **Αθηνά Γεωργαντά**, Εμμανουήλ Ροΐδης. Η πορεία προς την Πάπισσα Ιωάννα, Αθήνα 1993· **Ν. Μαυρέλος**, Το ψηλαφητό παλίμψηστο της ροϊδικής γραφής. Ζητήματα λογοτεχνικής και πολιτισμικής θεωρίας, Αθήνα 2008.

¹⁵⁵ Η πρώτη έκδοση του 1866 είχε τον τίτλο: ‘Εμμανουήλ Ροΐδης, Η Πάπισσα Ιωάννα, μεσαιωνική μελέτη’, εν Αθήναις, τύποις Ι. Κασσανδρέως και Σίας. Βλ. ακόμη **Άλκης Αγγέλου** (φιλολογική επιμέλεια), Εμμανουήλ Ροΐδης, Ἀπαντα, τόμ. Α΄, Ερμής, Αθήνα 1978. Ήδη βλ. ‘Η Πάπισσα Ιωάννα και ο αφορισμός της’, εισαγωγή: **Γιάννης Παπαθεοδώρου**, Μεταίχιμο, Αθήνα 2005. Το ιδιότυπο αυτό μυθιστόρημα περιλαμβάνει το αφηγηματικό μέρος (σχολιασμένο με υποσημειώσεις και πηγές από έρευνα που υποστηρίζει ότι πραγματοποιήσε στη Δ. Ευρώπη ο συγγραφέας) και τρεις ακόμη ενότητες: (α) τον πρόλογο που ενημερώνει για την έρευνα σχετικά με τις πηγές και την προϊστορία του έργου, (β) την εισαγωγή σχετικά με την προϊστορία για την πάπισσα Ιωάννα, (γ) και μία ενότητα στο τέλος του έργου με ιστορικά σχόλια. Διευκρινίζεται ότι ο μύθος της ‘Πάπισσας Ιωάννας’ ήταν είχε απασχολήσει και στο παρελθόν ιστορικούς και λογοτέχνες. Ως κείμενο που χρησιμοποίησε κυρίως ο Ροΐδης θεωρείται η μεσαιωνική μελέτη του **Fr. Spanheim**, De Para Foemina Inter Leonem IV Et Benedictum III Disquisitio Historica, 1631, ανατύπ: Kessinger Publishing, LLC 2010.

εκτοξεύονταν στην πραγματικότητα κατά των θρησκόληπτων πρακτικών και αντιλήψεων, καθώς και της εκτεταμένης διαφθοράς που ανθούσε στους κόλπους της ορθόδοξης εκκλησίας, προκάλεσε τις έντονες αντιδράσεις ιεραρχών της τελευταίας.

277. Η Ι. Σύνοδος, πιο συγκεκριμένα, με την εγκύκλιό της 5688/4.4.1866, 'περί αποκηρύξεως βλασφήμου και κακοήθους βιβλίου', προχώρησε σε 'αποκήρυξη' και 'αναθεματισμό' της Πάπισσας Ιωάννας, ως βιβλίου που 'γέμει δυστυχώς πάσης ασεβείας, κακοδοξίας και αισχροτήτος', απευθύνοντας σχετική καταγγελία στο υπουργείο και ζητώντας να εφαρμοστεί η σχετική (ποινική) νομοθεσία.¹⁵⁶

Πρέπει ωστόσο να διευκρινισθεί, ότι από το κείμενο της ανωτέρω εγκυκλίου δεν προκύπτει προσωπικός αφορισμός του ίδιου του Ροΐδη, αλλά μόνον έντονη αποδοκιμασία του επίμαχου βιβλίου.¹⁵⁷

278. Στην αποκήρυξη του έργου ο Ροΐδης απάντησε με δύο κείμενα: το *Ἡ Πάπισσα Ἰωάννα καί ἡ ἠθική. Ἐπιστολές ἑνός Ἀγρινιώτου* (εφημ. Αυγή, Μάιος 1866) και το *Ὀλίγα λέξεις εἰς ἀπάντησιν τῆς ὑπ' ἄρ. 5688 Ἐγκυκλίου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου κατὰ τῆς Παπίσσης Ἰωάννας*.¹⁵⁸ Σε αμφότερα, ο συγγραφέας υπερασπίζεται τη συγγραφική του ελευθερία στη σάτιρα, σύμφωνα με τα πρότυπα της ευρωπαϊκῆς λογοτεχνίας, υποστηρίζοντας ότι η ελευθεροστομία αποτελεί συστατικό στοιχείο των κειμένων αυτού του είδους. Ειρωνευόμενος μάλιστα τη Σύνοδο, παρατηρούσε

¹⁵⁶ Σύμφωνα με το αιτιολογικό της εγκυκλίου: ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ ὑπὸ πνεύματος ἀντιχριστιανικοῦ φερόμενος, καί ζηλώσας τὴν δόξαν τῶν κατὰ καιροὺς πολεμίων τῆς Ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως, οὐ μόνον δόγματα καί μυστήρια, καί ἱεράς τελετᾶς, καί ἡθῆ καί ἔθιμα καί παραδόσεις αὐτῆς χλευάζει ἀσεβῶς, διακωμωδῶν, σκόπτων καί κατειρωνευόμενος διὰ τῆς συνεχοῦς παραβολῆς τῶν ἱερωτάτων πρὸς τὰ βέβηλα, ἀλλὰ καί τὰ χρηστά ἡθῆ προσβάλλει, ποιούμενος περιγραφᾶς καί διηγήσεις ἀσεμνοτάτας. Ὅθεν ἡ Σύνοδος ... ὀφείλουσα κατὰ τὰ ἐμπιστευθέντα αὐτῇ ἱερά καθήκοντα νὰ ἐπαγρυπνῆ μὲν εἰς τὴν ἀκριβῆ τήρησιν τῶν παρὰ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας πρεσβευομένων, ν' ἀποκρούῃ δέ καί ἀποδοκιμάζῃ πᾶν πολέμιον καί ἀντικείμενον αὐτοῖς ... ἀπεκήρυξε τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος μυθιστόρημα, καί παρέδωκεν αὐτῷ τῷ ἀναθέματι, ὡς ἀντιχριστιανικόν καί κακὸν ἔθος, καί κατήγγειλεν αὐτὸ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, ὅπως ἐνεργηθῶσι κατ' αὐτοῦ καί τοῦ συγγραφέως τὰ παρὰ τοῦ νόμου ὀριζόμενα... ὅπως οὐ μόνον ἀπέχῃ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ τοιοῦτου εἰς τε τὴν ψυχὴν καί τὸ σῶμα ἐπιβλαβοῦς βιβλίου, ἀλλὰ ἀποστρέφονται αὐτὸ ὡς ἔκφυλον ἀποκύημα καί μiasματικόν νόσημα, οὐ μὴν ἀλλὰ καί τῷ πυρὶ παραδίδωσιν ὅπου ἂν αὐτὸ εὐρίσκωσιν, ἵνα μήποτε αὐτοὶ εἰς πειρασμὸν ἐμπέσωσι καί ἔνοχοι τοῦ αἰωνίου πυρός γένωνται, βλ. **Γιαννόπουλος**, Συλλογὴ τῶν Εγκυκλίων τῆς Ι. Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι τοῦ 1901, (1901) 446-447. Πρβλ. **Στράγκας**, Ἐκκλησίας Ἑλλάδος Ἱστορία ἐκ πηγῶν ἀψευδῶν (1817-1967), τόμ. Α' (1969) 341-342.

¹⁵⁷ Ὅπως σημείωνε γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ ὁ βιογράφος καὶ ἀνεψιὸς τοῦ Ροΐδη **Ἀνδρέας Ἀνδρεάδης** (Ἐμμ. Ροΐδης, βιογραφικὸν σημείωμα, ἐν Αθήναις 1911, σ. ε'-ο'): Ὁ Ροΐδης, ἐξ ὄσων γνωρίζω, οὐδέποτε ἀφωρίσθη· διὰ τοῦτο ἐξηκολούθησε τελῶν τὰ θρησκευτικὰ του καθήκοντα, ὡσὰκις δὲ διωρίζετο εἰς δημοσίαν ὑπηρεσίαν ἐφρόντιζε νὰ ὀμνύῃ τὸν νενομισμένον ὄρκον πρὸ τοῦ ἱερέως τῆς ἐνορίας του. Διὰ τοῦτο δ' ἐπίσης δὲν ἐδέησε, ὅπως ἀνέγραψαν τινὲς ἐφημερίδες, ν' ἀρθῇ ὁ ἀφορισμὸς, ὅπως μεταλάβῃ τῶν ἀχράντων μυστηρίων καί κηδευθῇ χριστιανικῶς.

¹⁵⁸ Δημοσιεύονται καὶ σε: Ἡ Πάπισσα Ἰωάννα καὶ ὁ ἀφορισμὸς τῆς, *Μεταίχμιο* 2005, ὁ.π., 361-393.

ότι, χάρη στις αντιδράσεις της, το βιβλίο έγινε ευρύτερα γνωστό, διαφορετικά θα ενδιέφερε μόνον έναν ορισμένο κύκλο λογοτεχνών.

279. Μετά την προαναφερθείσα ποινική καταγγελία της Συνόδου, επί της υποθέσεως του Ροΐδη εκδόθηκε το καταδικαστικό περιεχομένου βούλευμα 32/1866 του συμβουλίου πλημμελειοδικών, που επικυρώθηκε με την **ΑΠ 49/1967**.¹⁵⁹ Αμφότερα τα Δικαστήρια δέχθηκαν ότι στην Πάπισσα Ιωάννα περιέχονται ‘περιφρονητικοί χλευασμοί και δυσμενείς εκφράσεις’, προσβλητικές των δογμάτων, των κανόνων και των εθίμων της Ανατολικής Εκκλησίας. Στο βούλευμα μνημονεύεται, μάλιστα, και γνωμοδότηση καθηγητών της Θεολογικής Σχολής Αθηνών, επί της οποίας στηρίχθηκε η εισαγγελική πρόταση. Εν όψει αυτών διαπιστώθηκε παραβίαση του άρθ. 272 του Ποινικού Νόμου, που τιμωρούσε όποιον δημιουργούσε ‘κοινό σκάνδαλο’, κλάπτοντας τα ήθη και διαδίδοντας ‘ακόλαστα συγγράμματα’, καθώς και του άρθ. 17 του προαναφερθέντος νόμου ‘περί εξυβρίσεων εν γένει και περί τύπου’ (1837).

3. Παναγιώτης Συνοδινός (1836-1914)¹⁶⁰

280. Διαφορετική από τις προηγούμενες υπήρξε η περίπτωση του ποιητή Π. Συνοδινού, ο οποίος δεν θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα εδώ αφού η υπόθεσή του δεν οδήγησε σε εκκλησιαστική καταδίκη. Με την ποιητική του συλλογή *Έθνικά Δάκρυα και Νεκρικά Άνθη* (1859), ο Συνοδινός οδηγήθηκε σε δίκη ενώπιον του Κακουργιοδικείου Αθηνών (22.10.1859) μετά από βιβλιοκρισία σε εφημερίδα, σύμφωνα με την οποία η ποιητική του συλλογή ήταν ‘βιβλίο βλάσφημο’ και προσέβαλε τα θεία. Αθώωθηκε, ωστόσο, με το αιτιολογικό των προβλημάτων πνευματικής υγείας που αντιμετώπιζε.

4. Ειδικές περιπτώσεις: ‘Σιμωνιακά’ (1875-1876)¹⁶¹ και Απόστολος Μακράκης (1878)¹⁶²

¹⁵⁹ Δημοσιεύεται σε: **Ν. Ιωαννίδης**, Δεύτερον Παράρτημα τής Πείρας, περιέχον τήν μήν περιληφθεΐσαν έν τή Πείρα νεωτέραν νομολογίαν, τόμος πρώτος, εν Αθήναις 1877, 3823-3824.

¹⁶⁰ **Τ. Λάππας**, ‘Μια φιλολογική δίκη στα 1859’, Φιλολογική Πρωτοχρονιά 1966, 205 επ.: **Δ. Πικραμένος**, «Η ποιητική συλλογή του Π. Συνοδινού ‘Έθνικά δάκρυα και νεκρικά άνθη’», Ο Εραμιστής Ζ’ (1969) 203 επ.

¹⁶¹ **Σ. Μακρής**, ‘Σιμωνιακά’, ΘΗΕ 11, στ. 160 επ.: **Πετρακάκος**, Νομοκανονικά Ενασχολήσεις (1943) 116-135.

¹⁶² Μελέτες για το βίο και το έργο του Απόστολου Μακράκη, βλ. σε ‘Αφιέρωμα στον Απόστολο Μακράκη’, Νέα Κοινωνιολογία, τχ. 27 (Άνοιξη 1999). Πρβλ. **Μ. Χαρίτος**, Ιστορία του μεγάλου διδασκάλου του Ελληνικού Γένους και της Ορθοδοξίας Αποστόλου Μακράκη, Αθήναι 2^η 1964· **Θ. Στράγκας**, Εκκλησίας Ελλάδος Ιστορία εκ πηγών αμειδών, τόμ. Α’, Αθήναι 1969, 403-408· **Λέων Μπρανγκ (Leo Brang)**, Το μέλλον του ελληνισμού στον ιδεολογικό κόσμο του Απόστολου Μακράκη, Αθήνα 1997· **Θ. Καλαφάτης**, ‘Θρησκευτικότητα και κοινωνική διαμαρτυρία: οι οπαδοί του Απόστολου Μακράκη στη βορειοδυτική Πελοπόννησο (1890-1900)’, Τα Ιστορικά 10 (1993) 113-142· **Έφη Γαζή**, Πατρίς θρησκεία, οικογένεια. Ιστορία ενός συνθήματος (1880-1930), Αθήνα 2011, 60· **Έλλη Σκοπετέα**, Το ‘Πρότυπο Βασίλειο’ και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880), Αθήνα 1988· **Δ.**

281. Η εντυπωσιακή ετοιμότητα της Συνόδου να επιτιμά και ελέγχει άμεσα κάθε πρωτοβουλία με την οποία είτε ασκούνταν κριτική στα εκκλησιαστικά 'κακώς κείμενα' είτε κηρύττονταν διαφορετικές, από την επίσημη διδασκαλία, δογματικές απόψεις, δοκιμάσθηκε σε δύο ακόμη υποθέσεις που απασχόλησαν έντονα την ευρύτερη αθηναϊκή κοινή γνώμη του 19ου αιώνα: πρόκειται για το εκκλησιαστικοπολιτικό σκάνδαλο που ξέσπασε το 1875 και έμεινε γνωστό ως 'Σιμωνιακά',¹⁶³ καθώς και τη διασπορά σε μεγάλο αριθμό πιστών των δογματικών διδασκαλιών του Απόστολου Μακράκη, οι οποίες όμως εμφάνιζαν σημαντικές αποκλίσεις από τις καθιερωμένες εκκλησιαστικές δογματικές θέσεις.

282. Το 1875, ειδικότερα, έρχεται στο φως της δημοσιότητας¹⁶⁴ σειρά βάσιμων και σοβαρών καταγγελιών περί διαπράξεως σιμωνιακών αδικημάτων: τέσσερις μητροπολίτες κατηγορούνται ότι, στην προσπάθειά τους να εκλεγούν, εξαγόρασαν δύο υπουργούς της προηγούμενης κυβέρνησης του Δημητρίου Βούλγαρη, προκειμένου να επηρεαστεί σχετικά η Σύνοδος. Η επόμενη κυβέρνηση του πρωθυπουργού Χαρίλαου Τρικούπη προώθησε τις ανακρίσεις για τη διαλεύκανση της υπόθεσης.

Το αμέσως επόμενο έτος συγκαλείται ειδικό δικαστήριο (26.1-31.3.1876), που εξέτασε τις κατηγορίες για δωροδοκία και εκβίαση υπουργών καθώς και για

Μπαλάνος, 'Απόστολος Μακράκης (1831-1905)', ΓΠ 50 (1920) 65-112· **Χρυσόστομος Παπαδόπουλος**, Απόστολος Μακράκης, Αθήνα 1939.

¹⁶³ Η ονομασία προήλθε, ως γνωστόν, από το κανονικό αδίκημα της σιμωνίας, περί του οποίου βλ. **Παπαγεωργίου**, Εκκλησιαστικό Δίκαιο (32019) 327 επ. Συχνή περίπτωση σιμωνίας θεωρείται η προσφορά ανταλλαγμάτων για τη χειροτονία ή εκλογή προς κατάληψη εκκλησιαστικών διοικητικών θέσεων. Η πρόσφατη και απώτατη εκκλησιαστική ιστορία βρίθκει περιπτώσεων ύποπτων, αδιαφανών ή και απροκάλυπτα σιμωνιακών αναδείξεων σε κληρικούς βαθμούς ή διορισμών σε διάφορα εκκλησιαστικά αξιώματα. Βλ. γενικά: **Παπαγεωργίου**, ό.π.· **Κ. Ι. Παναγόπουλος**, Η σιμωνία κατά το δίκαιον της Ορθοδόξου Ανατολικής και της Δυτικής Εκκλησίας (νομική και κανονική άποψις), Αθήνα 1946· **Αθηνά Κονταλή**, Η σιμωνιακή χειροτονία κατά τους ιερούς κανόνες, Αθήνα 2006· **Δ. Βαλαής**, 'Προσπάθειες του οικουμενικού πατριαρχείου για την εξάλειψη της σιμωνίας από την εκκλησιαστική ζωή (ΙΕ'-ΙΖ' αιώνες)', Εισ μαρτύριον τοις έθνεσι: Τόμος χαριστήριος εικοσαετηρικός εις τον Οικουμενικόν Πατριάρχην κ.κ. Βαρθολομαίον, Θεολογική Σχολή Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 2011, 47-74· **Π. Κονόρτας**, 'Οικονομικές σχέσεις ανάμεσα στο οικουμενικό πατριαρχείο και την οθωμανική διοίκηση', Επιστημονική Διημερίδα: Το οικουμενικό πατριαρχείο και η οικονομία του Γένους (Αθήνα, 16-17 Οκτωβρίου 2006), Αδελφότης Οφφικιάλων του Οικουμενικού Πατριαρχείου 'Παναγία η Παμμακάριστος', Αθήνα 2007, 96 επ.· **Δ. Αποστολόπουλος**, Ο 'Ιερός Κώδιξ' του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στο β' μισό του ΙΕ' αιώνα. Τα μόνα γνωστά σπαράγματα, ΕΙΕ-ΚΝΕ 43, Αθήνα 1992, 94· **Μάχη Παΐζη-Αποστολοπούλου / Δ. Αποστολόπουλος**, Αφιερώματα και δωρεές τον 16ο αιώνα στη Μεγάλη Εκκλησία. Θεσμικές όψεις της ευσέβειας, ΕΙΕ, Αθήνα 2002, 91-100· **Μ. Χαμουδόπουλος**, 'Τα της οικονομικής των πατριαρχείων διαχειρίσεως περί τα μέσα της ΙΣΤ' εκατονταετηρίδος', ΕΑ Γ' (1882-1883) 157-158.

¹⁶⁴ Η υπόθεση έλαβε μεγάλες διαστάσεις συγκλονίζοντας την κοινή γνώμη, κατέστη δε αφορμή για τη διατύπωση από εφημερίδες της εποχής σειράς σκωπτικών σχολίων κατά της εκκλησίας αλλά και της σχετικής στάσεως του αρχιεπισκόπου. Ο Εμμ. Ροΐδης φέρεται μάλιστα να έγραψε: 'Αν ουδέν άλλο προκύψει όφελος εκ της ανακρίσεως περί των επισκοπικών, η νεοελληνική γλώσσα θέλει τουλάχιστον πλουτισθή διά νέας λέξεως· εις τον μητροπολίτην δηλαδή θέλει προστεθεί και ο μητροπωλητής'.

σιμωνία σε βάρος μητροπολιτών, καταδικάζοντας τελικά τους ήδη προφυλακισμένους υπουργούς Εκκλησιαστικών Ιωάννη Βαλασσόπουλο και Δικαιοσύνης Βασίλειο Νικολόπουλο, βάσει του νέου τότε νόμου περί ευθύνης υπουργών (προηγήθηκε παραπομπή της υπόθεσης από τη Βουλή), καθώς και τους μητροπολίτες Κεφαλληνίας Σπυρίδωνα Κομποθέκρα, Πατρών και Ηλείας Αβέρκιο Λαμπίρη, Μεσσηνίας Στέφανο Αργυριάδη και Αργολίδος Καλλίνικο Τερζόπουλο.¹⁶⁵ Τρεις από τους τελευταίους – ο τέταρτος είχε εν τω μεταξύ αποβιώσει - κλήθηκαν να καταβάλουν το διπλάσιο ποσό ως πρόστιμο από εκείνο που προσέφεραν ως δωροδοκία στους υπουργούς.

283. Το υπουργείο Εκκλησιαστικών διαβίβασε την καταδικαστική απόφαση στη Σύνοδο, καλώντας να λάβει τις δέουσες αποφάσεις σύμφωνα με όσα επέβαλαν οι ιεροί κανόνες και οι πολιτειακοί νόμοι. Στην προσπάθειά της η Σύνοδος να αποφύγει την ανάληψη των οικείων ευθυνών, ώστε και να συγκαλύψει τις ευθύνες των μελών της, δηλώνει στις 19 Απριλίου ότι δεν θεωρεί τις καταγγελλόμενες πράξεις ως σιμωνία. Παρά ταύτα, προχώρησε η Σύνοδος στην επιβολή στους καταδικασθέντες μητροπολίτες της ποινής της αργίας 3 ετών από κάθε ιεροπραξία, με ταυτόχρονη στέρση των δικαιωμάτων τους. Διαφωνώντας ο τότε βασιλικός επίτροπος και καθηγητής Θεολογίας Νικόλαος Δαμαλάς με τις συνοδικές μεθοδεύσεις, αρνήθηκε να υπογράψει τη συνοδική απόφαση.

284. Κατόπιν πρωτοβουλίας του υπουργείου Εκκλησιαστικών, συγκαλείται εκ νέου στις 19.10.1877 η Σύνοδος, αναθέτοντας τώρα στον επίσκοπο Φωκίδος να προτρέψει τους τρεις αρχιερείς σε υποβολή των παραιτήσεών τους. Οι τελευταίοι δείχνουν τελικώς να συμμορφώνονται, αν και στις 18.11.1877 δηλώνουν εγγράφως ότι πράττουν αυτό 'οικεία βουλήσει καί προαιρέσει, πρὸς κατάπαυσιν τῶν σκανδάλων μεταξύ τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς Πολιτείας' - χωρίς πάντως να αναλάβουν ευθέως τις προσωπικές τους ευθύνες για τα εγκλήματα τα οποία με καταδικαστικές αποφάσεις τους είχαν αμετάκλητα αποδοθεί.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Ο υπουργός Εκκλησιαστικών Δ. Βαλασσόπουλος καταδικάστηκε σε φυλάκιση 1 έτους, σε Ζετή στέρση των πολιτικών του δικαιωμάτων και σε απόδοση υψηλού χρηματικού ποσού υπέρ του πτωχοκομείου. Ο υπουργός Δικαιοσύνης Β. Νικολόπουλος καταδικάστηκε ως συναυτουργός δωροδοκίας σε φυλάκιση 10 μηνών. Ο αρχιεπίσκοπος Πατρών υποχρεώθηκε σε απόδοση του διπλάσιου των δοθέντων δώρων και οι λοιποί συνένοχοι αρχιερείς σε ανάλογες υψηλές χρηματικές ποινές. Το μεγάλο για την εποχή ύψος των ποσών διάπραξης του αδικήματος της σιμωνίας αποκαλύπτει το μέγεθος αλλά και την έκταση της εκκλησιαστικοπολιτικής διαφθοράς και του σκανδάλου που κατατάραξε την κοινωνία της εποχής.

¹⁶⁶ Παρά ταύτα, και σε ρητορικό βεβαίως επίπεδο, η συνοδική εγκύκλιος 1007/1879 στηλίτευε με δριμύτητα το εκκλησιαστικό αδίκημα της σιμωνίας *‘ὡς τό στυγερώτερον ἔγκλημα, ἐφ’ ᾧ ... τὴν ἐσχάτην ἐκκλησιαστικὴν τιμωρίαν καί ἐπὶ τὸν οὕτω χειροτονοῦντα καί ἐπὶ τὸν οὕτω χειροτονούμενον. Ἐστέ λοιπὸν προσεκτικοί, ἵνα μὴ ποτὲ τις ἀπατηθεὶς προβαλὼν χειροτονήσῃ εἴτ’ ἐπὶ χρήμασιν, εἴτε ἐπ’ ἄλλαις προσφοραῖς, εἴτε πρὸς χάριν εἴτε ἐξ ἀντιπαθείας»*, παραθέτοντας στη συνέχεια μακρά σειρά εκκλησιαστικών κανόνων: **Γιαννόπουλος**, Συλλογή των Εγκυκλίων της Ι. Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, από του 1833 μέχρι του 1901 (1901) 230-231.

285. Ο θεολόγος και λαϊκός ιεροκήρυκας Απόστολος Μακράκης (1831-1905) αρθρογραφώντας σε εφημερίδες της εποχής υποστήριξε ένα σύστημα εθνικοθρησκευτικού μεσσιανισμού καθώς και μία σειρά δογματικών θέσεων, που όμως εμφάνιζαν σημαντική απόκλιση σε σχέση με την καθιερωμένη εκκλησιαστική διδασκαλία. Το πράγμα ίσως να μην λάμβανε μεγαλύτερη έκταση αν ο Μακράκης – πράττοντας κατ' αναλογία προς τον Θεόφιλο Καΐρη – δεν ίδρυε το 1875 την κίνηση 'Νέα Φιλοσοφική Σχολή', στελεχωμένη από σημαντικό αριθμό λαϊκών και κληρικών οπαδών του, που όμως τελούσαν ιεραρχικές χωρίς την έγκριση της επίσημης εκκλησίας. Η ιδιότυπη αυτή θρησκευτικοφιλοσοφική οργάνωση απλώθηκε ευρύτερα, προπαγανδίζοντας τις ιδέες της με την έκδοση δελτίων (*Λόγος, Κήρυγμα*) και φυλλαδίων, που την καθιστούσαν συν τω χρόνω ολοένα και δημοφιλέστερη.

Με δημόσια άρθρα και κηρύγματά του ο Μακράκης δεν δίστασε να στηλιτεύσει την εκκλησιαστική διαφθορά με αφορμή τα 'Σιμωνιακά', που πιο πάνω εξετάσαμε, συνεχίζοντας παράλληλα να ιδρύει σωματεία με θρησκευτικούς αλλά και φανερά πολιτικούς, πλέον, σκοπούς – πιο γνωστά ήταν ο *Βαπτιστής Ιωάννης* (1877) και ο *Μέγας Κωνσταντίνος* (1879) - για την τόνωση του φρονήματος των πιστών, διασπείροντας τις προσωπικές του θεολογικές, κοινωνικές και πολιτικές ιδέες.

286. Το 1878 η Σύνοδος εκδίδει την εκτεταμένη υπ' αριθ. 2469/21.12.1878 *Εγκύκλιον παραινετικήν κατά της διδασκαλίας Αποστόλου Μακράκη*, κατηγορώντας τον για ίδρυση παρασυναγωγής με μέλη που παραβίαζαν ευθέως τη δογματική και λατρευτική διδασκαλία της εκκλησίας, εισάγοντας καινοτομίες, κακοδοξίες και ετεροδιδασκαλίες ασύμβατες με τις πάγιες εκκλησιαστικές θέσεις και πρακτικές.¹⁶⁷

Ακολουθούν αλλητάλληλες ποινικές καταδίκες του Μακράκη και των οπαδών του για εξύβριση της Συνόδου,¹⁶⁸ ενώ διαλύονται από την πολιτεία τα σωματεία

¹⁶⁷ **Γιαννόπουλος** 940-944, στην οποία μεταξύ άλλων επισημαίνεται και ότι: *Σπειρα ανθρώπων, άπρονενοημένων μὲν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, θραυστάτων δὲ τῇ πράξει, ἐπεχείρησαν ν' ἀναπτύξωσι καὶ διασώσωσιν, ὅσον δυνηθῶσι εὐρύτατα, διδασκαλίας ἀντιστρατευομένας πρὸς τὴν ὀρθόδοξον πίστιν, καὶ νὰ ιδρῶσιν παρασυναγωγὴν, ἐν ἧ' καινοτομοῦσιν αὐθαδῶς καὶ περὶ τὴν τῶν μυστηρίων τέλεσιν. ... τῶν νέων τοιούτων ἑτεροδιδασκάλων... αἱ πλάναι καὶ κακοδοξίαι τῶν τοῦ σκανδάλου αὐτουργῶν καταδηλοῦνται καὶ ἀποκηρύσσονται... οἱ ὅπαδοί τοῦ Μακράκη ἀθετοῦντες καὶ ὑβρίζοντες τὴν ἱεράν τοῦ μυστηρίου σύστασιν, ἅπαντες ἀλλήλων γίνονται ἐξομολογηταί, δημοσίᾳ ἐξομολογούμενοι, καὶ ἀμοιβαίως καὶ συναλλαγῆς τρόπων τὴν τῶν παραπτωμάτων ἄφεσιν ἀλλήλους παρέχοντες....* Πρβλ. **Στράγκας**, Εκκλησίας Ελλάδος Ιστορία εκπηγῶν αψευδῶν, τόμ. Α' (1969) 403-408.

¹⁶⁸ Οι κληρικοί οπαδοί του υποχρεώθηκαν σε σωματικό περιορισμό σε μονή της Σαντορίνης, βλ. **Γιαννόπουλος** 208: *περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκτίσεως τῆς ποινῆς τῶν ὑπ' αὐτῇ (σσ. Επισκοπική Επιτροπή Θήρας) διατελούντων καὶ ἐπὶ κακοδοξία καὶ ἑτεροδιδασκαλία καταδικασμένων ἤδη κληρικῶν ὀπαδῶν τοῦ Μακράκη ... οἱ καταδικαζόμενοι εἰς τὴν ποινήν τοῦ σωματικοῦ περιορισμοῦ πρέπει νὰ περιωρίζονται καὶ νὰ διαιπῶνται ἐντὸς τοῦ μοναστηρίου, ἐπιτηρούμενοι δεόντως. Ὡς σχετικαὶ δὲ καὶ ἀνάλογοι πρὸς τὴν συμπεριφορὰν αὐτῶν καὶ τὴν μεταμέλειαν ἣν δεικνύουσι δεόν νὰ ᾧσι καὶ αἱ εὐκολίαι, ἃς ἐπιτρέπεται νὰ παρέχῃ αὐτοῖς ἢ διεύθυνσις τῆς Μονῆς, ἣτις πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τῆς Συνόδου ἔχει τὸ δικαίωμα ἐν ἀνάγκῃ νὰ ἐπικαλῆται καὶ τὴν συνδρομὴν τῶν ἀρμοδίων πολιτικῶν ἀρχῶν πρὸς καταστολήν πάσης παρεκτροπῆς τῶν ὑπὸ τιμωρίαν τελούντων (εγκύκλιος Ι. Συνόδου 1161/3.8.1879).*

που ελέγχονταν από την οικεία κίνηση 'Σχολή του Λόγου', με το αιτιολογικό ότι δεν διέθετε επίσημη άδεια.¹⁶⁹

Στις 5.3.1881 ο Μακράκης δικάζεται εκ νέου από το πλημμελειοδικείο Αθηνών, με την κατηγορία της αίρεσης. Καταδικάζεται σε φυλάκιση δύο ετών, ενώ διαλύεται η σχολή του και δημεύεται η περιουσία της. Τον Ιούνιο της ίδιας χρονιάς αποφυλακίζεται με απόφαση του Αρείου Πάγου.

III. Αναδιαμόρφωση της εκκλησιαστικής δικαιοσύνης: από το Σχέδιο της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής του έτους 1914 στον ισχύοντα Ν. 5383/1932

A. Εισαγωγικά - Ιστορικά προλεγόμενα

287. Οι δικονομικές ρυθμίσεις των Καταστατικών Νόμων Σ' και ΣΑ'/1852 παρέμειναν σε ισχύ επί 70 και πλέον χρόνια, όταν το έτος 1923 η 'Επαναστατική Κυβέρνηση' Πλαστήρα, μετά από έντονες νομοπαρασκευαστικές διεργασίες προχώρησε σε συνολική σχεδόν μεταρρύθμιση του εκκλησιαστικού καθεστώτος, θεσπίζοντας τον 'Καταστατικό Νόμο της Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Ελλάδος'.¹⁷⁰ Με τις διατάξεις του καταργήθηκαν τα προαναφερθέντα νομοθετήματα, προβλέφθηκαν ρυθμίσεις ειδικά για την επισκοπική δικαστική εξουσία (άρθ. 33), ενώ οργανώθηκαν διεξοδικότερα τα 'Εκκλησιαστικά Δικαστήρια', όπως το Κεφάλαιο Η' (άρθ. 43-65) ονόμαζε τα σχετικά δικαιοδοτικά όργανα.

288. Υπογραμμίζεται ότι το έτος 1914 δόθηκε στη δημοσιότητα – μετά από μία εργώδη προετοιμασία – το αποτελούμενο από 53 σελίδες **Σχέδιο Νόμου περί Εκκλησιαστικών Δικαστηρίων και της προ αυτών διαδικασίας** (εφεξής: ΣχεδΝ), που εκπόνησε ειδική κληρικολαϊκή επιτροπή υπό την επιτροπή του Καθηγητή Ιωάννη Σημαντήρα, ο οποίος υπογράφει και την Αιτιολογική Έκθεση (σελ. 58).¹⁷¹

Το πρωτοποριακό για την εποχή του αυτό ΣχεδΝ διακρινόταν όχι μόνον από εξαντλητική, σχεδόν, αντιμετώπιση του συνόλου των δικονομικών θεμάτων της εκκλησιαστικής δίκης αλλά, το κυριότερο, από μία πρόδηλη διάθεση για την πολύπλευρη ανανέωση της εκκλησιαστικής δικονομίας στα πρότυπα του κατηγορητικού (και όχι εξεταστικού) συστήματος, σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά νομικά θέσμια της εποχής. Ωστόσο, το Σχέδιο του 1914 δεν κατέστη τελικά νόμος της πολιτείας, καθώς η ταραχώδης για τα εθνικά και πολιτικά πράγματα περίοδος που

¹⁶⁹ Αναλυτικότερα: **Δ. Μπαλάνος**, 'Απόστολος Μακράκης (1831-1905)', ΓΠ 50 (1920) 65 επ.

¹⁷⁰ ΕτΚ Α' 387/31.12.1923. Αναλυτικότερα: **Ράμμος**, Στοιχεία Ελληνικού Εκκλησιαστικού Δικαίου (1947) 51 επ.

¹⁷¹ *Εν Αθήναις, τύποις Αυγής Αθηνών, Θ. Ν. Αποστολοπούλου 1915.* Ο **Ι. Σημαντήρας** (1877-1916) διετέλεσε Καθηγητής του Δικονομικού Δικαίου της Νομικής Σχολής Αθηνών. Αναφορές στο έργο της εν λόγω 'Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπείας' βλ. σε 'Πρακτικά της εν Θεσσαλονίκη συγκληθείσης Συνελεύσεως των Ιεραρχών της Νέας Ελλάδος', ΓΠ 1 (1917) 208-220, 241-268, 305-327, 353-373, 401-412, 449-456, 497-514.

ακολούθησε ανέτρεψε άρδην και την προγραμματισμένη εκκλησιαστική πολιτική του κράτους, όπως θα δούμε.

289. Υποστηρίζεται¹⁷² εντούτοις ότι με αφετηρία το ίδιο ΣχεδΝ συντάχθηκε αργότερα ο Ν. 5383/1932, 'περί Εκκλησιαστικών Δικαστηρίων και της προ αυτών διαδικασίας',¹⁷³ ο οποίος εξακολουθεί με ελάχιστες τροποποιήσεις να εφαρμόζεται μέχρι σήμερα, βάσει της ρητής διάταξης του άρθ. 44 Ν. 590/1977, δηλαδή του ισχύοντος Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος.¹⁷⁴ *Ως προς τη βασιμότητα ωστόσο της άποψης αυτής, διατηρούμε πολλές επιφυλάξεις.*

Η ιδιαίτερη σημασία του ανωτέρω ΣχεδΝ του έτους 1914, αλλά και η όποια επιρροή άσκησε στις μεταγενέστερες – αν και συγκριτικά αρκούντως ατελέστερες - διατάξεις του Ν. 5383/1932, επιβάλλει τη συστηματικότερη προσέγγιση του περιεχομένου του, ως δικαιοσυγκριτικού στοιχείου που θα συνδράμει στην ερμηνευτική κατανόηση της ισχύουσας εκκλησιαστικής δικονομίας. Για τον ίδιο λόγο, κρίνεται σκόπιμη και μία συνοπτική έστω περιγραφή των πολιτικών και εκκλησιαστικών γεγονότων της περιόδου 1914-1941, καθώς αυτά εξηγούν και όσα ακολούθησαν στον ευαίσθητο τομέα της εκκλησιαστικής δικαιοσύνης.

290. Τα γεγονότα της τραγικής ανάμιξης σημαντικού μέρους της διοικούσας ελλαδικής εκκλησίας στον εθνικό διχασμό (1915-1917)¹⁷⁵ και στα πολιτικά πράγματα της εποχής, έχουν ήδη μελετηθεί σε ικανό βαθμό, κατά νηφάλιο και μη τρόπο, με αξιοποίηση δημοσιευμένου και αδημοσίευτου αρχειακού υλικού.¹⁷⁶

¹⁷² **Αμ. Αλιβιζάτος**, Οι ιεροί κανόνες και οι εκκλησιαστικοί νόμοι, Αθήνα 2^η 1949, 570. Πρβλ. **Κοτταράς**, Νομοκανονικά Έρευναι (1951), 66· **Τρωιάνος / Πουλής**, Εκκλησιαστικό Δίκαιο (2003) 595.

¹⁷³ ΕτΚ Α' 110/1932. Το πλήρες κείμενό του, όπως ισχύει τροποποιημένο, βλ. σχολιασμένο σε **Τρωιάνος / Παπαγεωργίου**, Θρησκευτική Νομοθεσία (2009) 1677 επ.

¹⁷⁴ ΕτΚ Α' 146/1977· **Τρωιάνος / Παπαγεωργίου** 199 επ.

¹⁷⁵ Ενδεικτικά: **Γ. Μαυρογορδάτος**, 1915 - Ο Εθνικός Διχασμός, Αθήνα 2015· **Ίδιος**, Εθνικός διχασμός και μαζική οργάνωση. Οι επίστρατοι του 1916, Αθήνα 1996· **Γ. Λεονταρίτης**, Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (1917-1918), Αθήνα 2005· **Γ. Μουρέλος**, 'Η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και οι σχέσεις της με τους Συμμάχους', Μνήμων Η' (1980-1982) 150-188· **Π. Πετρίδης** (επιμ.), Βασιλική προδοσία (1915-1917). Οι συγκλονιστικές αποκαλύψεις της κυβέρνησης Ελ. Βενιζέλου στη Βουλή, Αθήνα 1999· **Ίδιος**, Η αποκρήρυξη του βασιλέως Κωνσταντίνου από τον ελληνικό λαό (1916-1917), Θεσσαλονίκη 2000· **Θ. Βερέμης / Οδ. Δημητρακόπουλος** (επιμ.), Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του, Αθήνα 1980· **Γ. Γιανουλόπουλος**, 'Η ευγενής μας τύφλωση...', εξωτερική πολιτική και 'εθνικά θέματα' από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή, Αθήνα 4^η 2003.

¹⁷⁶ Υποδειγματική και πρωτότυπη η μελέτη του **Θ. Τσιρώνη**, Εκκλησία πολιτευομένη. Ο πολιτικός λόγος και ρόλος της Εκκλησίας (1913-1941), Θεσσαλονίκη 2010, που με άρτια μεθοδολογία και μέσα από άγνωστο αρχειακό υλικό φωτίζει τα κρίσιμα εκκλησιαστικοπολιτικά συμβάντα της εποχής. Πρβλ. όμως τη μη αντικειμενική αποτίμηση του **μητροπολίτη Ανδρέα Νανάκη**, Εκκλησία εθναρχούσα και εθνική, Θεσσαλονίκη 2002, για μία ιστορική περίοδο τόσο οδυνηρή για τα εκκλησιαστικά πράγματα, αλλά και αποκαλυπτική για τον σκοτεινό πολιτικό ρόλο της εκκλησιαστικής ιεραρχίας. Πρόσθεσε: **Σ. Ευστρατιάδης**, 'Το εν Αθήναις Ανώτατον Εκκλησιαστικόν Δικαστήριον', ΓΠ 1 (1917) 569-576, 666-680, 689-703, 772-786· **W. Edgar**, 'Οι

Περιοριζόμαστε εδώ να σημειώσουμε ότι, υπό την ηγεσία του τότε φιλοβασιλικού (αντιβενιζελικού) αρχιεπισκόπου Αθηνών Θεόκλητου Μηνόπουλου (πρώτη θητεία: 1902-1917, δεύτερη θητεία: 1920-1922),¹⁷⁷ η διοικούσα εκκλησία τάχθηκε δημόσια και με καιροσκοπική λογική στο πλευρό της συντηρητικής βασιλικής παράταξης.

Η διχαστική τακτική της Ι. Συνόδου κατάντησε στο έσχατο σημείο της αυτοπρόσωπης συμμετοχής της κατά τη δημόσια τελετή του λεγόμενου ‘ανάθεματος’ σε βάρος του Ελευθέριου Βενιζέλου: στις 12.12.1916 αρχιερείς και συγκεντρωμένο πλήθος, ρίχνοντας συμβολικά λίθους, εκφωνούσαν το περίφημο ‘Ανάθεμα’ με τη φράση: ‘*Ελευθερίω Βενιζέλω επιβουλευθέντι την βασιλείαν και την Πατρίδα και καταδιώξαντι και φυλακίσαντι Αρχιερείς, ανάθεμα έστω*’.¹⁷⁸ Με τον συμβολικό μιν, αλλά άκρως πολιτικό αυτόν τρόπο, η Σύνοδος συνέδραμε στις στοχεύσεις της βασιλικής παράταξης, συσπειρώνοντας τις αντιβενιζελικές πολιτικές αλλά και παρακρατικές δυνάμεις της πρώτης περιόδου.

291. Με την επανισχυροποίηση, όμως, της βενιζελικής παράταξης το επόμενο έτος (1917), ένα ειδικά συγκροτημένο ‘Ανώτατο Ειδικό Εκκλησιαστικό Δικαστήριο’ καθαιρεί τον αρχιεπίσκοπο Θεόκλητο και ανεβάζει στο θρόνο τον Μελέτιο Μεταξάκη.¹⁷⁹ Αλλά και λίγο αργότερα, με την επιστροφή του βασιλιά Κωνσταντίνου συμβαίνει περίπου το αντίστροφο: ο βενιζελικός Μεταξάκης απομακρύνεται με διάταγμα και επανέρχεται στον αρχιεπισκοπικό θρόνο ο Θεόκλητος – ενδεικτικά δείγματα, αυτά τα γεγονότα, των οξύτατων πολιτικών παθών της εποχής, στα οποία ο εκκλησιαστικός οργανισμός ήταν ως μη όφειλε αναμεμιγμένος, βαθαίνοντας την εθνική κρίση, χωρίς επίγνωση του ενοποιητικού ρόλου και της εθνικής του αποστολής.

292. Πηγαίνοντας χρονικά πιο πίσω, πρέπει να σημειώσουμε ότι η ευτυχής λήξη των βαλκανικών πολέμων (1912-1913) δεν προμήνυε την πολιτική δίνη που

εκκαθαρίσεις του 1917: η σημασία τους για το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Βενιζέλου’, **Θ. Βερέμης / Οδ., Δημητρακόπουλος** (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Αθήνα 1980, 519-550· **Γεράσιμος Κονιδάρης**, ‘Ανάθεμα κατά Βενιζέλου’, *ΘΗΕ* 2, 474-477.

¹⁷⁷ Βιογραφικά του βλ. σε **Στράγκας**, Εκκλησίας Ελλάδος Ιστορία εκ πηγών αψευδών (1817-1967), τόμ. Α’, 537 επ.

¹⁷⁸ Πρβλ. **Στράγκας** 671 επ.

¹⁷⁹ Είναι χαρακτηριστικό ότι οι αποφάσεις του εν λόγω ‘Δικαστηρίου’ - με προεπιλεγμένη από την εκτελεστική εξουσία σύνθεση ‘δικαστών’ - ήταν αμετάκλητες, στις δε συνεδριάσεις του δέσποζε η διαρκής παρουσία του κυβερνητικού επιτρόπου καθηγητή Αμίκα Αλιβιζάτου. Με τη στοχευμένη εκκαθάριση φιλοβασιλικών αρχιερέων, κενώθηκαν επισκοπικές θέσεις που θα επανδρώνονταν ακολούθως με αρχιερείς και κληρικούς πολιτικούς υποστηρικτές των Φιλελευθέρων. Για το όλο ζήτημα, πέραν της πιο πάνω βιβλιογραφίας, βλ. σχετικά πρακτικά, μαρτυρικές καταθέσεις, απολογίες, υπομνήματα και ανακριτικές εκθέσεις σε **Στράγκας**, τόμ. Β’, 722 επ. Όπως επισημαίνεται, είναι η μοναδική περίπτωση συγκρότησης εκκλησιαστικού δικαστηρίου για αρχιερείς με δημοσιευμένα, έστω και σε περίληψη, πρακτικά, γεγονός που προφανώς εξυπηρετούσε την απαξίωση των κατηγορουμένων στη συνείδηση της κοινής γνώμης της εποχής, **Θ. Τσιρώνης**, Εκκλησία πολιτευομένη.Ο πολιτικός λόγος και ρόλος της Εκκλησίας (1913-1941), Θεσσαλονίκη 2010, 105 επ.

ακολούθησε, ανατρέποντας τον προγραμματισμό ως προς την οργάνωση των εκκλησιαστικών πραγμάτων, στο ευρύτερο πλαίσιο του αστικού εκσυγχρονισμού της μεσοπολεμικής Ελλάδας. Μέχρι τον εθνικό διχασμό, η εκκλησία συνεργάστηκε αρμονικά με το κράτος, για την τόσο αναγκαία αναδιαμόρφωση των πολύπτυχων οικείων θεσμών και την αναθεώρηση της εκκλησιαστικής νομοθεσίας του 19ου αιώνα, ώστε ο εκκλησιαστικός οργανισμός να προσαρμοστεί στις νέες πολιτικές συνθήκες που διαμόρφωνε το εκσυγχρονιστικό έργο της κυβέρνησης των Φιλελευθέρων.¹⁸⁰

Κατά τη γνώμη μου, η πάντοτε βαθύτατα συντηρητική στις ιδεολογικές πεποιθήσεις της ηγετική τάξη της εκκλησίας, είχε στην πραγματικότητα προβάλλει εντελώς ρητορικά και από ανάγκη τη συμπόρευσή της με τις τότε νεωτερικές πολιτικές δυνάμεις, ώστε να πείσει για την κοινωνική χρησιμότητά της στον ευρισκόμενο υπό εκσυγχρονιστική αναδιάταξη κρατικό μηχανισμό της μεταβατικής αυτής περιόδου.

293. Η ανάδειξη ως αρχιεπισκόπου Αθηνών του Χρυσόστομου Παπαδόπουλου (Φεβρουάριος 1923-1938), σήμανε την κοινή βούληση κράτους και εκκλησίας προς μία υπέρβαση των προβλημάτων πόλωσης που είχε επισωρεύσει στις σχέσεις τους ο εθνικός διχασμός, μέσα από την αναδιοργάνωση του συστήματος διοίκησης της δεύτερης.¹⁸¹

Στις 31 Δεκεμβρίου 1923 δημοσιεύεται ο προαναφερθείς νέος Καταστατικός Νόμος της Εκκλησίας,¹⁸² που προέβλεπε την επικύρωση των αποφάσεων των εκκλησιαστικών δικαστηρίων από τον κυβερνητικό επίτροπο, πριν αυτές θεωρηθούν έγκυρες. Στην πραγματικότητα, με το νομοθέτημα αυτό το κράτος συνέχιζε να διατηρεί την κεντρική εποπτεία στην άσκηση της διοικητικής και

¹⁸⁰ Περισσότερα βλ. σε **Στράγκας**, τόμ. Α', 617-629: 'Προσπάθειαι προς σύγκλησιν ιεραρχίας δι' αναθεώρησιν εκκλησιαστικής νομοθεσίας'.

¹⁸¹ Όπως παρατηρεί εύστοχα ο **Τσιρώνης** (171 επ.), «στις αρχές του 1923, ολοκληρώθηκε για την Εκκλησία της Ελλάδος ένας ιστορικός κύκλος, που ξεκίνησε το 1916. Η Εκκλησία, την περίοδο αυτή, βίωσε τον δικό της 'διχασμό', απότοκο και γέννημα του Εθνικού Διχασμού που διαίρεσε το κράτος και τους πολίτες του σε δύο παραταξιακά στρατόπεδα. Δεν απέφυγε την εμπλοκή της στις πολιτικές διαμάχες, αλλά διαιρέθηκε και αυτή και ταύτισε την επιβίωσή της με τη μία ή την άλλη πολιτική παράταξη. Κατά τη διάρκεια αυτών των ετών, αναμίχθηκε ενεργά στις κομματικές εξελίξεις και δε δίστασε να λειτουργήσει ως όργανο εξυπηρέτησης, εδραίωσης και επιβολής των αντιπάλων του Εθνικού Διχασμού. Αποτέλεσμα της εμπλοκής της ήταν ότι υπέστη βαρύτατα πλήγματα στην αυτοδιοίκησή της, καθώς παρείχε τη δυνατότητα στην Πολιτεία να επεμβαίνει σ' αυτήν. Την ίδια περίοδο όμως, κι αυτό ίσως αποτελεί ιστορικό παράδοξο, διατύπωνε αιτήματα για την προώθηση της αυτονομίας της απέναντι στο κράτος και την υποστήριξη της επίσημης και θεσμικής κατοχύρωσης της δημόσιας γνώμης και παρουσίας της. Το γεγονός του εκκλησιαστικού διχασμού άφησε κατάλοιπα και προκάλεσε παρενέργειες, που ταλάνισαν τη διοίκηση της Εκκλησίας και τις σχέσεις της με τις εκάστοτε κυβερνήσεις. Επιπλέον, τα συμβάντα των προηγούμενων ετών ενεγράφησαν στη συλλογική μνήμη των ιεραρχών ως μία τραυματική εμπειρία, που σε μεγάλο βαθμό επηρέασε τη συμπεριφορά τους και τις δημόσιες παρεμβάσεις τους σε μακροπρόθεσμη κλίμακα».

¹⁸² Πρβλ. **Στράγκας Β'**, 1181-1182: **Αλιβιζάτος**, Η εν τω ελληνικώ κράτει εκκλησιαστική πολιτική (1932) 24.

δικαστικής εξουσίας της εκκλησίας.

294. Λόγω της ιδιαίτερης σημασίας του περιεχομένου του Σχεδίου Νόμου περί Εκκλησιαστικών Δικαστηρίων και της προ αυτών διαδικασίας (1914) αλλά και της επιρροής που άσκησε στις μεταγενέστερες - συγκριτικά ατελέστερες και πάντως νομοτεχνικά ατυχεστές - διατάξεις του ισχύοντος Ν. 5383/1932, κρίνεται σκόπιμη η συστηματικότερη προσέγγισή του με σκοπό τη λυσιτελέστερη ερμηνευτική κατανόηση των ισχυόντων σήμερα εκκλησιαστικών ποινικοδικονομικών θεσμών.

B. Σχέδιο Νόμου περί Εκκλησιαστικών Δικαστηρίων (1914)

1. Συντακτική Επιτροπή - Διάρθρωση Νομοσχεδίου

295. Στις 28.3.1914 δημοσιεύεται από τη βενιζελική κυβέρνηση ο Ν. 188/1914, 'περί συστάσεως Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπείας προς αναθεώρησιν και σύνταξιν της εκκλησιαστικής νομοθεσίας',¹⁸³ με τον οποίο συγκροτείται 14μελής κληρικολαϊκή επιτροπή από επιφανείς νομομαθείς λαϊκούς και αρχιερείς, έχοντας ως αντικείμενο των εργασιών της μία συνολική μεταρρύθμιση της ήδη τότε αναχρονιστικής εκκλησιαστικής νομοθεσίας.¹⁸⁴

Το άρθ. 1 ειδικότερα περιελάμβανε στο υπό επεξεργασία έργο, μεταξύ άλλων, την αναθεώρηση του Καταστατικού Νόμου (1852),¹⁸⁵ του Κανονισμού περί Μοναστηρίων, τη νομοθεσία για το Εκκλησιαστικό Ταμείο, προβλέποντας και 'σύνταξιν της εκκλησιαστικής ποινικής δικονομίας', καθώς θεωρήθηκε ότι λόγω των σημαντικών ελλείψεων αλλά και τον ξεπερασμένο εξεταστικό χαρακτήρα που διέκρινε τον τρόπο απονομής της εκκλησιαστικής δικαιοσύνης, αυτή χρειαζόταν οπωσδήποτε αναθεώρηση και συστηματική διαρρύθμιση σύμφωνα με το πνεύμα των νεότερων ποινικών δικονομιών – με ορισμένες παραχωρήσεις προς τον 'ιδιάζοντα χαρακτήρα της εκκλησιαστικής δικαιοδοσίας'.¹⁸⁶

296. Το συνταχθέν νομοσχέδιο (ΣχεδΝ/1914) περιελάμβανε 216 άρθρα, διαρθρωμένα σε 2 βιβλία. Το πρώτο (άρθρα 1-56) αφορούσε την *οργάνωση* των εκκλησιαστικών δικαστηρίων και διαρθρωνόταν στους εξής 7 τίτλους:

Πρώτος Τίτλος: περί των εκκλησιαστικών δικαστηρίων εν γένει (άρθ. 1).

¹⁸³ ΕτΚ Α' 77/28.3.1914.

¹⁸⁴ Στην επιτροπή διορίστηκαν με β.διάταγμα και πανεπιστημιακές προσωπικότητες, όπως οι **Ιωάννης Ευαξίας, Κωνσταντίνος Ράλλης, Ιωάννης Σημαντήρας, Δημήτριος Πετρακάκος, Αμίλκας Αλιβιζάτος**. Συμμετείχαν οι μητροπολίτες Αθηνών Θεόκλητος, Μεσσηνίας Μελέτιος, Μονεμβασίας Γερμανός (από την 'Παλαιά Ελλάδα') και οι Θεσσαλονίκης Γεννάδιος, Δράμας Αγαθάγγελος και Πέτρας Τίτος (από τη 'Νέα Ελλάδα'). Βλ. **Τζωρτζάτος**, Οι βασικοί θεσμοί διοικήσεως της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ελλάδος μετά ιστορικής ανασκοπήσεως (1977) 469 επ.: **Αμ. Αλιβιζάτος**, 'Το έργο της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής και η σύγκλησις της Ιεραρχίας', Πάνταινος Η' (1916) 213-220.

¹⁸⁵ Βλ. 'Σχέδιον Καταστατικού Νόμου της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ελλάδος' έτους 1915, σε **Στράγκας**, Εκκλησίας Ελλάδος Ιστορία εκ πηγών αψευδών (1817-1967), τόμ. Α', 629-663.

¹⁸⁶ ΣχεδΝ/1914, σελ. 19.

Δεύτερος Τίτλος: περί των επισκοπικών δικαστηρίων (άρθ. 2-14).

Τρίτος Τίτλος: περί των συνοδικών δικαστηρίων (άρθ. 15-23).

Τέταρτος Τίτλος: περί των δια τους επισκόπους δικαστηρίων (άρθ. 24-34).

Πέμπτος Τίτλος: περί του δια τους συνοδικούς δικαστηρίου (άρθ. 35-41).

Έκτος Τίτλος: περί νομίμου αποκλεισμού και εξαιρέσεως δικαστών (άρθ. 42-51).

Έβδομος Τίτλος: γενικές διατάξεις (άρθ. 52-56).

297. Το δεύτερο βιβλίο (άρθρα 57-215) αφορούσε την *διαδικασία* ενώπιον των εκκλησιαστικών δικαστηρίων και υποδιαιρούνταν στα ακόλουθα 6 τμήματα:

Τμήμα Πρώτο: γενικές διατάξεις (άρθ. 57-124)

Πρώτος Τίτλος: περί επιδόσεων (57-66).

Δεύτερος Τίτλος: περί εκθέσεων (67-68).

Τρίτος Τίτλος: περί αποδείξεων (69-118).

Τέταρτος Τίτλος: περί αποφάσεων (119-124).

Τμήμα Δεύτερο: περί των καθ' εκάστην διαδικασιών (125-199)

Πρώτος Τίτλος: περί της διαδικασίας επί κατηγορουμένων πρεσβυτέρων, διακόνων, υποδιακόνων και μοναχών (125-186).

Δεύτερος Τίτλος: περί της διαδικασίας επί κατηγορουμένων επισκόπων (187-199).

Τμήμα Τρίτο: περί εγκρίσεως υπό της πολιτικής αρχής των καταδικαστικών αποφάσεων (200-203).

Τμήμα Τέταρτο: περί αναθεωρήσεων (204~205)

Τμήμα Πέμπτο: περί εκτελέσεως των αποφάσεων (206-208)

Τμήμα Έκτο: περί της σχέσεως της εκκλησιαστικής δικαιοδοσίας προς την λαϊκήν ποινικήν δικαιοδοσίαν (209-215).

Το άρθ. 216 ΣχεδΝ/1914 προέβλεπε ότι θα ετίθετο σε ισχύ μαζί με τον υπό ψήφιση νέο Καταστατικό Νόμο της Εκκλησίας.

2. Δικαιοπολιτικές αρχές

2.1. Έννοια, νομική φύση και σκοποί των εκκλησιαστικών κυρώσεων

298. Σύμφωνα με την Αιτιολογική Έκθεση (ΑιτΕκθ) του ΣχεδΝ/1914, η κύρωση που επιβάλλει το εκκλησιαστικό δικαστήριο είναι μεν κατ' αρχήν 'παρεμφερής' με εκείνη που προβλέπει το κοινό (κοσμικό) ποινικό δίκαιο, χωρίς όμως να ταυτίζονται μεταξύ τους, τόσο ως προς τη νομική τους φύση, όσο και ως προς τους ευρύτερους επιδιωκόμενους σκοπούς τους. Και τούτο διότι η ποινή που επιβάλλεται από το κοινό πολιτειακό δικαστήριο συνιστά 'κακό', που η οργανωμένη κοινωνία απειλεί εναντίον όποιου παραβιάζει τους αναγκαίους για την κοινή συμβίωση όρους, με αντικειμενικό σκοπό να διασφαλίζεται η ενότητα και λειτουργία της έννομης τάξης της πολιτείας, ενώ η εκκλησιαστική κύρωση στοχεύει στη διατήρηση της πειθαρχίας εντός του εκκλησιαστικού οργανισμού και μόνον.

Από την άποψη αυτή, όπως παρατηρείται στην ΑιτΕκθ, οι εκκλησιαστικές κυρώσεις ομοιάζουν με αυτές που το κράτος επιβάλλει 'εις υπαλλήλους αυτού προς

το συμφέρον της υπηρεσίας’.

Άρα, πάντοτε κατά την ΑιτΕκθ, οι κυρώσεις που επιβάλλουν τα εκκλησιαστικά δικαστήρια έχουν μικτή φύση: πνευματική, ποινική και πειθαρχική.¹⁸⁷

Τα ανωτέρω δεδομένα εξηγούν γιατί το Σχέδιο του Καταστατικού Νόμου της Εκκλησίας της Ελλάδος, που εκπόνησε η ίδια νομοπαρασκευαστική επιτροπή, όριζε ρητά στο άρθρ. 84 ότι τα εκκλησιαστικά δικαστήρια λειτουργούν ‘προς διατήρησιν της εκκλησιαστικής πειθαρχίας και προς τιμωρίαν των υποπεσόντων εις παράπτωμα ως προς τα χρέη και τα καθήκοντα της επαγγελίας αυτών κληρικών και μοναχών’ - μία πρόβλεψη που συναντούμε με σχεδόν πανομοιότυπη διατύπωση και στο άρθρ. 1 του ισχύοντα Ν. 5383/1832, ‘περί των Εκκλησιαστικών Δικαστηρίων και της προ αυτών διαδικασίας’.¹⁸⁸

299. Ως βασικά κριτήρια για την κλιμάκωση της βαρύτητας των εκκλησιαστικών κυρώσεων λαμβάνονται υπόψη, αναλόγως, ο χαρακτήρας και η βαρύτητα του πταίσματος, καθώς και η προσωπικότητα του δράστη – ιδίως μάλιστα η ειλικρινής πρόθεσή του να αντιληφθεί το άδικο της πράξης του, τις αρνητικές συνέπειες για τον ίδιο και το εκκλησιαστικό σώμα καθώς και να συμμορφωθεί με τις κανονιστικές επιταγές της Εκκλησίας. Ενόψει των κριτηρίων αυτών, κρίθηκε ορθό κληρικοί αμετανόητοι να μην υποβάλλονται σε βαριές εκκλησιαστικές κυρώσεις, όπως μακροχρόνια αργία ή μακροχρόνιο σωματικό περιορισμό, αλλά να αποπέμπονται οριστικά από τις τάξεις του κλήρου, μετά από επιβολή της έσχατης για την ιερατική ιδιότητα ποινής της καθάιρεσης. Αντίθετα, ‘επί των ελαφροτέρων παραπτωμάτων αι μέτριοι ή και ελαφραί ποιναί επιτυχάνουσι τελειότερον του σκοπού’.¹⁸⁹

2.2. Διάρθρωση των εκκλησιαστικών κυρώσεων

300. Οι προβλεπόμενες από το ΣχεδΝ/1914 κυρώσεις διακρίνονται περαιτέρω σε αυτές που επιβάλλονται: (α) σε πρεσβυτέρους και διακόνους, (β) σε μοναχούς ή μοναχές και (γ) σε αρχιερείς. Ειδικότερα:

301. Κυρώσεις για τους κληρικούς της ανωτέρω (α) περιπτώσεως τυποποιούνταν στο άρθρ. 11 ΣχεδΝ/1914, σύμφωνα με το οποίο το επισκοπικό δικαστήριο μπορούσε να επιβάλει, αν δεν προβλεπόταν κάτι διαφορετικό: (α) επίπληξη, (β)

¹⁸⁷ Ο νομομαθής Ι. Σημαντήρας παραπέμπει (ΑιτΕκθ, σ. 3) σε ελληνικά και γερμανικά συγγράμματα της εποχής, που διακρίνουν ανάμεσα στις ποινές του κοινού ποινικού δικαίου και στις ‘πειθαρχικές ποινές’, που προέβλεπε το δημόσιο δίκαιο κατά των δημόσιων υπαλλήλων για τις παραβάσεις των καθηκόντων τους. Περαιτέρω η ΑιτΕκθ διέκρινε την ειδικότερη κατηγορία των ‘εκκλησιαστικών πειθαρχικών ποινών’: Fr. von Liszt, Lehrbuch des deutschen Strafrechts, 17η έκδοση, § 58, 178· P. Laband, Das Staatsrecht des deutschen Reichs, 5η έκδ., τόμ. Α’ σ. 485.

¹⁸⁸ Άρθρον 1: ‘Προς διατήρησιν της εκκλησιαστικής πειθαρχίας και προς τιμωρίαν των υποπεσόντων εις παράπτωμα ως προς τα χρέη και τα καθήκοντα της επαγγελίας αυτών κληρικών και μοναχών καθίστανται τα εξής εκκλησιαστικά δικαστήρια...’, Τρωιάνος / Παπαγεωργίου, Θρησκευτική Νομοθεσία (2009) 1677.

¹⁸⁹ ΑιτΕκθ, σ. 4.

στέρηση του μισθού ενός μηνός, (γ) χρηματική ποινή υπέρ του Γενικού Εκκλησιαστικού Ταμείου,¹⁹⁰ (δ) αργία από κάθε ιεροπραξία μέχρι 1 έτος, συνοδευόμενη ή μη από στέρηση των εφημεριακών δικαιωμάτων,¹⁹¹ (ε) **σωματικό κατ' οίκον περιορισμό μέχρι 15 ημέρες, (στ) σωματικό περιορισμό μέχρι 1 έτος στο ειδικό σωφρονιστήριο των κληρικών**, (ζ) έκπτωση από το αξίωμα (οφφίκιο).

Σημειωτέον ότι οι ποινές της εκπτώσεως από το αξίωμα ή της αργίας από κάθε ιεροπραξία ή του σωματικού περιορισμού, μπορούσαν να επιβληθούν και αθροιστικά - οι δύο ή και οι τρεις μαζί.

302. Ως κυρώσεις για τους μοναχούς και τις μοναχές (ανωτέρω β' περίπτωση) ορίζονταν από το άρθ. 12 του ΣχεδN/1914 ιδίως οι εξής: (α) επίπληξη, (β) αργία από κάθε ιεροπραξία μέχρι 1 έτος, επί ιερωμένων μοναχών, (γ) **σωματικός περιορισμός στο σωφρονιστήριο της μονής, διάρκειας μέχρι 2 μηνών, (δ) σωματικός περιορισμός στο ειδικό σωφρονιστήριο των κληρικών, διάρκειας μέχρι 1 έτος**, (ε) έκπτωση από το αξίωμα (οφφίκιο) ή τη θέση (λ.χ. του ηγουμένου), (στ) καθαίρεση, επί ιερωμένων μοναχών, (ζ) αποβολή από τη μονή, με αφαίρεση του μοναχικού σχήματος.

Από τις ανωτέρω ποινές, η έκπτωση από το αξίωμα ή τη θέση, η αργία από κάθε ιεροπραξία και ο υπό οποιονδήποτε τύπο σωματικός περιορισμός, μπορούσαν να επιβληθούν και αθροιστικά.

303. Το πρωτοβάθμιο για αρχιερείς δικαστήριο προβλεπόταν ως αρμόδιο να επιβάλλει: (α) μομφή, (β) αργία από κάθε ιεροπραξία μέχρι 15 ημέρες, (γ) επί συνοδικών αρχιερέων έκπτωση από το συνοδικό αξίωμα, (δ) έκπτωση 'διηνεκή' από το θρόνο με 'περίθαψη', και (ε) καθαίρεση. Όχι όμως ποινές στερητικές της ελευθερίας...

Ο συνοδικός αρχιερέας που καταδικαζόταν σε αργία θα εξέπιπτε αυτοδίκαια και από το συνοδικό αξίωμα. Ο αρχιερέας που θα εξέπιπτε από το συνοδικό αξίωμα, λόγω της επιβολής κύριας ή παρεπόμενης αμετάκλητης κύρωσης, δεν θα μπορούσε επί μια τριετία να αναλάβει συνοδικά καθήκοντα (άρθ. 28 ΣχεδN/1914).

304. Η σκέψη για τη συμπερίληψη στην ακολουθία των κυρώσεων και της αμφιλεγόμενης 'αφαιρέσεως του μοναχικού σχήματος', ως παρεπόμενης της 'αποβολής από τη μονή' του μοναχού, προκάλεσε συζήτηση στην επιτροπή, καθώς η πρώτη δεν προβλέπεται από την εκκλησιαστική νομοθεσία. *Επικράτησε ωστόσο η άποψη ότι μία τέτοια πρόβλεψη 'δεν φαίνεται να αντιβαίνει προς το πνεύμα του κανονικού δικαίου' (ΑιτΕκθ, 6) – μία, κατά τη γνώμη μας, ακόμη απόδειξη ότι οι*

¹⁹⁰ Ν. ΓΥΙΔ'/1909, 'περί Γενικού Εκκλησιαστικού Ταμείου και διοικήσεως Μοναστηρίων', (ΕτΚ Α' 270), **Τρωιάνος / Παπαγεωργίου** 608 επ.

¹⁹¹ Κατά την ίδια διάταξη, αν ο υπό αργία κληρικός μισθοδοτείται, η στέρηση των εφημεριακών δικαιωμάτων καλύπτει το ήμισυ του μισθού του και όλων των 'τυχηρών', που πλέον θα καταβάλλονται στον αναπληρωτή του για το χρονικό διάστημα της αργίας.

εκκλησιαστικοί φορείς μπορούν, όταν το επιθυμούν, να απελευθερώνονται από την εγκύκλιση στο πεπαλαιωμένο γράμμα των λεγόμενων 'ερών κανόνων'.

2.3. Εισαγωγή στοιχείων του κατηγορητικού συστήματος και περιορισμός της εξεταστικής διαδικασίας

305. Σε αντίθεση προς το κατηγορητικό σύστημα, που επικράτησε βαθμιαία στο ποινικό δίκαιο της ρωμαϊκής¹⁹² και νεότερης περιόδου, *τα εκκλησιαστικά δικαιοδοτικά όργανα συνέχισαν μέχρι το 1914 να εμμένουν σε μία ακραιφνή μορφή εξεταστικής διαδικασίας, επιτρέποντας την - περίπου αδιανόητη, σήμερα - σύμπτωση των ιδιοτήτων κατηγορού και δικαστή.*

Μέλη της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής υποστήριξαν τη διατήρηση του ανωτέρω αμιγούς συστήματος 'ως μάλλον προσαρμοζομένου προς τον πνευματικόν χαρακτήρα των εκκλησιαστικών δικαστηρίων'¹⁹³ - χωρίς όμως και να αιτιολογούν διευκρινίζοντας τι ακριβώς εννοούσαν και πώς συμβιβαζόταν η θέση αυτή με τις νεότερες ποινικοδικονομικές εξελίξεις. Άλλωστε, σε ουκ ολίγες περιπτώσεις ο ίδιος ο εκκλησιαστικός οργανισμός είχε προσαρμοστεί χωρίς αντίδραση σε ανάλογες.

Επικράτησε πάντως η άποψη υπέρ της διαμόρφωσης μίας μικτής, και πάντως πιο εξελιγμένης, μορφής της παλαιότερης εκκλησιαστικής ποινικής διαδικασίας. Προς την κατεύθυνση αυτή, αποφασίστηκε ο ενοφθαλμισμός της αρχαίας εξεταστικής διαδικασίας με στοιχεία του νεότερου κατηγορητικού συστήματος, που είχαν σχεδόν πλήρως υιοθετήσει οι νεότερες ποινικές δικονομίες.

306. Κατ' αρχάς, η επιτροπή αναγνώρισε ρητά ότι 'μόνον': (α) υπό την παλαιά εξεταστική διαδικασία *συμπίπτουν στο ίδιο πρόσωπο οι ψυχολογικά ασυμβίβαστες ιδιότητες του κατηγορού, αφενός, και του δικαστή, αφετέρου*. (β) υπό το σύγχρονο κατηγορητικό σύστημα είναι δυνατή μία πλήρης ανάπτυξη της υπεράσπισης του κατηγορουμένου μέσω της αντιδικίας του ίδιου προς τον εκκλησιαστικό κατηγορο, ενώπιον του εκκλησιαστικού δικαστή· (γ) με το κατηγορητικό σύστημα δεν έρχεται ο κατηγορούμενος αντιμέτωπος ευθέως με τον δικαστή, κάτι που χειροτερεύει την υπερασπιστική θέση του κατηγορουμένου· και τέλος (δ) 'μόνον' η μορφή αυτή της διαδικασίας εγγυάται την - κατά το ανθρωπίνως δυνατό - αντικειμενική κρίση του δικαστή.

Ενόψει των ανωτέρω, κρίθηκε ότι ο σκοπός των εκκλησιαστικών δικαστηρίων επιτυγχάνεται πληρέστερα με την *εισαγωγή βασικών στοιχείων του κατηγορητικού συστήματος στην απαρχαιωμένη εξεταστική διαδικασία* που εφάρμοζε μέχρι τότε η εκκλησιαστική δίκη.

307. Περαιτέρω η επιτροπή αναγνώρισε την ανάγκη μεγαλύτερης οριοθέτησής και

¹⁹² Σπ. Τρωιάνος, Οι πηγές του βυζαντινού δικαίου, Αθήνα-Κομοτηνή 2011, 31 επ. και passim· Ν. Δημαράς, Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου και σύντομος έκθεσις των βυζαντινών πηγών, τόμ. Β', εν Αθήναις 1896, 304 επ.

¹⁹³ ΑιτΕκθ 19.

ως προς την εκκλησιαστική δίκη μεταξύ των καθιερωμένων στην κοινή ποινική δικονομία τριών πόλων της *κατηγορούσας αρχής*, του *κατηγορουμένου με την υπεράσπισή του* και του *δικάζοντος οργάνου*.

Στο πλαίσιο αυτό, προτάθηκε η *εισαγωγή ως νέου διακεκριμένου θεσμού του 'εκκλησιαστικού κατηγορού' (εκδίκου – 'έκδικος')* ο οποίος θα παρίστατο στην ανάκριση διατυπώνοντας παρατηρήσεις και προτάσεις και απευθύνοντας ερωτήσεις προς τους μάρτυρες ή τον κατηγορούμενο, με δικαίωμα να ζητήσει πρόσθετες ανακριτικές ενέργειες (όπως εξέταση νέων μαρτύρων, συμπληρωματική εξέταση ήδη εξετασθέντων ή διεξαγωγή άλλης ανακριτικής πράξεως).

Με την περάτωση της ανακρίσεως, *ο έκδικος θα παραλάμβανε από τον ανακριτή την δικογραφία και θα την υπέβαλε στον επίσκοπο, συνοδεύοντας αυτή με έγγραφο πρότασή του*. Αν ο επίσκοπος έκρινε ότι έπρεπε να συγκληθεί δικαστήριο, ο έκδικος συνέτασσε το κατηγορητήριο έγγραφο, επιδίδοντας αντίγραφο του με κλήση προς εμφάνιση και στον κατηγορούμενο.

Η ακροαματική διαδικασία ενώπιον του επισκοπικού δικαστηρίου θα διεξαγόταν κατ' αντιδικίαν μεταξύ εκδίκου και κατηγορουμένου. Ανάλογα προβλέπονταν και ως προς την τυχόν ακολουθούσα διαδικασία επί ενδίκων μέσων, ενώ τα ανωτέρω θα εφαρμόζονταν και επί κατηγορουμένων επισκόπων.

Καθίσταται λοιπόν από τα ανωτέρω πρόδηλο ότι η νομοπαρασκευαστική επιτροπή απέδιδε ιδιαίτερη βαρύτητα στην ανακριτική διαδικασία – προφανώς μεγαλύτερη σε σχέση με την ακροαματική – με κριτήριο 'τον ιδιάζοντα χαρακτήρα της εκκλησιαστικής δίκης'.

2.4. Εισαγωγή του θεσμού του 'εκκλησιαστικού κατηγορού' (εκδίκου)

308. Όπως σημειώθηκε, η νομοπαρασκευαστική επιτροπή έκρινε ως ορθή την εισαγωγή του κατηγορητικού συστήματος, λαμβάνοντας παράλληλα πρόνοια 'περί καταστάσεως εκκλησιαστικού κατηγορού παρ' εκάστω εκκλησιαστικώ δικαστηρίω'.¹⁹⁴

Ως κύρια καθήκοντα του εκκλησιαστικού κατηγορού (εκδίκου) ορίζονταν: (α) Η αυτοπρόσωπη παράστασή του κατά τη διεξαγόμενη από τον ανακριτή έρευνα, στο πλαίσιο της οποίας μπορούσε να προβαίνει σε παρατηρήσεις, να απευθύνει ερωτήσεις προς τον κατηγορούμενο ή τους μάρτυρες καθώς και να υποβάλλει έγγραφα ή προφορικές προτάσεις, (β) Η κατάρτιση και υποβολή πορίσματος και προτάσεως προς το αρμόδιο δικαστήριο, ώστε να κριθεί αν η υπόθεση χρήζει περαιτέρω και κύριας διαδικασίας, (γ) Η σύνταξη του σχετικού 'κατηγορητηρίου εγγράφου', εφόσον ακολουθήσει κύρια διαδικασία, (δ) Η συμμετοχή στην κύρια δικαστηριακή διαδικασία προς υποστήριξη της κατηγορίας, (ε) Η αντιδικία με τον κατηγορούμενο, επί τυχόν ασκήσεως από τον τελευταίο ένδικου μέσου, και (στ) Η επιμέλεια στην εκτέλεση της δικαστικής απόφασης.

¹⁹⁴ Το ΣχεδΝ/1914 διευκρίνιζε ότι ο θεσμός του εκκλησιαστικού κατηγορού, όπως προτεινόταν να εισαχθεί, δεν συνέπιπτε ακριβώς με εκείνον του 'εκδίκου' της βυζαντινής περιόδου.

2.5. Καθιέρωση αυτοτελούς δικαστικής εξουσίας του επισκόπου

309. Η ισχύουσα μέχρι το 1914 εκκλησιαστική δικονομία ενέτασσε την ενάσκηση πειθαρχικών καθηκόντων εκ μέρους των επισκόπων στο πλαίσιο λειτουργίας των επισκοπικών και συνοδικών δικαστηρίων, ως συλλογικών οργάνων. Με άλλη διατύπωση, όταν προέκυπτε ζήτημα δικαστικής φύσεως επί κληρικών ή μοναχών, ο επίσκοπος δεν δίκασε αυτός μόνος, αλλά συγκαλούσε επισκοπικό δικαστήριο (ή μετείχε σε συνοδικό), τα οποία και ως συλλογικά όργανα ήταν αρμόδια να προχωρήσουν σε πειθαρχική διαδικασία.

310. Η νομοπαρασκευαστική επιτροπή αναγνώρισε για πρώτη φορά και ομόφωνα 'ως λυσιτελεστάτη δια την διατήρησιν της εκκλησιαστικής πειθαρχίας' την ανάγκη ασκήσεως μίας τέτοιας δικαιοδοσίας και *αυτοτελώς*, υπό μόνου του επισκόπου, περιορισμένου έστω χαρακτήρα επί 'ελαφρών παραπτώματων'.

Επί της βάσεως αυτής, η επιτροπή θεώρησε ότι ως προς ελαφρά – κατά την ανέλεγκτη κρίση του επισκόπου - παραπτώματα, των οποίων ο ίδιος δεν έκρινε σκόπιμη την εισαγωγή στο επισκοπικό δικαστήριο, θα έπρεπε να έχει το αποκλειστικό προνόμιο να επιβάλλει *αμετακλήτως* στους υπό την εξουσία του ευρισκόμενους κληρικούς και μοναχούς τις πιο κάτω ποινές, αφού προηγουμένως τους καλούσε σε προφορική απολογία, *άνευ ετέρας τινός διαδικασίας*: (α) νουθεσία, (β) επίπληξη, (γ) αργία από κάθε ιεροπραξία διάρκειας μέχρι 15 ημερών, με ή χωρίς στέρηση των εφημεριακών δικαιωμάτων.

2.6. Δημοσιότητα, αμεσότητα και προφορικότητα της διαδικασίας

311. Η ΑιτΕκθ διαπίστωσε την ανάγκη να υποχωρήσει η παλαιότερη πλήρης μυστικότητα της ανακριτικής προδικασίας προς μία υπό όρους δημοσιότητα, κυρίως προκειμένου ο κατηγορούμενος κληρικός ή μοναχός να προστατεύεται και μη διασύρεται ειδικά από 'ανυπόστατες' εναντίον του κατηγορίες. Ως εκ τούτου, ο κατηγορούμενος δεν επιτρεπόταν μεν να είναι παρών κατά την εξέταση των μαρτύρων, μπορούσε όμως να λάβει γνώση του περιεχομένου του ανακριτικού φακέλου, ώστε να μπορεί να απαντήσει σε όσα του καταμαρτυρούσαν.

Οι αρχές της περιορισμένης δημοσιότητας, αμεσότητας και προφορικότητας γίνονταν αποδεκτές μόνον κατά το στάδιο της ακροαματικής διαδικασίας, στο πλαίσιο της οποίας οι αποδείξεις θα λαμβάνονταν και αξιολογούνταν δημοσίως - τόσο εκείνες της προδικασίας, όσο και αυτές που προέκυψαν μεταγενέστερα.

312. Σημειωτέον, ειδικότερα, ότι *διατυπώθηκε αρχικά η πρόταση να στηρίζεται κατά την ακροαματική διαδικασία ο σχηματισμός της εκκλησιαστικής δικανικής κρίσης σε άμεση εξέταση των μαρτύρων - με πρότυπο την κοινή ποινική δίκη - και όχι σε γραπτές καταθέσεις, ειλημμένες υπό αδιευκρίνιστες και μυστικές συνθήκες κατά την προανακριτικό στάδιο*. Όπως χαρακτηριστικά υποστηρίχθηκε: 'η όλη παράσταση του μάρτυρος, ο τόνος της φωνής, η ψυχική αυτού ηρεμία ή ταραχή, παρέχουσιν ουχί σπανίως ουσιώδη στοιχεία προς εκτίμησιν της αξιοπιστίας αυτού'. Πέραν αυτού, η εξέταση των μαρτύρων παρουσία του κατηγορουμένου θα παρέιχε στον

ίδιο τη δυνατότητα άμεσου ελέγχου των αποδεικτικών μαρτυριών σχετικά με την υπόθεσή του.

Η νομοπαρασκευαστική επιτροπή, ωστόσο, *δεν αποτόλμησε το καθοριστικό βήμα, αγόμενη στην τελική απόφαση να μην επιτραπεί η πλήρης δημοσιότητα της διεξαγόμενης ενώπιον του εκκλησιαστικού δικαστηρίου ακροαματικής διαδικασίας*, διότι αυτό 'μάλλον κακού δύναται να γίνη πρόξενος, διασύρουσα το γόητρον της Εκκλησίας και τον κατηγορούμενον καταισχύνουσα'.¹⁹⁵

Η εφαρμογή λοιπόν της αρχής της αμεσότητας των αποδείξεων στο στάδιο αυτό 'εκρίθη πρακτικώς δυσεφάρμοστος' και έδαφος κέρδισε μία μέση λύση: να εκτιμώνται κατ' αρχάς οι αποδείξεις που λήφθηκαν κατά την προδικασία, οι οποίες και θα αναγιγνώσκονταν ενώπιον του κατηγορουμένου. Περαιτέρω όμως, να δικαιούται το δικαστήριο, ο έκδικος ή ο κατηγορούμενος να κλητεύσουν στην ακροαματική διαδικασία έναν ή περισσότερους μάρτυρες, που εξετάσθηκαν στην προδικασία, ή και νέους. Χρήση ιδίως του δικαιώματος αυτού θα μπορούσε να γίνει αν τα προσκομιζόμενα έγγραφα άφηναν αδιευκρίνιστα σημεία.

313. Ως προς την προδικασία προβλέφθηκε τελικά:

(α) Η ανακριτική διαδικασία να διεξάγεται εγγράφως και όχι με δημοσιότητα των πράξεων. Να επιτρέπεται μερική δημοσιότητα υπέρ του κατηγορουμένου, όταν αυτός ζητήσει – ο ίδιος ή ο συνήγορός του - γνωστοποίηση στοιχείων της δικογραφίας και ιδίως μαρτυρικών καταθέσεων, να μην δικαιούται όμως να είναι ο ίδιος παρών κατά τις ανακρίσεις.

(β) Ο κατηγορούμενος να δικαιούται κατά την εξέτασή του να παρίσταται με συνήγορο-κληρικό.

(γ) Ο ανακριτής όφειλε κατά την έναρξη της πρώτης εξέτασεως του κατηγορουμένου να του εξηγεί τον λόγο της κατηγορίας και να τον ρωτά για την δική του άποψη επί των γεγονότων και των αποδείξεων.

(δ) Κάθε ανακριτική πράξη να διενεργείται από επίσκοπο ή να παρίσταται τέτοιος κατά τη διεξαγωγή της, 'χάριν μείζονος εγγυήσεως δια την προσήκουσαν ίδια λήψιν των μαρτυριών'. Όταν τούτο δεν θα ήταν εφικτό, οι ανακρίσεις να διεξάγονται από δύο κληρικούς-ανακριτές, με την παρουσία ενός γραμματέως.

(ε) Για λόγους αξιοπιστίας, οι μάρτυρες να εξετάζονται ενόρκως.

(στ) Με στόχο τον έλεγχο της αξιοπιστίας των μαρτύρων, ορίσθηκε ότι στη διακριτική ευχέρεια του ανακριτή απόκεινταν να εξετάζει συμπληρωματικά και κατ' αντιπαράσταση προς τον κατηγορούμενο τους μάρτυρες, ύστερα από αίτηση του πρώτου. Η δυνατότητα και όχι υποχρέωση του ανακριτή τέθηκε υπό τον φόβο καταχρήσεως του δικονομικού δικαιώματος εκ μέρους του κατηγορουμένου.

(ζ) Ο κατηγορούμενος, όταν πρότεινε μάρτυρες υπερασπίσεως, θα όφειλε να εκθέτει και τα γεγονότα για τα οποία θα κατέθετε κάθε μάρτυρας.

¹⁹⁵ ΑιτΕκθ σ. 29.

(η) Ο ανακριτής θα κατέβαλε προσπάθεια για την ανακάλυψη της αλήθειας, με σκοπό να πιστοποιηθεί όχι μόνο η ενοχή, αλλά και η αθωότητα του κατηγορουμένου. Δεν θα αρκούσαν ο ανακριτής στα αποδεικτικά μέσα που θα πρότειναν ο έκδικος ή ο κατηγορούμενος, αλλά θα είχε την ευχέρεια χρήσεως κάθε αποδεικτικού στοιχείου που, κατά την κρίση του, θα οδηγούσε στην ανακάλυψη της αλήθειας.

314. Αποφασίστηκε η εφαρμογή μίας περιορισμένης μορφής προφορικότητας στην κύρια διαδικασία ενώπιον του εκκλησιαστικού δικαστηρίου, όπου θα εξετάζονταν οι μάρτυρες υπερασπίσεως και κατηγορίας αλλά και ο κατηγορούμενος, ενώ *προβλεπόταν να λαμβάνει χώρα κατ' αντιδικία συζήτηση μεταξύ του εκδίκου και του κατηγορουμένου ή του κληρικού-συνηγόρου του.*

Το δικαιοπολιτικά σημαντικό εδώ είναι ότι οι εκκλησιαστικοί δικαστές καθίστανται γνώστες του υλικού της υπόθεσης (αποδεικτικού και λοιπού) απ' ευθείας και όχι μέσω του εκδίκου, ώστε να αποκτούν μία ζωηρότερη και εναργέστερη εικόνα της δίκης. Τα συντασσόμενα πρακτικά απλώς θα πιστοποιούσαν τι προφορικός διημείφθη, προκειμένου να είναι εφικτός ο έλεγχος περί του εάν η διαδικασία διεξήχθη σύμφωνα με τους δικονομικούς τύπους. Ακόμη, δεν κωλυόταν το δικαστήριο κατά την ακροαματική διαδικασία να προχωρήσει σε εξέταση ενός ή περισσότερων μαρτύρων που ήδη εξετάσθηκαν στην προδικασία, αν κρίνει ότι αυτό θα διευκόλυνε στην αποτελεσματικότερη διάγνωση της υποθέσεως.

Τέλος, δεν θα επιτρεπόταν να πιεστεί ο κατηγορούμενος σε απόσπαση ομολογίας ή σε άσκηση οποιουδήποτε βίαιου μέσου εναντίον του.

2.7. Έγκριση και εκτέλεση των αποφάσεων από την Πολιτεία

315. Η νομοπαρασκευαστική επιτροπή προβληματίστηκε ιδιαίτερα με το ζήτημα της κρατικής εγκρίσεως των καταδικαστικών αποφάσεων των εκκλησιαστικών δικαστηρίων. Υπενθυμίζεται ότι, σύμφωνα με το άρθ. 15 του Ν. ΣΑ'/1852, οι αποφάσεις των εκκλησιαστικών δικαστηρίων καθίσταντο εκτελεστές μετά από έγκριση είτε του βασιλέα, αν επέβαλαν αργία από κάθε ιεροπραξία πέραν των δύο μηνών ή σωματικό περιορισμό πέραν των δύο μηνών ή καθαίρεση, είτε του Υπουργού επί των Εκκλησιαστικών ως την επιβολή των λοιπών ποινών.

Προτάθηκε να καταργηθεί η όποια πολιτειακή έγκριση, με το διπλό επιχείρημα ότι, αφενός μεν η ασκούμενη δικαιοδοσία επί των κληρικών και μοναχών αποτελεί εσωτερικό ζήτημα της εκκλησίας, στο οποίο δεν πρέπει να αναμιγνύεται η πολιτεία, αφετέρου δε ότι η μέχρι τώρα σχετική πρόβλεψη δεν συνέδραμε ουσιαστικά στην εμπέδωση της εκκλησιαστικής πειθαρχίας.

Αντιπροτάθηκε ότι:

(α) *αν και η δικαιοδοσία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων θεωρείται καθαρώς πνευματική, εντούτοις ορισμένες από τις επιβαλλόμενες ποινές δεν είναι αμιγώς πνευματικής φύσεως·*

(β) η επιβολή βαρύτερων ποινών, όταν υπάρχει κλίμα έξαψης των θρησκευτικών παθών, ενδέχεται να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη, η περιφρούρηση ωστόσο

της οποίας ανήκει στις πρώτιστες υποχρεώσεις της πολιτείας· και

(γ) αν δεν παρέχεται στον κατηγορούμενο ένδικο μέσο για να ανατρέψει απόφαση εναντίον του – η οποία όμως παραβιάζει δικονομικές ή ουσιαστικές διατάξεις - τότε και η πολιτεία από την πλευρά της δεν μπορεί να επιτρέψει την εκτέλεση μίας τέτοιας παράνομης αποφάσεως.

316. Ενόψει των ανωτέρω προβληματισμών, η νομοπαρασκευαστική επιτροπή ενέκρινε *κατά πλειοψηφία* την κατ' αρχήν διατήρηση της ισχύουσας τότε ρυθμίσεως. Έτσι, αποφάσεις που θα επέβαλαν σε αρχιερείς την ποινή της εκπτώσεως από το θρόνο ή της καθαιρέσεως, και σε κληρικούς και μοναχούς τις ποινές της εκπτώσεως από τη θέση τους, του σωματικού περιορισμού πέραν του μηνός, της αργίας από κάθε ιεροπραξία πέραν των δύο μηνών και της καθαιρέσεως ή της αποβολής από τη μονή με αφαίρεση του μοναχικού σχήματος, *θα γίνονται εκτελεστές μόνον ύστερα από προηγούμενη έγκριση της αρμόδιας κατά περίπτωση πολιτικής αρχής.*

317. Προκειμένου να αποφεύγονται καταχρήσεις, κρίθηκε ωστόσο ως επιβεβλημένη η ανάγκη εισαγωγής των ακόλουθων περιορισμών στο σύστημα της πολιτικής έγκρισης: (α) ορίσθηκε προθεσμία εντός της οποίας η πολιτεία θα έχει το δικαίωμα να αρνείται την έγκριση, η άπρακτη πάροδος της οποίας θα θεωρούνταν σιωπηρή έγκριση της απόφασης του εκκλησιαστικού δικαστηρίου· (β) η πολιτειακή άρνηση εγκρίσεως θα έπρεπε να περιέχει ειδική αιτιολογία, για λόγους απαριθμούμενους ειδικά στο νόμο. Ως τέτοιοι, μνημονεύονται ειδικά στο άρθρ. 202 ΣχεδΝ/1914 η αναρμοδιότητα του δικαστηρίου, οι ελλείψεις σχετικά με τη συγκρότησή του, οι πλημμέλειες ως προς τη διαδικασία λήψεως ή την κατάρτιση της απόφασης, καθώς και η κακή ερμηνεία ή η εσφαλμένη εφαρμογή της ποινικής διάταξης.

Τυχόν άρνηση του υπουργού να εγκρίνει την απόφαση, θα οδηγούσε σε αναπομπή της υπόθεσης στη Σύνοδο, που με τη σειρά της θα διέταζε επανεκδίκαση της υπόθεσης από το εκδόσαν την απόφαση εκκλησιαστικό δικαστήριο. Στην περίπτωση που η υπουργική άρνηση επικαλούνταν κακή ερμηνεία ή εσφαλμένη εφαρμογή διάταξης, το δε δικαστήριο ενέμεινε στο αρχικό σκεπτικό, ο υπουργός υποχρεούνταν να εγκρίνει τελικώς την απόφαση.

Υπογραμμίζεται ότι, κατά τη νομοπαρασκευαστική επιτροπή, οι λόγοι άρνησης του υπουργού δεν επιτρεπόταν να αφορούν την εσφαλμένη εφαρμογή ή κακή ερμηνεία ειδικώς 'ιερού κανόνα' – κάτι που ωστόσο μπορούσε, με διάφορα προσχήματα, να οδηγήσει σε αδρανοποίηση της υπουργικής ευχέρειας.

318. Τέλος, η επιτροπή δεν έκανε αποδεκτή πρόταση του εισηγητή να περιληφθεί μεταξύ των λόγων της υπουργικής αρνήσεως και ο κίνδυνος για τη δημόσια τάξη, διότι θεωρήθηκε ότι αυτό ενδεχομένως να επέτρεπε καταχρήσεις. *Ο εισηγητής αντέτεινε – και ορθά, κατά τη γνώμη μας - ότι ο φόβος αυτός ήταν αβάσιμος, καθώς η υποχρέωση του υπουργού να αιτιολογεί την άρνησή του, σε συνδυασμό με την κοινοβουλευτική του ευθύνη, απέτρεπε κινδύνους καταχρήσεων. Άλλωστε, η*

πολιτεία ως θεματοφύλακας της δημόσιας τάξης έχει το δικαίωμα να αρνείται μία τέτοια έγκριση, όταν η εκτέλεση της απόφασης του εκκλησιαστικού δικαστηρίου εγκυμονεί σχετικούς κινδύνους.

319. Οι αποφάσεις των εκκλησιαστικών δικαστηρίων θα εκτελούνταν με επιμέλεια του εκδίκου και με τη συνδρομή, εν ανάγκη, της πολιτείας. Το ΣχεδΝ/1914 περιέλαβε επιπλέον διατάξεις για τον τόπο έκτισης της ποινής του σωματικού περιορισμού καθώς και τον τρόπο εκτέλεσης των αποφάσεων που επέβαλαν χρηματική ποινή ή δικαστικές δαπάνες.

320. Το βασιλικό διάταγμα περί αφέσεως, μεταβολής ή ελαττώσεως της επιβληθείσας ποινής με απονομή βασιλικής χάριτος στον καταδικασθέντα θα εκδιδόταν με τη σύμφωνη γνώμη της Συνόδου, μετά από γνώμη του επισκόπου στον οποίο υπαγόταν ο ανωτέρω κληρικός. Εξαίρεση αποτελούσε η ποινή της καθαιρέσεως, η επιβολή της οποίας θεωρούνταν αμετάκλητη.¹⁹⁶

2.8. Το ζήτημα του βασιλικού επιτρόπου

321. Ως ενθαρρυντικό και ευοίωνο για ένα μελλοντικό βήμα χαλάρωσης της ασφυκτικής πολιτειοκρατίας που ίσχυε ακόμη στο χώρο της εκκλησιαστικής δικαιοσύνης, μπορεί να θεωρηθεί η κατά πλειοψηφία ληφθείσα απόφαση της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής να μην επιτραπεί η εφεξής παρουσία του βασιλικού επιτρόπου στις εργασίες των (συνοδικών) δικαστηρίων. Και τούτο, παρά την προταθείσα άποψη ότι η συμμετοχή του κρατικού αυτού λειτουργού, χωρίς να θεωρούνταν ανάμιξη στη δικαστική διαδικασία, θα αποτελούσε ωστόσο 'εγγύησιν υπέρ της ορθής απονομής της δικαιοσύνης', διότι θα διαφώτιζε τον υπουργό κατά την ενάσκηση του δικαιώματος της εγκρίσεως των καταδικαστικών αποφάσεων.

Η ίδια άποψη προσέθετε το χαρακτηριστικό, για το κρατούν τότε σύστημα σχέσεων κράτους και εκκλησίας, επιχείρημα ότι *'η ενάσκησις άλλως υπό των ανωτέρω οργάνων της Εκκλησίας τοσούτω σπουδαίων καθηκόντων, οία τα δικαστικά, δεν πρέπει να γίνηται εν απουσία του προσώπου δι' ου η πολιτεία ασκεί την ανωτάτην αυτής επί της Εκκλησίας εποπτείαν'* - γνώμη που ωστόσο απορρίφθηκε χωρίς αιτιολογία.

3. Οργάνωση της εκκλησιαστικής δικαιοσύνης

322. Το πρώτο βιβλίο του ΣχεδΝ/1914 είναι αφιερωμένο στην οργάνωση των εκκλησιαστικών δικαστηρίων και υποδιαιρείται σε επτά τίτλους. Ο πρώτος αφορά εν γένει τα εκκλησιαστικά δικαστήρια, ο δεύτερος τα επισκοπικά, ο τρίτος τα συνοδικά, ο τέταρτος τα δικαστήρια για τους επισκόπους, ο πέμπτος το δικαστήριο για τους συνοδικούς, ο έκτος ρυθμίζει τα του νόμιμου αποκλεισμού και εξαιρέσεως των δικαστών, ο δε έβδομος περιέχει γενικές διατάξεις.

Το δεύτερο βιβλίο υποδιαιρείται σε τμήματα, τίτλους και κεφάλαια, ρυθμίζοντας ζητήματα σχετικά με τη διαδικασία ενώπιον των εκκλησιαστικών δικαστηρίων, τις

¹⁹⁶ Πρβλ. Μίλας, Το Εκκλησιαστικόν Δίκαιον της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας (²1970) 719.

επιδόσεις, τις εκθέσεις και την αποδεικτική διαδικασία. Ακολουθούν τα περί τη λήψη των αποφάσεων, την κρατική τους έγκρισή από την πολιτική αρχή, τα ένδικα μέσα και τη δυνατότητα αναθεώρησης των αποφάσεων καθώς και τον τρόπο εκτέλεσής τους.

3.1. Διάρθρωση των δικαστηρίων

3.1.1. Επισκοπικά Δικαστήρια

323. Σύμφωνα με το άρθ. 1 ΣχεδN/1914 για τη διατήρηση της εκκλησιαστικής πειθαρχίας και την τιμωρία των κληρικών και μοναχών που υποπίπτουν σε παράπτωμα ως προς τις υποχρεώσεις και τα καθήκοντά τους, λειτουργούν τα εξής εκκλησιαστικά δικαστήρια: (α) επισκοπικά, (β) συνοδικά (πρωτοβάθμιο και δευτεροβάθμιο), (γ) για επισκόπους (πρωτοβάθμιο και δευτεροβάθμιο), και (δ) για συνοδικούς αρχιερείς. Ως ‘κληρικοί’ θεωρούνται οι επίσκοποι, οι πρεσβύτεροι, οι διάκονοι και οι υποδιάκονοι, ως ‘επίσκοποι’ οι μητροπολίτες, αρχιεπίσκοποι και οι απλοί επίσκοποι, στους δε ‘μοναχούς’ περιλαμβάνονται και οι μονάστριες.

324. Σε κάθε επισκοπή θα λειτουργεί επισκοπικό δικαστήριο, που συγκροτείται από τον οικείο επίσκοπο ή το νόμιμο αναπληρωτή του, ως πρόεδρο, και 4 πρεσβύτερους ως μέλη, που υπηρετούν στην έδρα της επισκοπής. Ανά τριετία θα διορίζονταν σε κάθε επισκοπή 4 πρεσβύτεροι ως τακτικά μέλη του επισκοπικού δικαστηρίου και 6 πρεσβύτεροι ως αναπληρωματικά, με υπόδειξη του οικείου επισκόπου και έκδοση σχετικού β. δ/τος (άρθ. 2-3 ΣχεδN/1914).

325. Στο επισκοπικό δικαστήριο αποφασιστική ψήφο έχει μόνον ο επίσκοπος. Οι συμπαρεδρεύοντες πρεσβύτεροι έχουν απλώς συμβουλευτική ψήφο, *την οποία μάλιστα, αν είναι διαφορετική με εκείνην του επισκόπου, δεν δικαιούνται να καταχωρίσουν ούτε στα πρακτικά.*

326. Σε κάθε επισκοπικό δικαστήριο διορίζεται έκδικος (εκκλησιαστικός κατήγορος), με τριετή θητεία, ύστερα από πρόταση του επισκόπου, έγκριση της Συνόδου και δημοσίευση β. δ/τος. Για το διορισμό στο αξίωμα αυτό προτιμάται κληρικός της έδρας της επισκοπής (άρθ. 6 ΣχεδN/1914).

327. Το επισκοπικό δικαστήριο δικάζει τα εκκλησιαστικά παραπτώματα των κληρικών και μοναχών που τελούσαν υπό την ποιμαντορία του επισκόπου τους, καθώς και τα παραπτώματα οποιουδήποτε κληρικού, εφόσον διεπράχθησαν στα όρια της επισκοπής (άρθ. 8 ΣχεδN/1914). Το κριτήριο του τόπου τελέσεως του αδικήματος (*forum delicti commissi*) μπορούσε όμως να οδηγήσει σε συντρέχουσα δωσιδικία πλειόνων επισκοπικών δικαστηρίων. Βάσει λοιπόν της αρχής της χρονικής προτεραιότητας, στην περίπτωση αυτή ως αρμόδιο θεωρούνταν το δικαστήριο που κάλεσε πρώτο σε ανάκριση τον κληρικό. Τυχόν σχετική αμφισβήτηση θα επέλυε η Σύνοδος, μετά από αίτηση των ενδιαφερομένων επισκόπων. Μέχρι τότε, οι συναρμόδιοι επίσκοποι θα ανέστειλαν κάθε περαιτέρω διαδικασία (9-10 ΣχεδN/1914).

328. Το επισκοπικό δικαστήριο μπορούσε να επιβάλλει της εξής ποινές σε κληρικούς: (α) επίπληξη, (β) στέρηση του μισθού μέχρι ένα μήνα, (γ) χρηματική ποινή υπέρ του Γενικού Εκκλησιαστικού Ταμείου, (δ) αργία από κάθε ιεροπραξία μέχρι ένα έτος, συνοδευόμενη ή μη από στέρηση των εφημεριακών δικαιωμάτων, (ε) *σωματικό περιορισμό κατ' οίκον μέχρι 15 ημερών*, (στ) *σωματικό περιορισμό μέχρι ενός έτους στο ειδικό σωφρονιστήριο των κληρικών*, (ζ) έκπτωση από το αξίωμα (οφφίκιο). Οι ποινές της εκπτώσεως από το αξίωμα ή της αργίας από κάθε ιεροπραξία ή του σωματικού περιορισμού μπορεί να επιβληθούν και αθροιστικώς.

329. Σε μοναχούς το επισκοπικό δικαστήριο μπορούσε να επιβάλλει: (α) επίπληξη, (β) επί ιερωμένων μοναχών αργία από κάθε ιεροπραξία μέχρι ένα έτος, (γ) *σωματικό περιορισμό στο σωφρονιστήριο της μονής μέχρι δύο μήνες*, (δ) *σωματικό περιορισμό στο ειδικό σωφρονιστήριο των κληρικών μέχρι ένα έτος*, (ε) έκπτωση από το αξίωμα (οφφίκιο) ή τη θέση. Η ποινή της εκπτώσεως από το αξίωμα ή τη θέση, η ποινή της αργίας από κάθε ιεροπραξία και ο σωματικός περιορισμός, υπό οποιονδήποτε από τους δύο τύπους, μπορούσαν να επιβληθούν και αθροιστικά.

330. Εφόσον το επισκοπικό δικαστήριο έκρινε ότι στον κατηγορούμενο κληρικό έπρεπε να επιβληθεί η ποινή της καθαιρέσεως ή στον κατηγορούμενο μοναχό η ποινή της αποβολής από τη μονή με αφαίρεση του μοναχικού σχήματος, κήρυσσε εαυτό αναρμόδιο προς επιβολή των ανωτέρω ποινών και παρέπεμπε την υπόθεση στο πρωτοβάθμιο συνοδικό δικαστήριο (ά. 13 ΣχεδΝ/1914).

3.1.2. Συνοδικά δικαστήρια

331. Το ΣχεδΝ/1914 προέβλεψε τη συγκρότηση δύο συνοδικών δικαστηρίων: ενός πρωτοβάθμιου πενταμελούς, υπό την προεδρία του αντιπροέδρου της ΔΙΣ (ά. 15 ΣχεδΝ/1914), και ενός δευτεροβάθμιου εξαμελούς, υπό την προεδρία του αρχιεπισκόπου και προέδρου της Συνόδου, με μέλη τους υπόλοιπους 5 συνοδικούς επισκόπους. Σε αυτούς δεν περιλαμβάνονται οι δύο συνοδικοί επίσκοποι που ασκούν χρέη εκδίκου (ά. 19 ΣχεδΝ/1914).

332. Το πρωτοβάθμιο συνοδικό δικαστήριο δίκασε σε πρώτο βαθμό ή κατά περιπτώσεις σε πρώτο και τελευταίο βαθμό, τα παραπτώματα των κληρικών και μοναχών των οποίων η εκδίκαση παραπέμφθηκε σ' αυτό από το επισκοπικό δικαστήριο (ά. 13 ΣχεδΝ/1914). Μπορούσε να επιβάλει τις ίδιες ποινές με το επισκοπικό δικαστήριο καθώς και καθαίρεση, επί δε μοναχών την ποινή της αποβολής από τη μονή με αφαίρεση του μοναχικού σχήματος.

Το δευτεροβάθμιο συνοδικό δικαστήριο δίκασε τις εφέσεις κατά των εκκλητών αποφάσεων των επισκοπικών δικαστηρίων, καθώς και τις εφέσεις κατά των αποφάσεων του πρωτοβάθμιου συνοδικού δικαστηρίου (ά. 22 ΣχεδΝ/1914).

3.1.3. Δικαστήρια για επισκόπους

333. Το πρωτοβάθμιο δικαστήριο για επισκόπους θα συγκροτούνταν από τον αντιπρόεδρο της Συνόδου, ως προεδρεύοντα, και τους υπόλοιπους 11 συνοδικούς

αρχιερείς, εκτός του προέδρου της Συνόδου (ά. 24 ΣχεδΝ/1914). Καθήκοντα εκδίκου θα εκτελούσε ο μη συνοδικός αρχιερέας που εκλέγεται από τη Σύνοδο.

Το δικαστήριο αυτό δίκασε σε πρώτο βαθμό, και σε ορισμένες περιπτώσεις σε πρώτο και τελευταίο βαθμό, επιβάλλοντας: (α) μομφή, (β) αργία από κάθε ιεροπραξία μέχρι 15 ημέρες, (γ) έκπτωση από το θρόνο με την χορήγηση περιθάλψεως στον καθαιρούμενο αρχιερέα, (δ) καθαίρεση. Ο αρχιερέας που καταδικαζόταν σε αμετάκλητη ποινή αργίας δεν μπορούσε επί μια τριετία να αναλάβει συνοδικά καθήκοντα, ενώ αν είναι συνοδικός εξέπιπτε αυτοδικαίως από το αξίωμά του (άρθ. 28 ΣχεδΝ/1914).

334. Το δευτεροβάθμιο δικαστήριο για επισκόπους συγκροτούνταν από τον πρόεδρο της Συνόδου και 14 αρχιερείς, οι οποίοι θα κληρώνονταν από όσους επισκόπους διοικούσαν επισκοπές και δεν ήταν συνοδικοί (ά. 29 ΣχεδΝ/1914). Το εν λόγω δικαστήριο δίκασε τις εφέσεις κατά των αποφάσεων του πρωτοβαθμίου δικαστηρίου για επισκόπους.

335. Σε αμφότερα τα δικαστήρια δεν θα συμμετείχε, όπως είναι αυτονόητο, ο κατηγορούμενος επίσκοπος.

3.1.4. Δικαστήριο για συνοδικούς αρχιερείς

336. Το δικαστήριο που θα συγκροτούνταν για τη δίκη του προέδρου και των μελών της Συνόδου σχετικά με παραβάσεις των συνοδικών καθηκόντων τους, θα αποτελούνταν από τους αρχιερείς που διοικούσαν επισκοπές, πλην αυτών οι οποίοι είχαν διατελέσει συνοδικοί κατά την περίοδο στη διάρκεια της οποίας διαπράχθηκαν οι δικάζόμενες παραβάσεις (ά. 35 ΣχεδΝ/1914).

Το δικαστήριο αυτό δίκασε σε πρώτο και τελευταίο βαθμό, επιβάλλοντας τις ίδιες ποινές με το πρωτοβάθμιο δικαστήριο για επισκόπους, καθώς και την αυτοτελή ποινή της έκπτωσής από το συνοδικό αξίωμα. Ο συνοδικός αρχιερέας που καταδικαζόταν σε αργία, εξέπιπτε αυτοδικαίως από το συνοδικό αξίωμα.

3.2. Διαδικασίες

3.2.1. Προδικασία, μήνυση και ανάκριση

337. Η έναρξη των ανακρίσεων σε βάρος κληρικών ή μοναχών σηματοδοτούνταν είτε με την κατάθεση έγγραφης μηνύσεως του παθόντος ή οποιουδήποτε άλλου προσώπου, είτε και αυτεπαγγέλτως με εντολή της Συνόδου ή του αρμόδιου επισκόπου, εφόσον περιερχόταν σε γνώση τους ότι κληρικός οποιουδήποτε βαθμού ή μοναχός υπέπιπτε σε εκκλησιαστικής φύσεως παράπτωμα. Η μήνυση υποβαλλόταν εγγράφως στον γραμματέα της επισκοπής είτε από τον μηνυτή αυτοπροσώπως είτε με ειδικό πληρεξούσιο.

338. Ο επίσκοπος, αν το παράπτωμα δεν είναι ελαφρό, ώστε να εμπίπτει στην πειθαρχική εξουσία του ιδίου (βλ. πιο πάνω), εντελλόταν μέλος του επισκοπικού δικαστηρίου να διενεργήσει ανακρίσεις. Αν το παράπτωμα είχε τελεσθεί σε άλλη επισκοπική περιφέρεια, ζητούνταν από τον εκεί αρχιερέα να αναθέσει τις

ανακρίσεις σε δικό του κληρικό, αποστέλλοντας το πόρισμα της ανακριτικής εκθέσεως στον οικείο επίσκοπο.

339. Ως ανακριτικές πράξεις ορίζονταν, ιδίως, η εξέταση μαρτύρων, η αυτοψία, η πραγματογνωμοσύνη, η ανάγνωση εγγράφων, η κατόπιν εισαγγελικής παραγγελίας κατάσχεση πειστηρίων και η κατ' οίκον έρευνα καθώς και η εξέταση του κατηγορουμένου. Η ανάκριση δεν θεωρούνταν περατωθείσα πριν κληθεί και εξεταστεί ο κατηγορούμενος, εκτός αν αυτός αρνούταν να καταθέσει.

Κατά τη διεξαγωγή των ανακρίσεων προσκαλείτο να παρασταθεί και ο έκδικος, που δικαιούνταν να κάνει παρατηρήσεις, να απευθύνει ερωτήσεις προς τους μάρτυρες και τον κατηγορούμενο και να προβαίνει στις αναγκαίες προτάσεις, προφορικά ή εγγράφως. Σε κάθε ανακριτική πράξη δικαιούνταν να παρίσταται και ο οικείος επίσκοπος, απευθύνοντας ερωτήσεις προς τον κατηγορούμενο και τους μάρτυρες (άρ. 128 ΣχεδN/1914).

340. Οι ανακριτικές πράξεις δεν διενεργούνταν δημόσια, ενώ για κάθε τέτοια συντασσόταν έκθεση. Ο ανακριτής κατέβαλε κάθε προσπάθεια να ανακαλύψει την αλήθεια για την εξεταζόμενη υπόθεση, καθώς η ανάκριση έχει ως σκοπό να αποκαλύψει όχι μόνο την ενοχή αλλά και την τυχόν αθωότητα του κατηγορουμένου.¹⁹⁷ Συναφώς μπορούσε ο ανακριτής να διατάξει τη διενέργεια πραγματογνωμοσύνης και τη χρήση κάθε αποδεικτικού μέσου που θα βοηθούσε κατά την κρίση του στην ανακάλυψη της αλήθειας (ά. 133 ΣχεδN/1914). Αν παρίστατο ανάγκη για διενέργεια κατ' οίκον έρευνας ή την κατάσχεση πραγμάτων ή εγγράφων ως πειστηρίων, ο ανακριτής απευθυνόταν στον αρμόδιο εισαγγελέα. Ο ανακριτής εξετάζε όλους τους μάρτυρες που πρότεινε ο κατηγορούμενος, αξιοποιώντας κάθε στοιχείο για την ανακάλυψη της αλήθειας (ά. 135 ΣχεδN/1914).

341. Οι μάρτυρες εξετάζονται από τον ανακριτή μεμονωμένα και χωρίς την παρουσία του κατηγορουμένου, του συνηγόρου του ή άλλων μαρτύρων. Ο ανακριτής μπορούσε, ύστερα από αίτηση του κατηγορουμένου ή του εκδίκου ή και αυτεπάγγελτα, να εξετάσει συμπληρωματικά μάρτυρα που ήδη εξετάσθηκε κατ' αντιπαράσταση προς τον κατηγορούμενο ή άλλο μάρτυρα. Αν ο ανακριτής αρνούταν να ενδώσει σε κάποιο αίτημα του κατηγορουμένου ή του εκδίκου, τη διαφωνία και κάθε άλλη αμφισβήτηση επέλυε ο οικείος επίσκοπος, ύστερα από αίτηση των ενδιαφερομένων.

342. Η ανάκριση θεωρούνταν περατωθείσα αφού εξεταζόταν και ο κατηγορούμενος εκτός αν, ενώ καλούνταν για εξέταση, αυτός απειθούσε να εμφανισθεί. Ο κατηγορούμενος προσκαλείτο για εξέταση με έγγραφη κλήση, στην οποία γινόταν μνεία περί της βίαιης προσαγωγής του, αν απειθούσε να εμφανισθεί. Η κλήση περιείχε αναφορά στο προσαπτόμενο παράπτωμα, ωστόσο αυτό μπορούσε να παρασιωπηθεί λόγω της φύσεώς του ή από άλλη αιτία (ά. 138 ΣχεδN/1914). Αν ο

¹⁹⁷ Εν προκειμένω, όπως και στην κοινή ποινική δίκη, ζητείται η εύρεση όχι της τυπικής αλλά της ουσιαστικής αλήθειας· πρβλ. εκκλησιαστικό κανόνα 6ο Θεοφίλου Αλεξανδρείας.

κατηγορούμενος δεν εμφανιζόταν, ο ανακριτής μπορούσε να ζητήσει από την αρμόδια εισαγγελική ή αστυνομική αρχή να διατάξει τη βίαιη προσαγωγή του.

343. Κατά την έναρξη της πρώτης εξετάσεως, ο ανακριτής εξηγούσε στον κατηγορούμενο την κατηγορία και τον ρωτούσε αν είχε να απαντήσει σχετικά, αναιρώντας τις εναντίον του υπόνοιες και προτείνοντας γεγονότα και αποδείξεις. Δεν έπρεπε να απευθύνονται προς τον κατηγορούμενο παραπειστικές ερωτήσεις, ούτε να ζητείται φορτικά από αυτόν να ομολογήσει.

Ο κατηγορούμενος δικαιούνταν να λάβει γνώση αυτοπροσώπως ή δια του κληρικού-συνηγόρου του όλων των εγγράφων σχετικά με την ανάκριση, ζητώντας εγγράφως 48ωρη προθεσμία ώστε να απολογηθεί. Η προθεσμία, όταν υπήρχε εύλογη αιτία, μπορούσε να παραταθεί από τον ανακριτή (ά. 144 ΣχεδΝ/1914).

344. Με την περάτωση της ανακρίσεως, η δικογραφία διαβιβαζόταν από τον ανακριτή στον έκδικο, που την υπέβαλλε με έγγραφη πρότασή του στον επίσκοπο (ά. 146 ΣχεδΝ/1914). Ο τελευταίος, αφού μελετούσε τη δικογραφία, μπορούσε να αποφανθεί αιτιολογημένα ότι δεν υπάρχει αφορμή για κατηγορία και να αναστείλει κάθε περαιτέρω δίωξη. Εάν έκρινε ότι το παράπτωμα ήταν ελαφρύ, μπορούσε να ασκήσει ο ίδιος την πειθαρχική εξουσία. Αν ο επίσκοπος έκρινε ότι η ανάκριση χρειαζόταν επιπλέον συμπληρωματικά στοιχεία, διέτασσε τη συμπλήρωσή της, υποδεικνύοντας τα σημεία που απαιτούσαν διευκρίνιση.

Εφόσον θεωρούσε ότι η υπόθεση ήταν ώριμη για συζήτηση, συγκαλούσε το επισκοπικό δικαστήριο. Στην περίπτωση αυτή καλούνταν 8 τουλάχιστον μέρες πριν τη δικάσιμο ο κατηγορούμενος να εμφανισθεί, αφού προηγουμένως του επιδιδόταν εγκαίρως το κατηγορητήριο έγγραφο, που συνέτασσε ο έκδικος.

345. Αν το καταγγελλόμενο αδίκημα αφορούσε επίσκοπο, η Σύνοδος ανέθετε τη διεξαγωγή ανακρίσεων σε μέλος του πρωτοβάθμιου για επισκόπους δικαστηρίου. Αν οι ανακρίσεις έπρεπε να διεξαχθούν εκτός της έδρας της Συνόδου, ανακριτικά καθήκοντα ανατίθεντο και σε άλλον αρχιερέα. *Αμφισβητήσεις που προέκυπταν κατά την ανάκριση επιλύονταν από τριμελές συμβούλιο.* Με την περάτωση της ανακρίσεως, το πρωτοβάθμιο δικαστήριο αποφάσιζε *εν συμβουλίω* για την περαιτέρω εισαγωγή της υπόθεσης στην κύρια διαδικασία, αφού προηγουμένως καλούσε σε ακρόαση και τον κατηγορούμενο αρχιερέα, επιδίδοντάς του το κατηγορητήριο έγγραφο που συνέτασσε ο έκδικος. Ανάλογη διαδικασία τηρούνταν και επί κατηγορουμένων συνοδικών επισκόπων για εκκλησιαστικές παραβάσεις τους κατά την εκτέλεση των συνοδικών καθηκόντων τους.

3.2.2. Κύρια διαδικασία

3.2.3. Επισκοπικό δικαστήριο

346. Η συζήτηση ενώπιον του επισκοπικού δικαστηρίου ήταν προφορική αλλά όχι δημόσια και διεξαγόταν – πέραν των προαναφερθέντων προσώπων - παρουσία του εκδίκου και του γραμματέως (ά. 151 ΣχεδΝ/1914). Ο κατηγορούμενος μπορούσε να παραστεί *με συνήγορο κληρικό*. Αν δεν είχε συνήγορο, μπορούσε να

απαιτήσει τον αυτεπάγγελτο διορισμό από τον προεδρεύοντα ενός συνηγόρου κληρικού. Αν ο συνήγορος δήλωνε ότι δεν έχει τον απαιτούμενο χρόνο να προετοιμάσει την υπεράσπιση του κατηγορουμένου, το δικαστήριο μπορούσε να αναβάλει την συζήτηση για άλλη δικάσιμο.

347. Κατά την ακροαματική διαδικασία και μετά την βεβαίωση της ταυτότητας του κατηγορουμένου, αναγιγνωσκόταν εις επήκοον όλων το κατηγορητήριο έγγραφο και ακολούθως εξεταζόταν προσωπικά ο ίδιος ο κατηγορούμενος. Την εξέταση διηύθυνε ο προεδρεύων του δικαστηρίου, ενώ τα υπόλοιπα μέλη και ο έκδικος δικαιούνταν να απευθύνουν ερωτήσεις. Αν κατά την εξέταση του κατηγορουμένου παρατηρούνταν ασυμφωνίες ή αντιφάσεις εν σχέσει με την εξέταση που διεξήχθη ενώπιον του ανακριτή, ο προεδρεύων επιστούσε επί αυτών την προσοχή του κατηγορουμένου, ζητώντας να δοθούν εξηγήσεις.

Εν συνεχεία, αναγιγνώσκονταν οι μαρτυρικές εκθέσεις και τα υπόλοιπα έγγραφα, εκτός από την έκθεση της εξέτασης του κατηγορουμένου που είχε ληφθεί κατά την προδικασία. Ο έκδικος ανέπτυσε την κατηγορία και υπέβαλε τις προτάσεις του, ο δε κατηγορούμενος ή ο συνήγορός του προχωρούσε στην υπεράσπισή του. Αν ο έκδικος δευτερολογούσε, έπρεπε να δοθεί μετά από αυτόν ο λόγος στον κατηγορούμενο ή τον συνήγορό του. Ο προεδρεύων, αφού ρωτούσε τον κατηγορούμενο αν είχε να προσθέσει κάτι, κήρυσσε περατωθείσα τη συζήτηση.

Για κάθε αίτηση που υποβάλλεται από τον κατηγορούμενο πρέπει να ακούγεται και ο έκδικος και το αντίστροφο. Το δικαστήριο μπορεί, ύστερα από αίτηση του κατηγορουμένου ή του εκδίκου ή και αυτεπαγγέλτως, να διατάξει για καλύτερη διασάφηση της υποθέσεως την επανάληψη ενώπιόν του της εξετάσεως ενός ή περισσοτέρων από τους μάρτυρες, οι οποίοι εξετάσθηκαν στην προδικασία, αναβάλλοντας τη συνέχιση της συζητήσεως για επόμενη δικάσιμο. Το δικαστήριο μπορούσε ακόμη να διατάξει την εξέταση νέων μαρτύρων για τη διασάφηση της υποθέσεως.

348. Ενώπιον του δικαστηρίου οι μάρτυρες θα εξετάζονταν κάθε ένας ιδιαιτέρως, χωρίς την παρουσία των άλλων μαρτύρων. Η εξέταση θα γινόταν από τον προεδρεύοντα, όμως όλα τα μέλη μπορούν να απευθύνουν ερωτήσεις προς τους μάρτυρες, όπως και ο έκδικος, ο κατηγορούμενος και ο κληρικός-συνήγορός του. Οι μάρτυρες μπορούσαν να εξετασθούν και κατ' αντιπαράσταση μεταξύ τους, εάν το κρίνει αναγκαίο ο προεδρεύων ή το δικαστήριο.

349. Για την συζήτηση στο επισκοπικό δικαστήριο θα τηρούνταν λεπτομερή πρακτικά, στα οποία θα περιγράφονταν, πλην άλλων, η πορεία της συζητήσεως, τα πορίσματά της, η εφαρμογή των ουσιωδών διατυπώσεων, οι προτάσεις και οι αιτήσεις που υποβάλλονται από τον έκδικο, όπως επίσης και οι αντίστοιχες του κατηγορουμένου ή του συνηγόρου του. Θα καταγράφονταν ακόμη τα αναγνωσθέντα έγγραφα κατά την διάρκεια της δίκης, οι μαρτυρίες όσων εξετάσθηκαν ενώπιον του δικαστηρίου για πρώτη φορά και οι διασαφηνίσεις ή συμπληρώσεις που κάνουν όσοι μάρτυρες εξετάσθηκαν κατά την ανάκριση και έ-

δωσαν συμπληρωματική κατάθεση ενώπιον του δικαστηρίου επί αυτών. Τέλος, θα καταχωρούνταν οι διαταγές του προεδρεύοντος και οι αποφάσεις του δικαστηρίου, το διατακτικό της καταδικαστικής ή αθωωτικής αποφάσεως και γενικά ό,τι αξιόλογο συνέβαινε κατά την διάρκεια της δίκης.

3.2.4. Πρωτοβάθμιο και δευτεροβάθμιο δικαστήριο

350. Το πρωτοβάθμιο ή δευτεροβάθμιο δικαστήριο μπορούσε να διατάξει, ύστερα από αίτηση του κατηγορουμένου, του εκδίκου ή και αυτεπαγγέλτως, την επανάληψη ενώπιόν του της εξετάσεως ενός ή περισσότερων μαρτύρων που εξετάστηκαν στην προδικασία ή στο πρωτοβάθμιο Δικαστήριο, καθώς και την εξέταση νέων μαρτύρων, όπως και την λήψη νέων αποδείξεων, οι οποίες κρίνονταν απαραίτητες για την διασάφηση της υποθέσεως.

3.2.5. Δικαστήριο για επισκόπους

351. Η Σύνοδος μόλις θα λάμβανε γνώση, κατόπιν μηνύσεως ή με άλλο τρόπο, ότι επίσκοπος υπέπεσε σε παράπτωμα που επάγονταν εκκλησιαστική ποινή, θα έδινε εντολή σε ένα μέλος του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου για επισκόπους να προβεί στις αναγκαίες ανακρίσεις. Κατά τη διεξαγωγή των ανακρίσεων μπορούσε να παρίσταται ο αρχιερέας που ασκούσε καθήκοντα εκδίκου στο πρωτοβάθμιο δικαστήριο για επισκόπους. Οι ανακριτικές πράξεις δεν διενεργούνταν δημόσια, με μόνη την παρουσία του γραμματέα. Για κάθε ανακριτική πράξη συντασσόταν έκθεση, ενώ *δεν επιτρεπόταν η βίαιη προσαγωγή του κατηγορουμένου επισκόπου*. Περαιτέρω, θα ακολουθούσαν διαδικασία ανάλογη με αυτήν που πιο πάνω περιγράφηκε.

352. Τέλος, εξελικτική και δικαιοσυγκριτική μελέτη αφενός μεν των προβλέψεων του ΣχεδΝ 1914 και των επόμενων Σχεδίων Εκκλησιαστικών Δικαστηρίων, με αφετέρου τις ισχύουσες σήμερα διατάξεις του Ν. 5383/1932 για τα σημαντικά ζητήματα του νόμιμου αποκλεισμού και της εξαιρέσεως των δικαστών, ανακριτών, εκδίκων και γραμματέων, του θεσμού του εκκλησιαστικού συνηγόρου, της διαδικασίας των αποδείξεων γενικά και των καθέκαστα αποδεικτικών μέσων (μαρτύρων, εγγράφων, αυτοψίας, ορκοδοσίας, πραγματογνωμοσύνης), των μέσων δικονομικού καταναγκασμού, της κατάστροφης, του περιεχομένου και της εκτέλεσης της δικαστικής απόφασης, όπως και των ενδίκων μέσων πραγματοποιούμε διεξοδικά στο Τρίτο Κεφάλαιο του παρόντος.

Γ. Καταστατικός Νόμος της Αυτοκέφαλου Εκκλησίας της Ελλάδος (1923)

353. Το αναλυτικά παρουσιασμένο Σχέδιο της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής του έτους 1914, όλως ατυχώς, δεν τέθηκε σε ισχύ για λόγους που, κατά τη γνώμη μου, παραμένουν αδιευκρίνιστοι, χωρίς όμως τούτο και να αποκλείει υποστηρίξιμες εικασίες. Ως εκ τούτου, συνεχίστηκε την περίοδο αυτή η εφαρμογή των προηγούμενων ατελέστατων Νόμων Σ' και ΣΑ' του 1852, μέχρι όμως το έτος 1923, όταν μεταβλήθηκε το εν γένει καθεστώς διοίκησης της Εκκλησίας της Ελλάδος από

την τότε 'Επαναστατική Κυβέρνηση' του Νικολάου Πλαστήρα. Η τελευταία με την 35422/14-12-1923 απόφασή της θέσπισε τον 'Καταστατικό Νόμο της Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Ελλάδος' (ΚΝΕΕ),¹⁹⁸ που κατάργησε τους Σ' και ΣΑ'/1852.

354. Ο ΚΝΕΕ περιέλαβε στο άρθ. 33 διάταξη για την ατομική δικαστική εξουσία του επισκόπου¹⁹⁹ και επί πλέον το Κεφάλαιο Όγδοο (άρθρα 43-65), με ρυθμιστικό αντικείμενο τα 'Εκκλησιαστικά Δικαστήρια'. Αυτά, κατά το νέο σύστημα, διαρθρώθηκαν σε τρεις βαθμίδες: ένα πρωτοβάθμιο επισκοπικό δικαστήριο σε κάθε μητρόπολη, πέντε δευτεροβάθμια εκκλησιαστικά δικαστήρια στην αρχιεπισκοπή Αθηνών και στις έδρες τεσσάρων μεγάλων μητροπόλεων²⁰⁰ και ένα 'ανώτατο' εκκλησιαστικό δικαστήριο στην Αθήνα.

Στα επισκοπικά δικαστήρια αποφασιστική ψήφο έχει μόνον ο επίσκοπος, οι δε ιερείς απλώς συμβουλευτική (άρθ. 44). Τα δευτεροβάθμια δικαστήρια συγκροτούνται από τους επισκόπους, των οποίων οι μητροπόλεις ανήκουν στην περιφέρεια του δικαστηρίου (άρθ. 50). Τέλος, το ανώτατο δικαστήριο αποτελείται από τον αρχιεπίσκοπο και δώδεκα αρχιερείς, που ορίζονταν με έξι αναπληρωτές κάθε χρόνο από τη Σύνοδο εκ περιτροπής, βάσει των πρεσβείων της αρχιεροσύνης, ήτοι της αρχιότητας στον επισκοπικό βαθμό (άρθ. 55).

Τα δικαστήρια πρώτου και δευτέρου βαθμού εκδίκαζαν υποθέσεις κληρικών και μοναχών, ενώ το ανώτατο δικαστήριο πρωτοδίκως μεν υποθέσεις επισκόπων, σε δεύτερο δε βαθμό εφέσεις κατά πρωτόδικων αποφάσεων των δευτεροβαθμίων επισκοπικών, αν επέβαλλαν ορισμένες ποινές, όπως καθαίρεση.

Ο νόμος προέβλεπε και ένα ακόμη ένδικο μέσο, την *αναθεώρηση*, χωρίς ωστόσο να καθορίζει τους λόγους ασκήσεώς της - *σαφές και αυτό δείγμα μίας μόνιμης προχειρότητας σε έναν τόσο ευαίσθητο τομέα, όπως είναι αυτός της δικαιοσύνης*.²⁰¹

355. Το νομοθέτημα ωστόσο αυτό επέζησε μόλις μέχρι τις 26 Σεπτεμβρίου 1925, όταν επί δικτατορίας Πάγκαλου καθιερώθηκε με νομοθετικό διάταγμα η λειτουργία της Διαρκούς Ι. Συνόδου (ΔΙΣ), ως μόνιμου εκκλησιαστικού οργάνου και τροποποιήθηκε πολλαπλά ο προηγούμενος νόμος. Με το άρθ. 5 ορίστηκε ότι η ΔΙΣ θα είναι πλέον το μόνο δευτεροβάθμιο εκκλησιαστικό δικαστήριο, ασκώντας τις προαναφερθείσες αρμοδιότητες που προέβλεπε σχετικά ο Καταστατικός Νόμος του 1923, ενώ επανατέθηκαν σε ισχύ οι διατάξεις των Νόμων Σ' και ΣΑ/1852.

¹⁹⁸ ΕτΚ Α' 387/31.12.1923.

¹⁹⁹ Κατά μία αμφιλεγόμενη αντίληψη, 'αρχή της αποκαταστάσεως της προσωπικής ευθύνης των επισκόπων': **Τζωρτζάτος**, Οι βασικοί θεσμοί διοικήσεως της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ελλάδος μετά ιστορικής ανασκοπήσεως (1977) 470.

²⁰⁰ Η 'Επαρχιακά Εφετεία', βλ. **Τζωρτζάτος** 470.

²⁰¹ Άρθ. 57 ΚΝΕΕ: 'Ός αναθεωρητικόν Δικαστήριον χρησιμεύει η Ιερά Σύνοδος. Εις αναθεώρησιν υπόκειται πάσα τελεσίδικος απόφασις, επιβάλλουσα οιαδήποτε μεν ποινήν εις επισκόπους, καθαίρεσιν δε εις άλλους κληρικούς'.

Δ. Η θέσπιση του Ν. 5383/1932 και η εκκλησιαστική πολυνομία από τον μεσοπόλεμο μέχρι το Ν. 590/1977

356. Η εργώδης νομοθετική δραστηριότητα στο χώρο των εκκλησιαστικών θεσμών κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, με την έκδοση των αλληπάλληλων Καταστατικών Νόμων 5187/1931,²⁰² 5438/1932,²⁰³ 2170/1940²⁰⁴ καθώς και του Α.Ν. 671/1943 'Νόμος περί Καταστατικού Χάρτου της Εκκλησίας της Ελλάδος', οδήγησε σε ένα πολύπλευρα συγκεχυμένο και αμφίσημο καθεστώς σχέσεων εκκλησίας και πολιτείας.

Στη χρονική αυτή ακολουθία παραγωγής εκκλησιαστικών νομοθετημάτων εντάσσεται και ο Ν. 5383/1932 'προελθών κατ' επεξεργασίαν του υπό της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής του 1914 καταρτισθέντος νομοσχεδίου',²⁰⁵ ο οποίος με τροποποιήσεις εξακολουθεί να ισχύει μέχρι σήμερα, βάσει της ρητής διάταξης του άρθ. 44 του Νόμου 590/1977, δηλαδή του ισχύοντος Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος.

357. Ανάλογη πολυνομία – άρα, και έλλειψη συγκροτημένης εκκλησιαστικής θεσμικής πολιτικής ως προς τα ευαίσθητα εκκλησιαστικά πράγματα – παρουσιάστηκε και μετά τη λήξη του Β' παγκοσμίου πολέμου, μέχρι την ψήφιση του μακρόβιου ισχύοντος σήμερα Ν. 590/1977. Ως τα πλέον αξιομνημόνευτα συναφή νομοθετήματα σημειώνονται εδώ το Ν.Δ. 4589/1966,²⁰⁶ οι Α.Ν. 3/1967²⁰⁷ και 214/1967,²⁰⁸ το Β.Δ. 291/1967,²⁰⁹ ο Α.Ν. 320/1968,²¹⁰ η ΛΣΤ'/1968 Συντακτική Πράξη²¹¹ και, τέλος, το Ν.Δ. 126/1969 «περί Καταστατικού Χάρτου της Εκκλησίας της Ελλάδος».²¹²

358. Ειδικά ο Ν. 5383/1932, στον οποίο εστιάζεται η προσοχή μας, τροποποιήθηκε με τους Α.Ν. 1996/1939,²¹³ Ν.Δ. 1714/1942,²¹⁴ Ν. 898/1943,²¹⁵ Α.Ν. 326/1945,²¹⁶ Ν.

²⁰² ΕτΚ Α' 225/10.7.1931.

²⁰³ ΕτΚ Α' 278/2.6.1932.

²⁰⁴ ΕτΚ Α' 5/1940.

²⁰⁵ Έτσι ο **Τζωρτζάτος**, Οι βασικοί θεσμοί διοικήσεως της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ελλάδος μετά ιστορικής ανασκοπήσεως (1977) 477.

²⁰⁶ ΕτΚ Α' 239/10.11.1966.

²⁰⁷ ΕτΚ Α' 67/10.5.1967.

²⁰⁸ ΕτΚ Α' 220/12.12.1967. Αναλυτικότερα περί του νομοθετήματος αυτού, βλ. **Γεράσιμος Κονιδάρης**, Περί της εν Ελλάδι 'Εκκλησιαστικής Δικαιοσύνης' σήμερα. Συμβολή εις την εκκλησιαστικήν ιστορίαν της Ελλάδος μετ' ανεκδότων κειμένων, εν Αθήναις 1971-1972.

²⁰⁹ ΕτΚ Α' 68/1967.

²¹⁰ ΕτΚ Α' 56/16.3.1968.

²¹¹ ΕτΚ Α' 229/28.9.1968.

²¹² ΕτΚ Α' 27/17.2.1969 και τροποποιητικό του ΝΔ 344/1969 (Α' 228/13.11.1969).

²¹³ ΕτΚ Α' 385/1939.

1882/1951²¹⁷ καθώς και ο προαναφερθείς Α.Ν. 214/1967.

359. Οι ηγήτορες του στρατιωτικού πραξικοπήματος της 21ης Απριλίου 1967 δεν διαφοροποιήθηκαν ως προς την πάγια γραμμή όλων των προηγούμενων κυβερνήσεων περί ευθείας, ή και μη, πολιτικής αναμίξεως στα ενδοεκκλησιαστικά ζητήματα. Άλλωστε, αυθαίρετες ενέργειες σε βάρος της εκκλησιαστικής αυτοδιοικήσεως ανέκαθεν ευνοούνταν και από υψηλά ιστάμενα εκκλησιαστικά πρόσωπα, προς ευόδωση προσωπικών στρατηγικών ή φιλοδοξιών.

Ειδικότερα, λίγες μόλις μέρες μετά την επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας ασκήθηκε παρασκηνιακή πίεση προς τον αρχιεπίσκοπο Χρυσόστομο Χατζησταύρου να παραιτηθεί, καθώς θεωρείτο εμπόδιο στις επεμβάσεις που σχεδιάζονταν να ακολουθήσουν. Στις 10.5.1967 δημοσιεύεται ο πιο πάνω Α.Ν. 3/1967, «περί τροποποίησης και συμπληρώσεως διατάξεων τίνων του υπ' αριθ. 671/1943 Νόμου 'περί Καταστατικού Χάρτου της Εκκλησίας της Ελλάδος'», με τον οποίο καταργήθηκε πλήρως ο τότε ισχύων ΚΝΕΕ και επιβλήθηκε, χωρίς καμία συνεργασία με τα νόμιμα συνοδικά όργανα, ένα πλήρως αυταρχικό σύστημα διοικήσεως στην Εκκλησία της Ελλάδος.

Ο Α.Ν. 3/1967 όρισε ότι οι ανώτατες εκκλησιαστικές αποφάσεις θα λαμβάνονταν πλέον από μία οκταμελή 'αριστίνδην Σύνοδο', τα αρχιερατικά μέλη της οποίας - βολιδοσκοπημένα από πριν ως πρόθυμα για συνεργασία με τους δικτάτορες - ορίστηκαν ονομαστικά με το Β.Δ. 291/11.5.1967, 'περί συγκροτήσεως αριστίνδην Ι. Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος',²¹⁸ μετά από πρόταση που διατύπωσε ο Υπουργός Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.²¹⁹

360. Ακολούθησε η Συντακτική Πράξη Δ'/1967²²⁰ με την οποία σκοπήθηκε, μεταξύ άλλων, και η 'όσον ένεστι ταχύτερα εξυγίανσις των δημοσίων υπηρεσιών'. Προς τούτο, κηρύχθηκε ως απαράδεκτη η άσκηση ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας οποιασδήποτε προσφυγής ή αιτήσεως ακυρώσεως κατά κάθε διοικητικής πράξης εκδιδόμενης από 21.4.1967 και μετά, εφόσον αφορούσε την υπηρεσιακή κατάσταση και θέση των δημόσιων υπαλλήλων εν γένει και, μεταξύ

²¹⁴ ΕτΚ Α' 221/1942.

²¹⁵ ΕτΚ Α' 373/1943.

²¹⁶ ΕτΚ Α' 118/1945.

²¹⁷ ΕτΚ Α' 210/1951.

²¹⁸ ΕτΚ Α' 68/1967.

²¹⁹ Σύμφωνα με παλαιότερη γνωμοδοτική επιτροπή, που είχε συσταθεί στις 7.12.1965 με κυβερνητική πράξη και στην οποία μετείχαν οι καθηγητές Π. Μπρατσιώτης, Γ. Ράμμος, Ι. Καρμύρης, Κ. Μπόνης, Α. Χριστοφιλόπουλος, Ι. Κοτσώνης και ο δικηγόρος Αλ. Βαμβέτσος, δεν υπάρχει κανονικό κώλυμα για τη συγκρότηση 'αριστίνδην' Συνόδου, αφού 'οι ιεροί κανόνες σιωπούν σχετικώς, η δε πράξις της Εκκλησίας παρουσιάζει Συνόδους διαφέρουσας κατά τόπους και χρόνους ως προς την σύνθεσιν και τας αρμοδιότητας αυτών'.

²²⁰ ΕτΚ Α' 81/24.5.1967.

άλλων, και των 'εκκλησιαστικών λειτουργιών παντός ιερατικού βαθμού'. Με τον τρόπο αυτό, μεθοδεύθηκε η συστηματική και ανεμπόδιστη δίωξη αντιφρονούντων υπαλλήλων ή κληρικών όλων των βαθμίδων, χωρίς τη δυνατότητα ουσιαστικής ή και τυπικής δικαστικής προστασίας τους από αυθαίρετες αποφάσεις της δικτατορίας.

361. Με τον διαβόητο Α.Ν. **214/1967**, «περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του Ν. 5383/1932 'περί των εκκλησιαστικών δικαστηρίων και της προ αυτών διαδικασίας'»²²¹ αναστελλόταν επί δύο έτη η λειτουργία όλων των εκκλησιαστικών δικαστηρίων του Ν. 5383/1932, πλην των επισκοπικών.²²² Άλλωστε, μετά τη σύσταση της 'αριστίνδην' Συνόδου (Α.Ν. 3/1967) δεν ήταν εκ των πραγμάτων εφικτή η συγκρότηση των εκκλησιαστικών δικαστηρίων, όπως τα προέβλεπε ο Ν. 5383/1932. Για το λόγο αυτό, ο Α.Ν. 214/1967 όρισε τη λειτουργία δύο νέων δικαστηρίων, ένα για τα παραπτώματα των πρεσβυτέρων, διακόνων και μοναχών και ένα για τα παραπτώματα των Αρχιερέων.

Το πρώτο, με την ονομασία 'Εκκλησιαστικό Συνοδικό Δικαστήριο', ήταν πενταμελές και αποτελούνταν από τον πρώτο στην τάξη συνοδικό σύνεδρο και τους τέσσερις επόμενους κατά τα πρεσβεία της αρχιεροσύνης, και τους αναπληρωματικούς τους λοιπά μέλη της οκταμελούς Συνόδου. Με τον τρόπο αυτόν, όλα τα μέλη της 'αριστίνδην' διορισμένης Συνόδου είναι ταυτοχρόνως και μέλη του Εκκλησιαστικού Συνοδικού Δικαστηρίου.

Το δεύτερο, που αποκλήθηκε 'Εκκλησιαστικό Συνοδικό για τους Αρχιερείς Δικαστήριο', συγκροτούνταν από 13 μέλη, ήτοι τον αρχιεπίσκοπο ως πρόεδρο και μέλη τους αρχιερείς της αριστίνδην Συνόδου καθώς και 4 ακόμη αρχιερείς που επιλέγονταν ανά δύο από την Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Ελλάδος και τις Μητροπόλεις των Νέων Χωρών, από όλους τους αρχιερείς ηλικίας 50 ετών και άνω. Τον αρχιεπίσκοπο αναπλήρωνε ο έχων τα πρεσβεία της αρχιεροσύνης από τα μέλη του δικαστηρίου. Αρχιερείς που θα αρνούσαν, χωρίς να συντρέχει λόγος ανώτερης βίας ή ανυπερβλήτο κώλυμα, να μετάσχουν στη σύνθεση των δικαστηρίων αυτών τιμωρούνταν ποινικά μεν για παράβαση καθήκοντος και πειθαρχικά από τη Σύνοδο με αργία μέχρι 3 μήνες, με ή χωρίς στέρηση των αποδοχών τους.

Αμφότερα τα δικαστήρια αποφαίνονταν σε πρώτο και τελευταίο βαθμό, χωρίς δυνατότητα ασκήσεως ενδίκων μέσων. Και μάλιστα τούτο, όχι μόνον ως προς τις

²²¹ Αναλυτικότερα περί του νομοθετήματος αυτού, βλ. **Γεράσιμος Κονιδάρης**, Περί της εν Ελλάδι 'Εκκλησιαστικής Δικαιοσύνης' σήμερα, Συμβολή εις την εκκλησιαστικήν ιστορίαν της Ελλάδος μετ' ανεκδότων κειμένων, εν Αθήναις 1971-1972· θέσεις της μελέτης αναπαράγονται σε **Ι. Κονιδάρης**, Η διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και η θεμελίωση της εναρμονισέως τους, Αθήνα 1994, 95 επ.

²²² Σύμφωνα ωστόσο με το άρθ. **9 § 2**, σε συνδυασμό με το άρθ. **4 § 3**, Α.Ν. **214/1967 τα επισκοπικά δικαστήρια θα λειτουργούσαν μόνον** στις περιπτώσεις που το Εκκλησιαστικό Συνοδικό Δικαστήριο με απόφασή του θα παρέπεμπε ενώπιόν τους την εκδίκαση υποθέσεων κατά πρεσβυτέρων, διακόνων και μοναχών ενώπιον τους.

μελλοντικές υποθέσεις αλλά και ως τα ήδη μέχρι τότε ασκηθέντα ένδικα μέσα κατά αποφάσεων εκκλησιαστικών δικαστηρίων του Ν. 5383/1932 – αποφάσεις που ορίζονταν μάλιστα ως τελεσίδικες! Σύμφωνα με διατάξεις του Α.Ν. 214/1967, οι αποφάσεις λαμβάνονταν με φανερή και αιτιολογημένη ψηφοφορία, ενώ σε περίπτωση ισοψηφίας θα υπερίσχυε η ψήφος του προέδρου.

Όπως καθίσταται προφανές, η ανωτέρω κατάφωρα παράνομη επέμβαση της δικτατορίας των συνταγματαρχών στην απονομή της εκκλησιαστικής δικαιοσύνης, έγινε με την ολόθυμη συναίνεση αρχιερέων ηγετικών στελεχών της Εκκλησίας, που δεν σεβάστηκαν όχι μόνον τους ιερούς κανόνες, μα ούτε και τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα.²²³

362. Με το προτελευταίο άρθρο του ίδιου νομοθετήματος προβλέφθηκε ένα ιδιώνυμο εκκλησιαστικό έγκλημα, άγνωστο στους εκκλησιαστικούς κανόνες και την εκκλησιαστική παράδοση: η *‘απώλεια της έξωθεν καλής μαρτυρίας’*.²²⁴ Κατά τη σχετική διάταξη, κληρικοί που είχαν απολέσει την *‘έξωθεν καλήν μαρτυρίαν και το απαραίτητον κύρος’* θα κηρύσσονταν έκπτωτοι από τη θέση τους, με απόφαση του συνοδικού δικαστηρίου. Με τον τρόπο αυτό μεθοδεύθηκε η εκδίωξη αρχιερέων μη αρεστών στο καθεστώς, αλλ’ ίσως και κυρίως στους συνοδικούς συναδέλφους τους.

Ακολουθως, με τη Συντακτική Πράξη ΛΣΤ’/28.9.1968 ορίσθηκε ότι *‘σχολάζοντες αρχιερείς’*, εφόσον απώλεσαν την έξωθεν καλή μαρτυρία και το απαραίτητο κύρος, ήταν δυνατό, μετά από πρόταση του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, λαμβανόμενη μετά από γνώμη της ΔΙΣ, να *‘υποχρεωθώσι προς διαβίωσιν’* σε μοναστήρι που καθόριζε ο Υπουργός. Η διάρκεια του μοναστηριακού αυτού εγκλεισμού, εφόσον δεν οριζόταν στο νόμο, μπορούσε να είναι ακόμη και ισόβια.

363. Η έναρξη της δεύτερης φάσης της δικτατορίας (25 Νοεμβρίου 1973) βρίσκει τον τότε μητροπολίτη Ιωαννίνων Σεραφείμ Τίκα (και όχι τον αρχιεπίσκοπο Αθηνών Ιερώνυμο Κοτσώνη, όπως επέβαλαν οι εκκλησιαστικοί κανόνες) να ορκίζει τη νέα κυβέρνηση του πρωθυπουργού Α. Ανδρουτσόπουλου – *μία ιεροπραξία η οποία, όπως έγινε, συνιστά το σοβαρό κανονικό παράπτωμα της εισπηδήσεως σε ξένη επισκοπική περιφέρεια*.²²⁵

²²³ Αντί πολλών βλ. Θ. Θεοδώρου, *‘Η ανέκκλητος εκκλησιαστική δίκη εν σχέσει προς τους ι. κανόνες και τον νόμον’*, ΑΕΚΔ 26 (1971) 48-51. Ορθώς λοιπόν από πλειάδα συγγραφέων τα εκκλησιαστικά δικαστήρια του Α.Ν. 214/1967 χαρακτηρίστηκαν *‘έκτακτα ιεροδικεία’* και παραλληλίστηκαν με τα έκτακτα στρατοδικεία, βλ. Γεράσιμο Κονιδάρη, *supr.*, 33, 51.

²²⁴ Γεράσιμος Κονιδάρης 115 επ.

²²⁵ Ενδεικτικά: καν. 2ος Β’ Οικ. Συνόδου, 13ος Αντιοχείας, 35ος Αποστόλων, 8ος Γ’ Οικ. Συνόδου, 20ός Πενθέκτης κ.ά.

364. Ακολούθησε η έκδοση της Συντακτικής Πράξης 7/2.7.1974,²²⁶ που εισήγαγε ένα πρωτόγνωρο εκκλησιαστικό αδίκημα, σύμφωνα με το οποίο αρχιερείς που με ενέργειες και εκδηλώσεις τους διαταράσσουν την ειρήνη και την ενότητα της Εκκλησίας, ήταν δυνατό να κηρύσσονται έκπτωτοι με απόφαση της Ι. Συνόδου της Ιεραρχίας, λαμβανόμενη με πλειονοψηφία των 2/3 των παρόντων μελών της. Η συνοδική απόφαση εκτελούνταν με τη δημοσίευσή της στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, χωρίς να υπόκειται σε προσβολή με οποιοδήποτε ένδικο μέσο ή προσφυγή ενώπιον οποιασδήποτε εκκλησιαστικής ή πολιτειακής αρχής ή όποιου δικαστηρίου.

Όπως είναι προφανές, η εντελώς αόριστη νομοτυπική περιγραφή του εν λόγω ιδιώνυμου αδικήματος ερχόταν σε πρόδηλη αντίθεση με τη συνταγματική αρχή της νομιμότητας των εγκλημάτων (*nullum crimen, nulla poena sine lege certa*). **Εν προκειμένω, αόριστη είναι** η περιγραφή και εξειδίκευση της αξιόποινης συμπεριφοράς όπως και το περιεχόμενο των εννοιών 'ενέργειες και εκδηλώσεις', από τις οποίες έπρεπε να προστατευθεί – κατά το νεοπαγές αυτό 'εκκλησιαστικό αδίκημα' - η ειρήνη και ενότητα της Εκκλησίας.

Η αλήθεια βεβαίως ήταν ότι η κυβέρνηση, με την εν λόγω αντισυνταγματική ενέργεια, που υπαγορευόταν από σαφή πολιτικό αλλά και εκκλησιαστικό καιροσκοπισμό, απέβλεπε στην εκδίωξη μη αρεστών αρχιερέων και την ανάρρηση στους θρόνους αυτών άλλων, υπάκουων στις πολιτικές της στοχεύσεις. Όπως και πράγματι συνέβη με την εφαρμογή της Συντακτικής Πράξης 7/2.7.1974,²²⁷ οι στόχοι της οποίας επιτεύχθηκαν μέσα από την αгаστή συνεργασία της τότε πολιτειακής και εκκλησιαστικής ηγεσίας.

365. Κατά τις πρώτες κιόλας εβδομάδες της μεταπολίτευσης (23/24.7.1974), εκδίδεται η Συντακτική Πράξη της 1.8.1974, 'περί αποκαταστάσεως της δημοκρατικής νομιμότητος και ρυθμίσεως θεμάτων του δημοσίου βίου μέχρι του οριστικού καθορισμού του πολιτεύματος και της καταρτίσεως του νέου Συντάγματος της Χώρας',²²⁸ που επιφέρει κατάργηση των πιο πάνω συντακτικών πράξεων της δικτατορίας.

Ακολουθεί η δημοσίευση του Ν.Δ. 87/3.10.1974, 'περί επαναφοράς εν ισχύι του **Ν. 671/1943**, τροποποιήσεως και συμπληρώσεως αυτού και ρυθμίσεως συναφών εκκλησιαστικών ζητημάτων',²²⁹ το άρθ. 9 § 1 του οποίου επανέφερε σε ισχύ τον Ν. 5383/1932 με το περιεχόμενο που αυτός είχε πριν εκδοθεί ο Α.Ν. 214/1967 αλλά και με την επιφύλαξη των τροποποιήσεων που το Ν.Δ. 87/1974 είχε εισαγάγει.

Ο Α.Ν. 214/1967 καταργείται και χορηγείται, σε όσους καταδικάστηκαν με βάση

²²⁶ ΕτΚ Α' 188/1974.

²²⁷ Ένα χρονικό των μετά ταύτα γεγονότων, που συνδέονταν με τη μεθόδευση απομάκρυνσης σειράς μητροπολιτών, βλ. σε **Ι. Κονιδάρης**, Η διαπάλη νομιμότητας και κανονικότητας και η θεμελίωση της εναρμονίσεώς τους, Αθήνα 1994, 147 επ.

²²⁸ ΕτΚ Α' 213/1.8.1974.

²²⁹ ΕτΚ Α' 278/3.10.1974.

τις διατάξεις του, το δικαίωμα να ασκήσουν έφεση κατά των καταδικαστικών αποφάσεων εντός προθεσμίας 3 μηνών. Ως αρμόδια δικαστήρια για την εκδίκαση των εφέσεων αυτών προβλέπει, προκειμένου μεν για αρχιερείς το Δευτεροβάθμιο Δικαστήριο για Αρχιερείς του Ν. 5383/1932, για δε τους λοιπούς κληρικούς και μοναχούς ολόκληρη τη Δ.Ι.Σ., η οποία λειτουργεί στην περίπτωση αυτή ως δικαστήριο δεύτερου βαθμού και βρίσκεται σε απαρτία εφόσον παρίστανται τουλάχιστον επτά από τα δεκατρία μέλη της. Ειδικώς για τις κατ' έφεση αυτές δίκες ορίζει το Ν.Δ. 87/1974 ότι επί ισοψηφίας επικρατεί η επεικέστερη για τον κατηγορούμενο γνώμη.

Ε. Ο Ν. 5383/1932 στο πλαίσιο ισχύος του Ν. 590/1977

1. Γενικά

366. Ο ισχύων και σήμερα Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας της Ελλάδος (Ν. 590/1977) τροποποιήθηκε με το Ν. 1351/1983, το άρθ. 15 του οποίου ('Διαθεσιμότητα Μητροπολιτών'), πρόσθεσε παράγραφο στο άρθ. 34 του Ν. 590/1977 με αντικείμενο την απώλεια μητροπολιτικού θρόνου.

Σύμφωνα με την τροποποίηση²³⁰ η ΔΙΣ, μετά από αιτιολογημένη πρόταση του προέδρου της, μπορεί με απόφασή της που δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως να θέτει στη διάθεση της Εκκλησίας της Ελλάδος για διάστημα 6 μηνών μητροπολίτη, εφόσον συντρέχουν λόγοι που αφορούν στο πρόσωπό του, στο συμφέρον της Εκκλησίας, στη δημόσια τάξη ή στην κοινωνική ειρήνη. Η απόφαση εκδίδεται μετά από ακρόαση του μητροπολίτη, ο οποίος 'τίθεται στη διάθεση της Εκκλησίας', δεν μετέχει στις Συνόδους και λαμβάνει τα 2/3 των αποδοχών του εν ενεργεία μητροπολίτη. Μετά την πάροδο του εξαμήνου, η ΔΙΣ μπορεί να αποφασίσει την οριστική απομάκρυνση του μητροπολίτη από το θρόνο του. Στην περίπτωση αυτή, ο έκπτωτος μητροπολίτης θεωρείται 'σχολάζων', λαμβάνοντας τα 2/3 των αποδοχών του εν ενεργεία.

367. Η ανωτέρω τροποποίηση του Ν. 590/1977, που *συνιστά ευθεία καταστρατήγηση της συνταγματικής αρχής της νομιμότητας, έγινε με πλήρη γνώση, αν όχι και με σύμπραξη, της διοικούσας εκκλησίας - η οποία όμως σε άλλες ανάλογες περιπτώσεις είχε αντιδράσει με τον πιο θορυβημένο τρόπο. Όπως είναι προφανές, η νέα διάταξη του άρθ. 15 Ν. 1351/1983 δεν θεσμοθετούσε ένα νέο απλώς διοικητικό μέτρο, αλλά ένα άγνωστο μέχρι τότε εκκλησιαστικό αδίκημα, η νομοτυπική υπόσταση του οποίου ήταν τόσο ασαφής και αόριστη, ώστε να συνιστά αυθαιρεσία.*

Ας προσέξουμε κατ' αρχάς τη διατύπωση της διάταξης: 'εφόσον συντρέχουν λόγοι που αφορούν στο πρόσωπό του, στο συμφέρον της Εκκλησίας, στη δημόσια τάξη ή στην κοινωνική ειρήνη'. Με την περιγραφή αυτή, οποιαδήποτε συμπεριφορά μητροπολίτη μη αρεστή στον εκάστοτε αρχιεπίσκοπο - τον μόνο αρμόδιο να

²³⁰ Θ. Ι. Παναγόπουλος, 'Νόμος φωτογραφία σήμερα, νόμος άδικος αύριον', Χρ. 22 (1983) 147-149.

εισηγηθεί την επιβολή της ποινής - μπορεί να οδηγήσει στην έκπτωση του πρώτου, γεγονός που απέδιδε στον αρχιεπίσκοπο τον απόλυτο, αλλά αντισυνταγματικό και αυθαίρετο έλεγχο κάθε πράξης οποιουδήποτε συναδέλφου του. Και βεβαίως, ως μην παραβλέπεται ότι αρμόδιο όργανο για την επιβολή εκκλησιαστικής ποινής είναι το εκκλησιαστικό δικαστήριο και όχι η ΔΙΣ, που αποτελεί διοικητικό όργανο.²³¹ Παρά ταύτα, η διάταξη αυτή εξακολουθεί να ισχύει και να βρίσκεται στη διάθεση του εκάστοτε Αρχιεπισκόπου αντίθετα σε κάθε έννοια κανονικότητας και νομιμότητας.²³²

368. Περαιτέρω, με διατάξεις του Ν. 590/1977 στα δικαστήρια του Ν. 5383/1932 προστέθηκαν:

(α) η Σύνοδος του Οικουμενικού Πατριαρχείου, με αρμοδιότητα εκδίκασης του 'εκκλήτου' (ήτοι, μίας μορφής δεύτερης εφέσεως) των αρχιερέων της Εκκλησίας της Ελλάδος (44 § 2 Ν. 590/1977),²³³ καθώς και

(β) η Ι. Σύνοδος της Ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, με δυνατότητα εκδίκασης αιτήσεων αναθεωρήσεως - ενός έκτακτου ενδίκου μέσου, του οποίου όμως οι λεπτομέρειες ασκήσεως και εκδικάσεως αναμένεται έκτοτε να ρυθμιστούν νομοθετικά (4 περίπτ. ι' Ν. 590/1977).²³⁴

2. Παράσταση δικηγόρων και δημοσιότητα στα εκκλησιαστικά δικαστήρια (άρθ. 11 Ν. 1700/1987)

369. Με τη θέση σε ισχύ του άρθ. 11 του Ν. 1700/1987, 'Ρύθμιση θεμάτων εκκλησιαστικής περιουσίας' επιτράπηκε αφενός μεν να παρίστανται οι κατηγορούμενοι κληρικοί ή μοναχοί ενώπιον των εκκλησιαστικών δικαστηρίων 'με συνήγορο κληρικό ή δικηγόρο', αφετέρου δε να παρακολουθούν τις συνεδρίες τους (μόνον) κληρικοί και μοναχοί. *Καταργήθηκαν, συνεπώς, οι προϊσχύουσες διατάξεις των άρθρων 118, 119 και 140 του Ν. 5383/1932, που επέτρεπαν την υπεράσπιση του κληρικού μόνον από άλλον κληρικό-συνήγορο, και όχι (λαϊκό) δικηγόρο, απαγόρευαν δε απολύτως τη δημοσιότητα της εκκλησιαστικής δίκης.*

370. Τη νεότερη αυτή διάταξη αρνούνταν παλαιότερα να εφαρμόσει η ΔΙΣ η οποία

²³¹ **ΣτΕ 508/1983** (Τμ. Γ') κατά την οποία οι ι. κανόνες και οι νόμοι προβλέπουν περιοριστικά τους τρόπους απομάκρυνσης μητροπολίτη από το θρόνο του (κήρυξη ως έκπτωτου, θέση σε ισόβια αργία με απόφαση εκκλησιαστικού δικαστηρίου, παραίτηση από το θρόνο λόγω γήρατος, νόσου ή άλλου σπουδαίου λόγου ή αναγκαστική απομάκρυνση μετά από ιατρική γνωμάτευση αδυναμίας ασκήσεως των οικείων καθηκόντων). Η ίδια απόφαση διαπίστωνε ότι *από τριετίας και πλέον είχε δημιουργηθεί σε τοπική εκκλησία μία τέτοια εχθρική διάθεση του θρησκευόμενου λαού σε βάρος του επίδικου μητροπολίτη, ώστε η παραμονή του στο θρόνο του και η άσκηση των καθηκόντων του να καθίστανται εκ των πραγμάτων αδύνατες και να απειλείται διασάλευση της δημόσιας τάξης.* Πρβλ. όμως το αντίθετο σκεπτικό της **ΟΛΣτΕ 4113/1983**, που δέχθηκε μάλιστα ότι εδώ δεν απαιτείται καν η προηγούμενη ακρόαση του θιγόμενου, διότι το μέτρο λαμβάνεται 'προς το γενικώτερον συμφέρον της Εκκλησίας' (!)

²³² Έτσι ο **Ι. Κονιδάρης**, ό.π., 172.

²³³ **Παπαγεωργίου**, Εκκλησιαστικό Δίκαιο (32019) 342.

²³⁴ **Παπαγεωργίου** 343.

ζήτησε με το αριθ. 396/27-1-1999 έγγραφο προς τον Υπουργό Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων²³⁵ την κατάργηση του άρθρου 11, υποστηρίζοντας ότι οι ρυθμίσεις του αντιβαίνουν 'εις τον εξόχως πνευματικόν χαρακτήρα και τον σκοπόν της Κανονικής Διαδικασίας, η οποία κείται εντός του Μυστηρίου της Εκκλησίας'.

Εντούτοις, η ίδια η Σύνοδος δεν τήρησε απαρέγκλιτη προς όλους στάση, καθώς σε υπόθεση κατά την οποία κατηγορούμενος βρέθηκε, όχι ένας απλός κληρικός, αλλά μητροπολίτης²³⁶ επιτράπηκε τόσο η παράσταση του τελευταίου μετά (λαϊκού) δικηγόρου, όσο και η περιορισμένη δημοσιότητα στο ακροατήριο, με εφαρμογή των ανωτέρω νεοπαγών τροποποιήσεων που είχε επιφέρει ο Ν. 1700/1987.²³⁷

371. Από την πλευρά του, το Συμβούλιο της Επικρατείας ακύρωσε σε σειρά περιπτώσεων²³⁸ αποφάσεις εκκλησιαστικών δικαστηρίων, επειδή αρνήθηκαν να εφαρμόσουν τις τροποποιήσεις του ά. 11 Ν. 1700/1987. Ειδικότερα, με την **ΣΤΕ 1294/2003** κρίθηκε εύστοχα ότι *'η δυνατότητα παντός πειθαρχικώς διωκομένου να έχει, εφ' όσον επιθυμεί, την συνδρομή πληρεξουσίου δικηγόρου ως συνηγόρου του ενώπιον του αρμοδίου πειθαρχικού συμβουλίου, αποτελεί έκφραση του δικαιώματος της προηγουμένης ακροάσεως, που κατοχυρώνεται από την διάταξη του άρθρου 20 § 2 του Συντάγματος, ερμηνευομένη σε συνδυασμό με την διάταξη της § 3 του άρθρου 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, ως εκ τούτου δε η δυνατότητα αυτή δεν θα ήταν συνταγματικώς επιτρεπτό να αποκλεισθεί από τον κοινό νομοθέτη... κατά την διαδικασία ενώπιον των εκκλησιαστικών δικαστηρίων'.*

372. Με το φλέγον ζήτημα της παραστάσεως δικηγόρων στα πάσης φύσεως εκκλησιαστικά δικαστήρια και στις σχετικές διαδικασίες, ασχολούμαστε εκτενώς στο Τρίτο Κεφάλαιο του παρόντος.

3. Νεότερα Σχέδια Νόμων περί Εκκλησιαστικών Δικαστηρίων

373. Με το άρθ. 40 Ν.Δ. 126/1969 'περί Καταστατικού Χάρτου της Εκκλησίας της Ελλάδος' προβλεπόταν η έκδοση ειδικού νόμου για την ίδρυση, συγκρότηση, αρμοδιότητα και λειτουργία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων - εξαγγελία που όμως δεν υλοποιήθηκε ποτέ.

374. Οι προδήλως πεπαλαιωμένες και αναχρονιστικές διατάξεις του Ν. 5383/1932 προκάλεσαν όμως και στην περίοδο της μεταπολίτευσης επανειλημμένες σκέψεις για μία μερική ή και ολική αναθεώρησή του, ενόψει μάλιστα του ιδιαίτερα

²³⁵ Ε. 76 (1999) 51-52.

²³⁶ Πρόκειται για γνωστή υπόθεση μητροπολίτη ενώπιον του πρωτοβαθμίου για τους αρχιερείς δικαστηρίου, με αφορμή δηλώσεις του σε περιοδικό. Η δίκη είχε απασχολήσει έντονα και την επικαιρότητα, βλ. εκτενές ρεπορτάζ της εφημερίδας 'Τα Νέα', 20.1.1999, σ. 20-21.

²³⁷ Ως δικηγόρος παρέστη ευρωβουλευτής, ενώ την ακροαματική διαδικασία παρακολούθησαν κληρικοί της οικείας του κατηγορουμένου μητροπόλεως.

²³⁸ Ενδεικτικά: **ΣΤΕ 2928/1996, 1294/2003.**

σημαντικού έργου της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής του 1914, που είχε προηγηθεί, χωρίς όμως περαιτέρω αξιοποίησή του.

Η πιο πάνω εξαγγελία υιοθετήθηκε και από το Ν. 590/1977, το άρθ. 44 § 1, εδάφ. β' του οποίου όρισε αναλόγως ότι νεότερος ειδικός νόμος θα ρυθμίσει τα της ιδρύσεως, συγκροτήσεως, αρμοδιότητας και λειτουργίας των εκκλησιαστικών δικαστηρίων, μέχρι την έκδοση του οποίου θα εξακολουθήσει να ισχύει ο Ν. 5383/1932.

375. Το έτος 1977 και σε υλοποίηση της πρόβλεψης αυτής, με απόφαση της Δ.Ι.Σ. (αριθ. 5274/2344/22.12.1977) συστήθηκε ειδική κληρικολαϊκή επιτροπή, υπό την προεδρία του τότε μητροπολίτη Κίτρους Βαρνάβα Τζωρτζάτου, στην οποία συμμετείχαν και καθηγητές των νομικών σχολών.

Τον Μάρτιο του 1983 η επιτροπή ολοκλήρωσε την κατάρτιση ενός πλήρους σχεδίου νόμου, το οποίο όμως - άγνωστο πάλι γιατί - ουδέποτε κατέληξε στην ψήφισή του ως νόμος του κράτους.²³⁹ Μεταξύ άλλων, το σχέδιο προέβλεπε ως καινοτομίες:

- τη συγκρότηση των πολυμελών εκκλησιαστικών δικαστηρίων με κλήρωση μεταξύ των αρχιερέων που έχουν ήδη συμπληρώσει έναν ελάχιστο αριθμό ετών αρχιερατείας,
- το δικαίωμα του κατηγορουμένου να λαμβάνει αντίγραφα των εγγράφων της ανακρίσεως,
- την καθιέρωση της δυνατότητας εξετάσεως μαρτύρων και στο ακροατήριο,
- τη διαδικασία άσκησης και εκδίκασης του έκτακτου ένδικου μέσου της αιτήσεως αναθεωρήσεως, που είχε εισαχθεί από το Ν. 590/1977 με τη μορφή μιας κατ' ουσίαν αιτήσεως αναιρέσεως
- τη δυνατότητα επαναλήψεως της διαδικασίας.

376. Το έτος 1987, η Διαρκής Επιτροπή για τη μελέτη των Εκκλησιαστικών Θεμάτων που λειτουργούσε στο Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων υπό την εποπτεία του υπουργού Αντώνη Τρίτση, ανέθεσε στον αείμνηστο Χαράλαμπο Παπαστάθη, Καθηγητή του Εκκλησιαστικού Δικαίου της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ και τότε Γενικό Γραμματέα Θρησκευμάτων, με σπουδαία παραγωγή θεσμικού έργου, την εκπόνηση πάλι ενός σχεδίου νόμου για την εκκλησιαστική δικαιοσύνη.

Παρά το σύντομο χρονικό διάστημα της ολιγόμηνης θητείας του ως Γενικού Γραμματέα, ο Καθηγητής Χ. Παπαστάθης, εκτός από το πλούσιο λοιπό έργο, κατόρθωσε στις 5.5.1987 να υποβάλει στον υπουργό ένα ολοκληρωμένο και ρηξικέλευθο σχέδιο νόμου, μαζί με τις παρατηρήσεις της ανωτέρω επιτροπής -

²³⁹ Δημοσιεύεται για πρώτη φορά, εξ όσων γνωρίζω, στο Παράρτημα του παρόντος έργου, μετά από ευγενή παραχώρηση του αυτούσιου κειμένου εκ μέρους του Ομότιμου Καθηγητή του Εκκλησιαστικού Δικαίου της Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ **Σπύρου Τρωιάνου**.

σχέδιο που όμως, και πάλι, δεν κατέστη θετό δίκαιο.²⁴⁰

Οι σπουδαιότερες καινοτομίες του, ήταν οι εξής:

(α) Η σύσταση σώματος εκκλησιαστικών δικαστών («εκδίκων») από πρεσβυτέρους και διακόνους. Δύο έκδικοι μετέχουν με πλήρη δικαιώματα στα δικαστήρια που δικάζουν πρεσβυτέρους, διακόνους και μοναχούς.

(β) Ο μητροπολίτης που διενεργεί ανακριτικές πράξεις δεν συμμετέχει στο δικαστήριο που δικάζει τον συγκεκριμένο κληρικό.

(γ) Σε όλα τα εκκλησιαστικά δικαστήρια (εκτός από το επισκοπικό, όπου μετέχουν δύο έκδικοι) συμμετέχει και ένας δικαστής της τακτικής δικαιοσύνης, ο οποίος ορίζεται για τριετή θητεία, με κοινή απόφαση της Δ.Ι.Σ. και του προέδρου του Αρείου Πάγου.

(δ) Οι συνήγοροι του κατηγορουμένου (δικηγόροι, οποιασδήποτε δικαστικής περιφέρειας της χώρας, και κληρικοί), παρίστανται σε όλες τις διαδικαστικές πράξεις (προδικασία και κύρια διαδικασία).

(ε) Η επιβολή αργίας από κάθε ιεροπραξία σε πρεσβυτέρους και διακόνους πριν από τη δίκη, προϋποθέτει τη σύμφωνη γνώμη του ανακριτή και την πρόκληση, λόγω του παραπτώματος, δημόσιου σκανδάλου.

(στ) Στις εκκλησιαστικές δίκες είναι δυνατή η παρουσία κατά την ακροαματική διαδικασία κληρικών, μοναχών και συγγενών του κατηγορουμένου (*περιορισμένη δημοσιότητα*).

(ζ) Κατάργηση πλήρης των χρηματικών ποινών σε βάρος των πρεσβυτέρων, διακόνων και μοναχών. Αντιθέτως, *καθίερωση της ποινής της αργίας με στέρηση αποδοχών σε βάρος των αρχιερέων.*

(η) *Οι κατηγορούμενοι ενώπιον των εκκλησιαστικών δικαστηρίων απολαύουν όλων των εγγυήσεων και δικαιωμάτων που παρέχει το κοινό δικονομικό δίκαιο ενώπιον των ποινικών δικαστηρίων του κράτους.*

377. Απροθυμία όμως για την ολοκλήρωση των σχετικών εργασιών παρατηρείται και σε νεότερες επιτροπές (ετών 2001 και 2005), οι οποίες λόγω διαφωνιών των μελών τους δεν κατέληξαν σε αποτελέσματα.

²⁴⁰ Δημοσιευμένο βλ. το κείμενο σε **Χ. Παπαστάθης**, 'Σχέδιο νόμου για την εκκλησιαστική δικαιοσύνη', ΕπεΔΣΘ Αρμ. 19 (1998) 49-77. Παρουσίαση των κυριότερων σημείων του, βλ. και σε εφημ. Ελευθεροτυπία, 4-7-2000, σε άρθρο του **Θ. Τσάτση** με τίτλο: 'Οι 23 ρυθμίσεις που θα άλλαζαν τα πράγματα έμειναν στο συρτάρι'.